

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

**EKONOMİ VE ENERJİ POLİTİKALARI KAPSAMINDA
TÜRKİYE AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ
(1991 - 2005)**

Tufan EKİN

Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Atatürk İlkeleri ve İnkılap
Tarihi Enstitüsü İçin Öngördüğü Yüksek Lisans Tezi Olarak Hazırlanmıştır

ANKARA

2007

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

**EKONOMİ VE ENERJİ POLİTİKALARI KAPSAMINDA
TÜRKİYE AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ
(1991 - 2005)**

Tufan Ekin

Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Atatürk İlkeleri ve İnkılap
Tarihi Enstitüsü İçin Öngördüğü Yüksek Lisans Tezi Olarak Hazırlanmıştır

ANKARA

2007

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

İşbu çalışma, jürimiz tarafından Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi anabilim dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan :
Prof.Dr. Adnan SOFUOĞLU

Üye :
(Tez Danışmanı) Doç.Dr. Mehmet Derviş KILINÇKAYA

Üye :
Doç.Dr. Nuri YAVUZ

Üye :
Yard.Doç.Dr. Saime Selenga GÖKGÖZ

Üye :
Dr. Sadık ERDAŞ

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

2/11/ 2007

Prof. Dr. Mustafa YILMAZ
Enstitü Müdürü

ÖZET

Azerbaycan, Türk Dünyasındaki ülkeler arasında dili, kültürü ve coğrafyası bakımından Türkiye'ye en yakın olan Türk Cumhuriyetidir. Aynı zamanda Türkiye'nin ilişkiler bakımından da en yakın olduğu Türk Cumhuriyetidir. Bu tez çalışmasında, Azerbaycan'ın 1991 yılında bağımsızlığını kazanmasından sonraki dönemde Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ekonomi ve enerji alanlardaki ilişkiler incelenmiştir.

Çalışmanın giriş bölümünde Azerbaycan'ın coğrafyası, adı, nüfusu ve tarihi hakkında genel bilgi verilmiştir. Birinci bölümde özellikle Azerbaycan'ın ekonomik özellikleri ve bağımsızlığını kazanmasından sonraki dönemdeki ekonomik gelişimi de okuyucuya ayrıntılı olarak aktarılmıştır. Bu sayede, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ekonomik ilişkilerin ve bu ilişkilerdeki artma, azalma gibi eğilimlerin daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır.

İkinci bölümde, petrol ve doğal gaz haricindeki diğer hammadde, ürün ve ticari malları kapsayacak şekilde iki ülke arasındaki ekonomi ve ticaret ilişkileri stratejik ve rakamsal yönden incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde, bahse konu ilişkilerde karşılaşılan sorunlara, bu sorunların çözümü için tavsiyelere ve ilişkilerin kanuni dayanaklarına da değinilmiştir.

Üçüncü bölüm, Türkiye-Azerbaycan arasındaki enerji ilişkileri bölümüne giriş niteliğindedir ve enerji hakkındaki büyük resmi okuyucuya göstermek amacıyla yazılmıştır. Enerjinin genel olarak önemi, enerji ihtiyacı, enerji konusundaki mücadeleler ve Azerbaycan'ın da içinde olduğu Hazar Bölgesi'nin enerji yönünden önemi okuyucuya aktarılmıştır.

Dördüncü bölümde, Türkiye-Azerbaycan arasındaki enerji (petrol ve doğal gaz) ilişkileri, bu ilişkilerin stratejik önemi, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattının tarihçesi, özellikleri, önemi ve Rusya Federasyonu'nun konu hakkındaki karşı politikaları ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Beşinci bölümde ise, Türkiye ve Azerbaycan'ın uyguladığı enerji politikaları tahlil edilmiştir.

ABSTRACT

Azerbaijan is the the closest Turkish Republic in the Eurasia when the language, culture, geography viewpoints are taken into consideration. At the same time, Turkey has the the most intensive relations with Azerbaijan when all the Turkish Republics in the Middle Asia are taken into account. The economical and energy relations between Turkey and Azerbaijan in the time frame of 1991-2005 are studied in this thesis. This period starts when Azerbaijan gained its independence in the year 1991.

Information about Azerbaijan's geography, name, population and history is presented to the reader in the introduction chapter. General information about Azerbaijan's economy and detailed information about Azerbaijan's economical development after the year 1991 is also presented in the first chapter. The purpose of this is to make the reader understand the underlying facts of the economical relations between Turkey and Azerbaijan and the reasons for increasing/decreasing tendencies in the economical relations.

In the second chapter, the ecomical relations between the two countries excluding oil and natural gas is examined in the strategical importance and numerical points of view. Furthermore, the problems encountered in the relations, recommendations about the solutions and the legal basis of the economical relations are presented in this chapter.

Third chapter is written as an introduction to the chapter of energy relations between Turkey and Azerbaijan. The purpose of this chapter is to make the reader aware of the big picture about energy. General importance of energy, need and struggle for energy, the importance of the Caspian Sea Region, which also includes Azerbaijan, in the energy point of view are the other subjects that have been presented to the reader in the third chapter.

In the fourth chapter, energy (oil and natural gas) relations between Azerbaijan and Turkey, the strategical importance of the relations, brief history of the Baku-Tiblisi-Ceyhan Crude Oil Pipeline (BTC), the importance and the properties of BTC and the counter politics of Russian Federation against BTC are examined.

Finally in the fifth chapter, the energy politics of Turkey and Azerbaijan are analyzed.

İÇİNDEKİLER

ÖZET

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
KISALTMALAR.....	ii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN EKONOMİSİ

1. Azerbaycan'ın Genel Ekonomik Özellikleri.....	10
a. Enerji Sektörü.....	11
b. Tarım Sektörü.....	16
c. Sanayi Sektörü.....	18
2. Bağımsızlığını Kazanmasından Sonra Azerbaycan'ın Ekonomik Gelişimi.....	19
a. 1991-1994 Yılları Arasındaki Ekonomik Gelişmeler.....	21
b. 1995-2000 Yılları Arasındaki Ekonomik Gelişmeler.....	24
(1). Alınan Tedbirlere Rağmen Ekonomide Meydana Gelen Olumsuzluklar...27	
(2). Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu.....27	
c. 2001-2005 Yılları Arasındaki Ekonomik Gelişmeler.....	29
3. Azerbaycan Ekonomisinin Genel Değerlendirmesi (1991-2005).....	31

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE VE AZERBAYCAN ARASINDAKİ EKONOMİ VE TİCARET İLİŞKİLERİ VE İŞBİRLİĞİ FAALİYETLERİ

1 Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Stratejik Açıldan Değerlendirilmesi.....	35
2 Ekonomik ve Ticari İlişkiler ve İşbirliği Faaliyetleri.....	38

a. 1992-2005 Yılları Arasındaki Türkiye-Azerbaycan Ekonomik ve Ticari İlişkilerinin Genel Değerlendirmesi.....	39
b. 1992-1995 Yılları Arasındaki Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri.....	43
c. 1996-2000 Yılları Arasındaki Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri.....	44
ç. 2001-2005 Yılları Arasındaki Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri.....	46
3. İki Ülke Arasındaki Ekonomik İlişkilerde Karşılaşılan Sorunlar.....	49
4. İki Ülke Arasındaki Ekonomik İlişkilerin Geliştirilmesi Amacıyla İleri Sürülen Fikirler.....	51
5. İki Ülke Arasındaki Ekonomik İlişkilerin Kanuni Dayanakları.....	54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENERJİNİN ÖNEMİ VE HAZAR BÖLGESİ ENERJİ KAYNAKLARI

1. Enerji Neden Önemlidir.....	56
2. Enerji İhtiyacı ve Mücadelesi.....	58
3. Hazar Bölgesinin Enerji Yönünden Önemi.....	62

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE VE AZERBAYCAN ARASINDAKİ ENERJİ İLİŞKİLERİ VE İŞBİRLİĞİ FAALİYETLERİ

1. Enerji Alanındaki İşbirliği ve İlişkiler.....	67
2. Türkiye-Azerbaycan Enerji İlişkilerinin Stratejik Önemi.....	69
a. Türkiye'nin Enerji Üretim ve Tüketim Durumu.....	69
b. Türkiye'nin Azerbaycan'dan Petrol Temininin Stratejik Önemi.....	71
c. Türkiye'nin Doğal Gaz Temininde Riskler.....	71

ç.	Türkiye'nin Azerbaycan'dan Doğal Gaz Temininin Stratejik Önemi.....	72
(1).	Türkiye'nin Doğal Gaz Temininde Azerbaycan'ın Rolü.....	72
(2).	Türkiye'ye Doğal Gaz Satışının Azerbaycan Açısından Değerlendirilmesi.....	74
3.	Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı.....	74
a.	Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattının Tarihçesi.....	75
b.	Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattının Genel ve Teknik Özellikleri.....	81
c.	Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattının Stratejik Önemi.....	83
(1).	Uluslararası Enerji Piyasası Açısından BTC'nin Önemi.....	83
(2).	Türkiye ve Azerbaycan Açısından BTC'nin Önemi.....	84
ç.	Rusya'nın BTC'nin Önemini Azaltma ve Türkiye'nin Doğu-Batı Enerji Koridoru Olmasını Engelleme Girişimleri.....	87

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE VE AZERBAYCAN'IN ENERJİ POLİTİKALARI

1.	Türkiye'nin Enerji Politikası.....	91
2.	Azerbaycan'ın Enerji Politikası.....	94
	SONUÇ.....	96
	BİBLİYOGRAFYA.....	99
	EKLER.....	107

EK-1 (Azerbaycan Bölge ve Şehir İsimleri)

EK-2 (Azerbaycan Petrol ve Doğal Gaz Üretim Paylaşım Anlaşmaları)

EK-3 (Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi ve BTC Projesi Pay Oranları)

ÖNSÖZ

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin 1989 yılında dağılmasından sonra 30 Eylül 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan, gerek nüfus yapısı ve kültürü gerekse tarihi geçmişi bakımından Batı Türklüğü'nün bir parçasıdır. Azerbaycan, Orta Asya ile olan bağlantıları sebebiyle de Türkiye için bölgeye açılan bir kapı durumundadır. Türkiye ve Azerbaycan'ı en iyi şekilde özetleyen ifade Azerbaycan'ın birinci ve ikinci Cumhurbaşkanı tarafından büyük bir içtenlikle kullanılmış olan **“tek millet, iki devlet”** sözüdür. Bu yaklaşım, iki ülke arasındaki ilişkilerin ne derece yakın olması gerektiğini ortaya koyması bakımından büyük önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesindeki ana amaç; Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ekonomi ve enerji alanlarındaki ilişkileri ayrıntılı bir şekilde incelemek, mevcut sorunları ortaya koymak, çözümlerine yönelik tavsiyelerde bulunmak ve nihayetinde iki ülke arasındaki işbirliği, dostluk ve dayanışmaya katkıda bulunmaktır.

Bu bilim uzmanlığı tez çalışmasında; Azerbaycan'ın genel özellikleri, Azerbaycan ekonomisinin 1991-2005 yılları arasındaki gelişimi, 1991 sonrası dönemde petrol ve doğal gaz üretimine ağırlık veren Azerbaycan ile Türkiye arasındaki enerji ve ekonomi ilişkileri ve Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı stratejik, siyasi ve rakamsal yönlerden incelenmiştir. Bununla beraber, genel olarak enerjinin önemi, enerji konusundaki mücadeleler ve Hazar Bölgesi'nin enerji yönünden önemi de değerlendirilmiştir. Ayrıca, Türkiye ve Azerbaycan'ın enerji politikaları da tahlil edilmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanmasında bana yol gösteren danışmanım Doç.Dr. Mehmet Derviş Kılınçkaya'ya ve Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsündeki hocalarıma teşekkürlerimi ve minnettarlığımı ifade etmeyi bir görev bilirim.

Ankara, 2007

Tufan Ekin

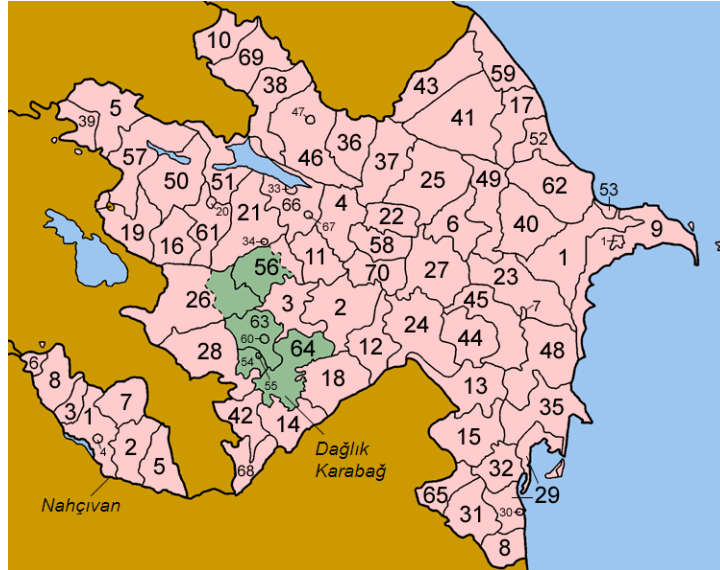
KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AGE	Adı Geçen Eser
AGM	Adı Geçen Makâle
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AHC	Azerbaycan Halk Cephesi
AIOC	Azerbaijan International Operating Company
BP	British Petroleum
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BIL	BOTAŞ International Limited
BOTAŞ	Boru Hatları İle Petrol Taşıma Anonim Şirketi
BTC	Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı
C	Cilt
CNPC	China National Petroleum Corporation (Çin Ulusal Petrol Şirketi)
CPC	Caspian Pipeline Consortium (Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu)
DEİK	Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
EİÖ	Ekonomik işbirliği Örgütü
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IMF	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
KEİ	Karadeniz Ekonomik İşbirliği

KGB	Rusya Devlet Güvenlik Komitesi
MM	Milimetre
MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra
RF	Rusya Federasyonu
S	Sayfa
SCP	South Caucasus Pipeline (Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı)
SOCAR	State Oil Company of Azerbaijan Republic
SOFAZ	State Oil Fund of Azerbaijan Republic
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
TİKA	Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı
TOBB	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TPAO	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TÜRKSAM	Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi
TÜSİAD	Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
vd	ve devamı

GİRİŞ

Azerbaycan Asya'nın güneybatısında bulunan bir ülkedir. Kafkaslar'ın güney yamaçlarında yer alan üç devletten en doğuda olanıdır. Diğer iki devlet, Ermenistan ve Gürcistan'dır. Güneyinde İran, doğusunda Hazar Denizi, batısında Ermenistan ve kuzeyinde Gürcistan ve Rusya bulunur. Yüzölçümü 86600 kilometrekaredir. Başkenti oldukça eski bir yerleşim merkezi ve Hazar Denizi kıyısındaki en önemli liman kenti olan Bakü'dür. İkinci büyük şehri Bakü'nün 320 kilometre batısında bulunan tarihi Gence şehridir.¹ Nahçıvan ve Dağlık Karabağ da Azerbaycan sınırları içinde yer alır. Dağlık Karabağ, halen Ermenistan'ın işgali altındadır. Dağlık Karabağ hem toprak olarak hem de başta altın madeni olmak üzere yeraltı zenginlikleri bakımından önem arz etmektedir.² Azerbaycan ülke haritası Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Azerbaycan Haritası³

Azerbaycan, idari olarak 59 bölgeye (rayon), 11 şehir idaresine ve 1 özerk cumhuriyete (Nahçıvan) ayrılmıştır. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti de kendi içerisinde 1 şehir ve 7 bölgeden oluşmaktadır.⁴ Dağlık Karabağ bölgesi Şekil 1'de

¹ Audrey L. Altstadt, **The Azerbaijani Turks, Power and Identity under Russian Rule**, Hoover Institution Press, Stanford California, 1992, s. xxi.

² Tayfun Atmaca, **Yirminci Yüzyıl Sonunda Azerbaycan ve Türkiye Münasebetleri (1993-1998)**, Şafak Matbaası, Ankara, 1999, s.13.

³ **Azerbaycan Ülke Bülteni**, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu Yayını, Aralık 2006, s.23.

⁴ Aynı yer.

yeşil renk ile gösterilmiştir. Şekil 1'deki haritada numaralandırılmış olan bölge ve şehir isimleri Ek 1'de ayrıntılı olarak verilmiştir.⁵ Bugünkü Azerbaycan, tarihi ve siyasi sebeplerden dolayı ikiye ayrılmış durumdadır. Başta Aras nehri hudut olmak üzere güneyde kalan kısmı İran içerisinde bulunmaktadır.⁶

Azerbaycan'ın yüzey şekilleri büyük çeşitlilik gösterir. Topraklarının yüzde 40'ı düzlüklerden oluşur ve yaklaşık yarısının yüksekliği 400-1500 metre arasında değişir. Yüksekliği 1500 metreyi aşan alanlar toplam yüzölçümün yüzde 10'unu oluşturur.⁷ Ülke içerisinde yedi çeşit iklim hüküm sürer. Bu iklimler tarım ve hayvancılık için uygun şartlar oluşturur. Ülkenin doğu ve orta kısımları diğer bölgeler ile karşılaştırıldığında nispeten kurak bir iklime sahiptir. Bu kısımlar yıllık olarak 200-400 mm. yağış alır. Daha yüksek bölgeler daha fazla yağış alır. Kuzey ve batı bölgelerindeki dağlık kısımlar yılda 1000 mm.'den fazla ve güneyde İran sınırındaki dağlık kısım da 1600 mm. yıllık yağış alır. Yıllık ortalama sıcaklık, ülkenin orta ve doğu kısımlarında 14-14.5 santigrad derecedir. Kafkasya bölgesinin yüksek kesimlerinde ise sıcaklık yıllık ortalama 2 santigrad dereceye kadar düşer.⁸

Azerbaycan adı konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Azerbaycan adının anlamı konusunda ilk açıklama yapanlardan biri Azerbaycan tarih yazımının ilk temsilcilerinden olan Abbaskulu Ağa Bakıhanov olmuştur. O, Azerbaycan sözünü "Azer Babagan" (Babekin odu) şeklinde açıklamıştır.⁹ Bu adın menşesi ile ilgilenen araştırmacıların bir kısmı tarafından Azerbaycan adının, Büyük İskender'in ölümünden sonra (M.Ö. 323) bölgeyi yöneten komutanlardan birisi olan Atropates'ten geldiği söylendiği gibi, mecusi diniyle ilgili olarak "od" anlamındaki azer ve "muhafız" anlamındaki baygan kelimelerinden de geldiği söylenmektedir.¹⁰

Azerbaycan'ın nüfusu 1 Ocak 2005 itibarı ile 8,400,000 kişidir.¹¹ Ülke nüfusu 1959 yılında 3,697,717, 1970 yılında 5,117,081 ve 1979 yılında 6,028,253 idi. Azerbaycan Türkleri, toplam ülke nüfusunun 1959 yılında yüzde 67'sini, 1970

⁵ a.g.e., s.24.

⁶ **Azerbaycan Ülke Raporu**, Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) Yayınları, Ankara, 1994, s.9.

⁷ Atmaca, **Yirminci Yüzyıl...**, s.13.

⁸ Altstadt, a.g.e., s. xxi - xxii.

⁹ Elnur Ağayev, **Sovyet İdeolojisi Çerçevesinde Türk Cumhuriyetlerinin Tarih Yazımı Ve Tarih Eğitimi, Azerbaycan Örneği**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006, s.47.

¹⁰ **Azerbaycan Ülke Raporu ...**, s.9.

¹¹ Rehman Seferov, **Azerbaycan Nüfusunun Eğitim Açısından Analizi**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya, 2004, s. 1-2.

yılında yüzde 74'ünü ve 1979 yılında yüzde 78'ini oluşturmaktaydı.¹² Günümüzde bu oran yüzde 90'dır. Azerbaycan Türkleri, 11. yüzyıldaki Oğuz Selçuk göçleri esnasında bölgeye gelen Türkler ile eskiden beri bölgede yaşayan İranlıların ve öteki halkların etnik bir karışımıdır. Ülkedeki en büyük azınlık grup Ruslardır. Nahçıvan'da yaşayan halkın hemen hepsi Azeri Türküdür. Ermenistan'ın işgalinden önce Dağlık Karabağ bölgesindeki nüfusun yüzde 75'ini Azeri Türkleri oluşturmaktaydı. İşgalden sonra bölgede Azerbaycan vatandaşı bulunmamaktadır.¹³ Azerbaycan nüfusunun %52'si şehirlerde, %48'i ise köylerde yaşamaktadır. Kilometrekareye düşen nüfus miktarı 93'tür. Başkent Bakü'de 1.807.000, Gence'de 301.000, Sumgayıt'ta 287.000 kişi yaşamaktadır.¹⁴

Azerbaycan'ın Türkler tarafından yurt edinilmesi milattan önceki çağlarda olmuştur. M.Ö. 7. asırda Sakalar çağı diye adlandırılan Türk-Hun döneminden itibaren çeşitli Türk kavimlerine mensup topluluklar Derbent yolu ile Kafkasların kuzeyinden Azerbaycan'a gelip yerleşmiştir. Bu sebeple Derbent'e "Türk Kapısı" da denmektedir. Sekizinci yüzyılın ortalarından itibaren İslâmı yayan Arap orduları Azerbaycan'a girmiştir ve bu sayede münferit olarak İslamlaşma ilk olarak bu coğrafyada görülmüştür.¹⁵

Azerbaycan'a ilk Selçuklu akını, bir keşif mahiyetinde olmak üzere, Selçuk Oğlu Çağrı Bey tarafından 1015-1021 yılları arasında yapıldı. Dandanakan Meydan Muharebesini (1040) kazanan Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey 1043 yılında kendi ailesine mensup komutanları Hazar Denizi kıyılarının ve Azerbaycan'ın fethi ile görevlendirdi. Selçuklu ordusu, Bizans, Gürcü ve Ermenilerden müteşekkil bir orduyu 1045 yılında Gence'de, 1048 yılında da Hasankale'de yenilgiye uğrattı. Bu zafer Azerbaycan'ı kesin olarak Selçuklu hakimiyetine soktu. Daha sonra Türkmenlerin Azerbaycan'ı yurt tutması ise Sultan Melikşah devrinde 1076 tarihinden itibaren meydana geldi.¹⁶

¹² Altstadt, **a.g.e.**, s.184.

¹³ Atmaca, **Yirminci Yüzyıl...**, s.14.

¹⁴ Meltem Duran, **Azerbaycan Ülke Etüdü**, İstanbul Ticaret Odası Yayın No 2002-28, Kırmızı Tanıtım Yayıncılık, 2002, s.4.

¹⁵ Sadettin Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Akçağ Yayınevi, Ankara, 2006, s. 20-21.

¹⁶ Abdulhaluk M. Çay, "Azerbaycan ve Türkler", **Azerbaycan Birinci Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s.93-94.

Selçuklu Devletinin bir valisi olan Şemsü'd-din-i Deniz'in 1146 yılında Azerbaycan'ın da içinde olduğu bölgeye hâkim olması ile İldenizliler devri, 1230'de de Moğolların bölgeye gelmesi ile İlhanlılar dönemi başlamıştır.¹⁷ Bölgede daha sonra Celayiroğulları, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safeviler hâkimiyeti görülmüştür. Osmanlı İmparatorluğunun hâkimiyeti ise Özdemiroğlu Osman Paşa'nın 1585 yılında Safevi ordusuna karşı kazandığı zaferden sonra Azerbaycan'ı bir beylerbeylik olarak Osmanlı'ya katması ile başlamıştır. 18. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında bölgeye hakim olmak konusunda mücadeleler devam etmiştir.¹⁸ 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise bölgede Hanlıklar devri yaşanmıştır.¹⁹ Özellikle Şeki ve Guba Hanlıkları Azerbaycan'da bir birlik oluşturarak Azerbaycan Devletini inşa etmeye çalışmışlarsa da başarılı olamamışlardır.²⁰

19. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu ve İran'ın dâhili meseleler ile uğraşmasından ve güçlerini kaybetmesinden faydalanan Rusya, 1804-1828 yılları arasında Azerbaycan Hanlıklarını birer birer işgal etmiştir. Dış destek alamayan Azerbaycan Hanlıklarının mücadeleleri Rus işgalini engellemekte yetersiz kalmıştır. Rusya'nın Azerbaycan Hanlıklarını bir bir işgal etmesi Güney Asya'da büyük menfaatleri olan İngiltere'yi telaşa düşürmüştür. Bir grup İngiliz subayının danışmanlık ettiği İran ordusu, Lenkeran Hanlığı'nın 1812'de Ruslar tarafından işgal edilmesi üzerine Rus kuvvetlerine karşı mücadele etmek istemiş ise de, başarılı olamamış ve yenilmiştir. Daha sonra İran, 1813 yılında Gülistan anlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır. Rusya'nın İran'ı yenmesi ve Azerbaycan Hanlıklarını işgal etmesi Osmanlı İmparatorluğu ile İran'ı yakınlaştırmıştır. Osmanlı İmparatorluğu, İran'ı Rusya'ya karşı açıkça desteklemeye başlamıştır. İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu'nun teşviki ile İran, Kafkasya'da uğradığı kayıpları telâfi edebilmek amacıyla Rusya ile tekrar mücadeleye girişmiştir. Fakat, İran tekrar mağlup olarak bugün de geçerli olan Aras nehrinin sınır olarak belirlendiği 1828 Türkmençay anlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır.²¹ Bu dönemde İran ve Rusya

¹⁷ **Kafkasya ve Azerbaycan'ın Dünü-Bugünü-Yarını**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayını, Mayıs 1995, s.19.

¹⁸ Çay, **a.g.m.**, s.94-99.

¹⁹ **a.g.m.**, s 102.

²⁰ Geniş bilgi için Bkz. M.E. İsmailov, "Azerbaycan Hanlıkları", **Azerbaycan Tarixi**, Editörler Ziya Bünyadov, Y.B. Yüsifov ve diğerleri, Bakü, 2005 (2), s.548 vd.

²¹ Mehmet Saray, **Azerbaycan Türkleri Tarihi**, Nesil Matbaacılık, İstanbul, 1993, s.17-20 ve Altstadt, **a.g.e.**, s.15-17.

arasında Azerbaycan topraklarına egemen olmak üzere ciddi çatışmalar yaşanmıştır. 18. yüzyılın ortalarına doğru Azerbaycan'ın güney kısmı İran'ın kontrolü altına girmişti. Fakat, bölge sürekli olarak isyanlarla çalkalanmaktaydı.²²

General Sisianov komutasındaki Rus birlikleri 1801'den itibaren Azerbaycan Hanlıkları üzerindeki baskıları arttırdılar. 1804'de Gence Hanlığı'nın düşmesinden sonra Rusya'nın bölgedeki yayılması hız kazandı. Azerbaycan'daki bu Rus işgalleri bölgeyi kontrol altına almak isteyen İran ile Rusya arasında şiddetli bir rekabetin doğmasına yol açtı. Rus kuvvetlerinin 1804'de Erivan'ı ele geçirmesi Karabağ ve Şeki Hanlıklarının da ele geçirilmesi anlamına geliyordu. 1806 yılında Şimali Azerbaycan'ın işgali hemen hemen tamamlanmıştı. Bu gelişme üzerine Osmanlı İmparatorluğu Balkanlarda ve Kafkaslarda Rusya'ya karşı savaşmaya başladı. Ancak, uzun süren savaşların sonucunda mağlup olduğu için Osmanlı Devleti Kafkaslarda ve Balkanlarda ortaya çıkmış olan durumu kabul etmek zorunda kaldı. Öte yanda, 1813'de İran, Rusya karşısında uğradığı ağır malubiyetten sonra bu devlet ile anlaşarak Gülistan Anlaşmasını imzaladı. Böylelikle Azerbaycan'ın bugünkü bölünmüş görüntüsü ortaya çıkmış oldu. İran bu durumu değiştirmek için 1814'den itibaren Rusya ile bir takım çatışmalara girdiyse de başarılı olamayarak 1828 yılında Türkmençay anlaşmasını imzalamak suretiyle durumu kabullendi. Anlaşmada tespit edilmiş olan sınırlar 1829 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Edirne anlaşmasıyla Türkiye tarafından da kabul edildi ve Rusya'nın Azerbaycan'ın kuzeyindeki işgal hareketi tamamlanmış oldu.²³

Rusya bölgedeki egemenliğini iki rakip güce (Türkiye ve İran'a) kabul ettirdikten sonra bölgedeki egemenliğini kalıcı hale getirmek için ciddi bir iskan faaliyeti yürütmüştür. İran ve Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenileri zorla göç ettirerek, bu kişileri, Erivan merkez olmak üzere oluşturduğu tampon bölgeye yerleştirmiştir. Rusya, bu tampon Ermeni Devletini, İran'ın ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkaslara doğru ilerlemesini ve Müslüman topluluklara yardım etmesini önlemek için kurmuştur.²⁴

²² Geniş bilgi için Bkz. V.Z. Piriye, "Azerbaycan, XVIII. Asrın Birinci Yarısında", **Azerbaycan Tarixi**, Editörler Ziya Bünyadov, Y.B. Yüsifov ve diğerleri, Bakü, 2005 (2), s.524 vd.

²³ Piriye, **a.g.m.**, s. 596-612.

²⁴ Saray **a.g.e.**, s.22.

Rusya bölgeye yerleştikten sonra egemenliğini pekiştirmek için bölgede idari ve iktisadi ıslahatlar yürüttü.²⁵

1905 Rus-Japon Harbinde Rusya'nın yenik düşmesi bir otorite boşluğu doğurmuş, bundan yararlanan Azerbaycan Türklerinde liberal ve Türkçü düşünceler oluşmaya başlamıştır. Aynı zamanda Rusya'da meydana gelen 1905 ihtilali, Azerbaycan'da iktidar mücadelesini hızlandırmıştır. Söz konusu demokratikleşme hareketinden faydalanmak isteyen Azerbaycan Türkleri, milli menfaatleri kendi çıkarlarından önde tutan insanlar yetiştirmeye yönelik pek çok plan yapmıştır. 1905 ve 1906 yıllarında Yusuf Akçura, İsmail Gaspıralı ve Ali Merdam Topçubaşı gibi Türkçülerin önderliğinde, Rusya'da yaşayan Türk ve Müslümanlar çeşitli kongreler tertiplemiştir. Ruslara ne hak veriliyorsa, kendilerine de aynı hakları talep etmişler ve özlerine ait tarihi yurtlarında ikinci sınıf vatandaş olmak istememişlerdir. Çar II. Nikola, Rus olmayan milletlerin uyanışı konusunda endişelere kapılınca 1907'de Duma'nın çalışmalarına son vermiş ve 1903-1904 yıllarında aralarında Mehmet Emin Resulzade'nin de olduğu bazı kişilerce "Himmet" adı altında kurulmuş olan ve "milli sosyalizmi" ilke edinen partiyi kapatmıştır. Parti üyelerinden bazıları tutuklanmış, bazıları ise ülke sınırları dışına kaçmak zorunda kalmıştır. Daha sonra 1911 yılında Kasımzade Abbas ve Taki Nakioğlu'nun girişimleriyle Müsavat Partisi kurulmuştur. Böylece milli Azerbaycan hareketi siyasi bir platforma da sokulmuştur.²⁶

1913'te Rusya'da ilan edilen genel af üzerine milliyetçiler Azerbaycan'a dönme fırsatı bulmuştur. Bu arada Mehmet Emin Resulzade de Müsavat Partisinin başına geçip, Açık Söz adlı bir gazete çıkararak Osmanlı Devletinde görmüş olduğu Ziya Gökalp'in Türkçülük fikirlerini yaymakta idi. Resulzade, çıkarmış olduğu bu gazetede, "dünyanın siyasi haritasının değişeceğini ve bu değişimde Türklerin mühim rol oynayacağı" görüşünü Azerbaycan halkına ulaştırıyordu.²⁷ Birlikten kuvvet doğar ilkesine inanan Resulzade, 1917'de Bakü'de toplanan Müslümanlar kongresinde, Türk Adem-i Merkeziyet Partisi ile birleşme kararı aldı ve Türk Ademi

²⁵ Bu dönemde Rusya tarafından yürütülen yeni düzenlemelere ilişkin geniş bilgi için Bkz. M.E. İsmailov, "XVI, XVII ve XVIII. Fasıllar", **Azerbaycan Tarixi**, s.607-630.

²⁶ Gömeç, **a.g.e.**, 36-37.

²⁷ **a.g.e.**, s.38.

Merkeziyet Müsavat Partisinin birinci kurultayında da genel başkanlığa seçildi. Zamanla bu parti Müsavat adıyla anıldı.²⁸

Bolşevikler Petersburg'a hâkim olduklarında Kafkasya'nın o zamanki merkezi durumundaki Tiflis'te, Rus Devlet Duma'sının Kafkasya mebuslarından (Türk, Gürcü, Ermeni) oluşan "Hususi Maveray-i Kafkasya Komitesi" hüküm sürüyordu. Bundan başka "Bütün Kafkasya İşçi, Köylü ve Asker Şurası"nın bir komitesi de bulunuyordu ve Bolşevikler ile mücadele halindeydiler. Kafkasya süratle bağımsız bir devlet olma yolunda ilerliyordu. Komünistlerin iktidarı ele geçirmesinden kısa bir süre sonra 11 Kasım 1917'de isimleri geçen Kafkasya komiteleri "Maveray-ı Kafkasya Komiserliği" adı altında bir hükümet kurmaya karar verdiler. Bu hükümet daha sonra Osmanlı Devleti ile görüşmelere başladı. Osmanlı Devleti de bağımsız Kafkasya Devleti'ne bir heyet göndermeye hazır olduğunu bildirdi. Cevap alamamasına rağmen Kafkasya'yı da Brest-Litovsk Barış Konferansına çağırıldı. Daha sonra Kafkasya hükümeti önce Gürcülerin, sonra Ermeni ve Azeri Türklerinin milli hükümetlerini kurmaları ile dağıldı. 1917 ihtilalinden sonra yayınlanan Rusya Milletlerinin Hakları Beyannâmesinde yer alan, Rusya halklarının kendi mukadderatlarına bizzat kendilerinin hâkim olabileceğine ve istedikleri takdirde Rusya'dan tamamıyla bağımsız bir devlet kurabileceğine dair hüküm Azerbaycan Türkleri için de umut ışığı oldu. Bütün Türk illerinde olduğu gibi Azerbaycan'da da siyasi faaliyetler hızlandı. 28 Mayıs 1918 tarihinde Mehmet Emin Resulzade'nin başkanlığını yaptığı Azerbaycan Milli Şurası bağımsız Azerbaycan devletini ilan etti.²⁹ Bolşevikler ve Ermeniler bağımsız Azerbaycan'ın kurulmasını istememiş ve engellemeye çalışmıştır. Azerbaycan da bu konuda Osmanlı İmparatorluğundan yardım istemiştir.³⁰ Osmanlı İmparatorluğu ve Azerbaycan arasında yapılan anlaşma ile Osmanlı ordusunun, yasaların uygulanması, düzenin ve güvenliğin sağlanması ve Bakü'nün tekrar ele geçirilmesi amacıyla Azerbaycan'a yardım etmesine karar verildi. Daha sonra Enver Paşa, Azerbaycan'da Osmanlı askeri gücü bulundurulmasının çok pahalı olduğunu düşündü ve Azerbaycan'ın kendi askeri gücünü oluşturmasının uygun olacağına karar verdi. Müteakiben, bir Osmanlı Ordu Birliği etrafında İslâm Ordusu adı ile düzensiz bir ordu oluşturuldu.

²⁸ Kafkasya ve Azerbaycan'ın Dünü..., s.21.

²⁹ Gömeç, a.g.e., 38-40.

³⁰ Saray a.g.e., s.35.

Azerbaycan ve Dağıstan'dan gönüllülerin katılımı ile oluşturulan bu ordunun mensup sayısı 16000-18000 kişiye ulaştı. İslâm Ordusuna, Enver Paşa ile aynı görüşleri paylaşan Nuri Paşa kumanda ediyordu. İslâm Ordusu 16 Eylül 1918'de Bakü'yü Bolşeviklerden ve Ermenilerden geri aldı ve Azerbaycan hükümeti Bakü'ye taşındı.³¹ Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşından mağlup olarak ayrılmasından sonra 30 Ekim 1918 tarihinde imzaladığı Mondros Mütarekesi gereği Azerbaycan'a yardımlarına son vermek zorunda kaldı.³² Daha sonra Sovyetler Birliği bölgede etkili konuma geldi. Sovyetler Birliği'nin petrol ve endüstri merkezi olan Azerbaycan'ı kendi nüfuz alanına dâhil etmek istemesi ve diğer ülkelerin durumla ilgilenmemesi nedeniyle, Azerbaycan 1920 yılında Sovyetler Birliği'nin yönetimi altına girdi.³³ Burada vurgulanması gereken bir konu da, ilk defa bağımsız bir Azerbaycan devleti bu ad altında kurulmuş ve 1918-1920 yılları arasında varlığını sürdürmüştür.

Azerbaycan, Sovyetler Birliği'ne katıldıktan sonra devamlı olarak toprak kaybetmiştir. Stalin zamanında yapılan düzenlemelerle Ermenistan, Türkiye, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ve Azerbaycan arasına doğru uzatılmış ve böylece Anadolu Türkleri ile Orta Asya Türkleri arasındaki irtibat kesilmeye çalışılmıştır.³⁴

1985 yılının Mart ayında SSCB Komünist Partisinin genel sekreterliğine Mihail Sergeyeviç Gorbaçov'un getirilmesi ile ana hatları zaman içinde şekillenen "açıklık" ve "yeniden yapılanma" siyaseti, bu düşüncenin mimarlarının esas niyeti ne olursa olsun, Azerbaycan'ın da dahil olduğu SSCB'nin kontrolü altındaki mâhkum milletler arasında demokrasi ve hurriyet fikirlerinin yeşermesine yol açmıştır. Ayrıca, 1988 yılı başlarında, yükselen Ermeni milliyetçiliğinin yeniden alevlendirdiği Karabağ meselesi, Azerbaycan'daki gerginliği su yüzüne çıkarmış ve Azerbaycan'ın Sovyetler Birliğinden ayrılarak bağımsız bir devlet haline gelmesine yol açan süreç ortaya çıkmıştır.³⁵ Bu süreçte, Azerbaycan Halk Cephesi ve lideri Ebulfez Elçibey önemli bir rol oynamıştır.³⁶ Bağımsız Devletler Topluluğuna girmek istemeyen ve

³¹ Altstadt, **a.g.e.**, s.90-92.

³² Saray, **a.g.e.**, s.37.

³³ **Azerbaycan Ülke Raporu ...**, s.11.

³⁴ Aynı yer.

³⁵ Mehmet Derviş Kılınçkaya, "Azerbaycan Halk Cephesinin Doğuşu ve Azerbaycan'ın Bağımsızlığı Yolundaki Faaliyetleri", **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan Özel Sayısı**, Yıldız Matbaası, Ankara, Ağustos 1995, s.309-310.

³⁶ Azerbaycan Halk Cephesi'nin kuruluşu ve bağımsızlığın kazanıldığı yıllardaki faaliyetleri için Bkz. Kılınçkaya, **a.g.m.**, s.307-341.

bağımsız bir Azerbaycan'dan yana olan Azerbaycan Türklerinin bu istekleri 19-21 Ocak 1990 günlerinde Kızıl Ordu tanklarının Bakü'ye girmesi ile kanlı bir şekilde bastırılmış ve pek çok Azerbaycan Türkü katledilmiştir.³⁷ Bu hadiseler, Azerbaycan Halk Cephesi'nin güçlenmesinde ve ülke çapında etkinliğinin artmasında bir unsur olmuştur. Azerbaycan, 30 Eylül 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir.³⁸ 25 Aralık 1991 tarihinde ise kademeli olarak Latin Alfabesi'ne geçilmesi kararı alınmıştır.³⁹

25 Şubat 1992'de, Şuşa'dan sonra Karabağ'daki en büyük Türk yerleşim birimi olan Hocalı, Ermeniler tarafından işgal edilmiştir ve burada 2000'den fazla Azerbaycan Türkü katledilmiştir. Hocalı katliamı Azerbaycan'da şok etkisi yaratmıştır. Azerbaycan Halk Cephesi, Komünist Partisi lideri Ayaz Muttebobov'un istifası talebiyle Milli Meclisi toplamıştır. Muttebobov istifa etmek zorunda kalmış ve Yakup Memmedov, devlet başkanlığına da vekâlet etmek üzere, Meclis Başkanlığına getirilmiştir. 7 Haziran 1992'de düzenlenen Cumhurbaşkanlığı seçimi ile AHC Başkanı Ebulfez Elçibey Azerbaycan Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.⁴⁰

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN EKONOMİSİ

1. Azerbaycan'ın Genel Ekonomik Özellikleri

Azerbaycan'ın ekonomik açıdan en büyük zenginlikleri, sahip olduğu büyük petrol ve doğal gaz yataklarıdır. Tarım alanında ise en önemli ürün tahıldır. Bundan başka ülkede, pamuk, üzüm, muhtelif sebze ve meyveler, ceviz ve fındık da

³⁷ “Kara Ocak” olarak adlandırılan Kızıl Ordu kuvvetlerinin Bakü'de birçok Azeri Türkünü katletmesi esnasında meydana gelen olaylar hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Altstadt, **a.g.e.**, s.213-225 ve Kılınçkaya, **a.g.m.**, s. 324-329.

³⁸ **Azerbaycan Ülke Raporu ...**, s.11.

³⁹ Kılınçkaya, **a.g.m.**, s.338.

⁴⁰ **a.g.m.**, s.338-339.

yetiştirilir. Bütün dünyada meşhur olan siyah havyar üretiminin %80'i Azerbaycan tarafından Hazar Denizinde yakalanan mersin balığı kullanılarak yapılmaktadır.⁴¹

Petrol ve doğal gaz sanayisi geleneksel olarak büyük ölçüde gelişmiştir. Yirminci yüzyıla dünyanın başlıca petrol üreticisi olarak giren Azerbaycan, petrol arıtma sanayisinin de doğum yeri olarak kabul edilmektedir. Azerbaycan'ın zengin petrol ve doğal gaz kaynakları dışındaki diğer doğal kaynakları ise demir, alüminyum, boksit, çinko, bakır, arsenik, molibden, kobalt, kurşun, barit, kireç taşı, mermer ve ateş kilidir.⁴²

Yaklaşık yüz yıldan beri Azerbaycan'da ekonominin belkemiği olan enerji sektörü, büyük miktarda yabancı yatırım çekmektedir. 2004 yılı itibariyle bu sektör, ülkenin tüm ihracat gelirlerinin yüzde 80'ini karşılamakta ve Azerbaycan ekonomisine giren toplam doğrudan yabancı yatırımların da yüzde 97'sini oluşturmaktadır.⁴³

Azerbaycan ekonomisini oluşturan başlıca sektörler enerji, tarım ve sanayidir. Bu sektörleri inceleyerek ülke ekonomisi hakkında daha detaylı bilgi sahibi olabiliriz.

a. Enerji Sektörü

Enerji sektörü, Azerbaycan ekonomisini oluşturan en önemli parçadır. Azerbaycan'ın kanıtlanmış petrol rezervleri 7-13 milyar varil arasındadır⁴⁴ ve tüm dünyadaki rezervlerin yüzde 0.6'sına karşılık gelmektedir⁴⁵. Çıkarılabilir doğal gaz rezervleri ise 625.8 milyar metreküptür.⁴⁶

⁴¹ Saray, a.g.e., s.8.

⁴² **Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke Raporu**, Avrasya Dosyası Dergisi Azerbaycan Özel Sayısı, İkbahar 2001, Cilt 7, Sayı 1, s.8.

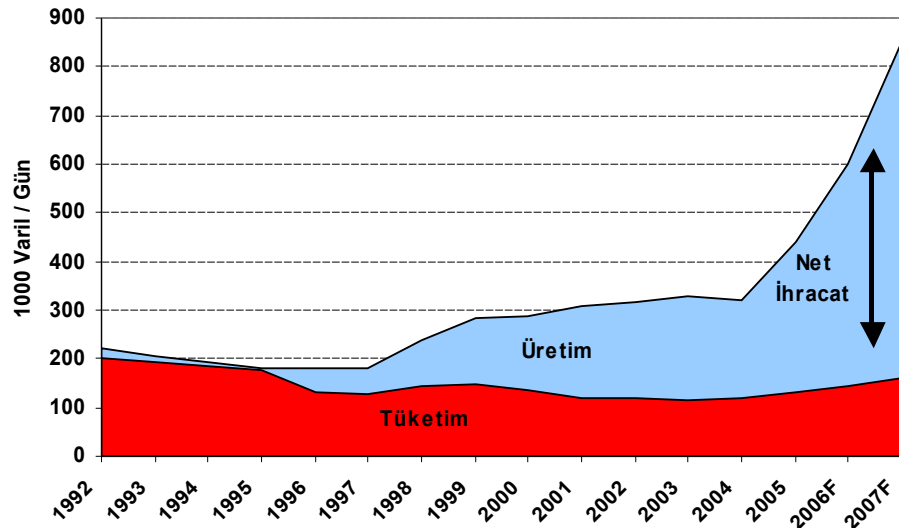
⁴³ **Azerbaycan Ülke Bülteni ...**, s.5.

⁴⁴ **ABD Enerji Bakanlığı Azerbaycan Ülke Analiz Brifingi**, Ağustos 2006, s.3, ABD Enerji Bakanlığı web sitesi – Uluslararası – Ülke Analiz Brifingleri – Azerbaycan sayfası, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Azerbaijan/Oil.html> bağlantısı, erişim tarihi 22 Haziran 2007.

⁴⁵ **Azerbaycan Ülke Bülteni ...**, s.5.

⁴⁶ **BP (British Petroleum) Şirketi Azerbaycan Devamlılık Raporu 2005**, www.bp.com/caspian İnternet sayfasının Reports and Publications bölümünden 21 Haziran 2007 tarihinde ulaşılan BP

Azerbaycan'ın 1992-2007 yılları arasındaki petrol üretimi ve tüketimi aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.⁴⁷ Bu grafikteki 2006 ve 2007 yılı verileri geleceğe yönelik tahminler kullanmak suretiyle elde edilmiştir.

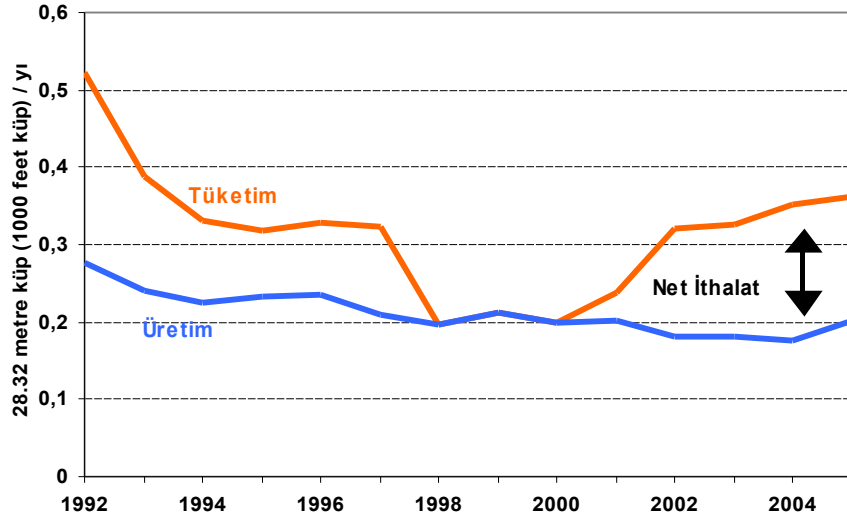
Grafik 1. 1992-2007 Yılları Arasında Azerbaycan'ın Petrol Üretimi ve Tüketimi

Azerbaycan'ın 1992-2005 yılları arasındaki doğal gaz üretimi ve tüketimi Grafik 2'de gösterilmiştir.⁴⁸

Şirket Yayını, s.7.

⁴⁷ ABD Enerji Bakanlığı web sitesi – Uluslararası – Ülke Analiz Brifingleri – Azerbaycan sayfasında, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Azerbaijan/Oil.html> bağlantısı, erişim tarihi 22 Haziran 2007.

⁴⁸ ABD Enerji Bakanlığı Azerbaycan Ülke Analiz Brifingi ..., s.8.

Grafik 2. 1992-2005 Yılları Arasında Azerbaycan'ın Doğal Gaz Üretimi ve Tüketimi

Grafik 1 ve 2'den anlaşılacağı üzere ülkede petrol üretimi tüketimden fazladır ve fazla olan kısım ihraç edilmektedir. Doğal gazda ise tam tersi bir durum söz konusudur. Tüketim, üretimden fazla olduğu için eksik kısım ithal edilmektedir. 2005 yılında özellikle Hazar Denizindeki Şah Deniz sahasında bulunan zengin doğal gaz yatakları sayesinde ülke doğal gaz üretiminin hızla artması ve Azerbaycan'ın doğal gaz ithal etmek yerine, petrolde olduğu gibi doğal gaz ihraç eden bir ülke olması beklenmektedir.

Azerbaycan'ın sahip olduğu zengin petrol yataklarının işletilmesi için Eylül 1992'de Azerineft ve Azneftkimya isimli iki devlet şirketi birleştirilerek Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) kurulmuştur. Zengin petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip olan Azerbaycan tek başına bunları işleyecek ekonomik potansiyele sahip değildir. Kullanılan teknolojinin yetersiz olması nedeniyle hem üretimde hem de üretilebilir kaynaklarda azalma problemi ile karşı karşıya kalınmıştır. Petrol üretimi 1990 yılında 12.5 milyon ton, 1995 yılında 9.2 milyon ton, 1996 yılında 9.1 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Bu azalma Grafik 1'de görülmektedir. Petrol üretiminde meydana gelen bahse konu azalma eski teknoloji kullanılması ve petrol alanlarının bakımının iyi yapılmaması nedeniyle verimin düşmesinden kaynaklanmıştır. Petrol üretiminin artırılması ve mevcut rezervlerin iyileştirilmesi, modern teknolojiler

kullanılması ve yeni projeler geliştirilmesi ile sağlanabilir. Azerbaycan'ın ekonomik potansiyeli ve sahip olduğu teknoloji, mevcut rezervlerinin işletilmesi ve geliştirilmesi için yeterli değildi. Bu nedenle büyük petrol şirketleri ile işbirliği yapmaya mecbur kalmıştır. Bu işbirliğini Batılı petrol şirketleri ile konsorsiyumlar⁴⁹ oluşturmak ve anlaşmalar imzalamak suretiyle gerçekleştirmiştir. Oluşturulan bu konsorsiyumların bir ortağı mutlaka Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi olmuştur. Azerbaycan'ın petrol anlaşmaları daha çok deniz yatakları üzerinde yoğunlaşmaktadır.⁵⁰ Deniz ve kara yataklarının işletilmesine ilişkin olarak Haziran 2007 tarihine kadar toplam 24 adet anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmalardan en önemlisi Asrın Anlaşması olarak adlandırılan Azeri-Çıralı-Güneşli yataklarından petrol çıkarılmasına dair anlaşmadır. İmzalanan bu anlaşmalar hakkında ayrıntılı bilgileri içeren tablo Ek 2'de verilmiştir.⁵¹

Azerbaycan'ın petrol ve doğal gaz yatakları Şekil 2'de gösterilmektedir.⁵²

Şekil 2. Azerbaycan'ın Petrol ve Doğal Gaz Yatakları

⁴⁹ Konsorsiyum "şirketler birliği"dir.

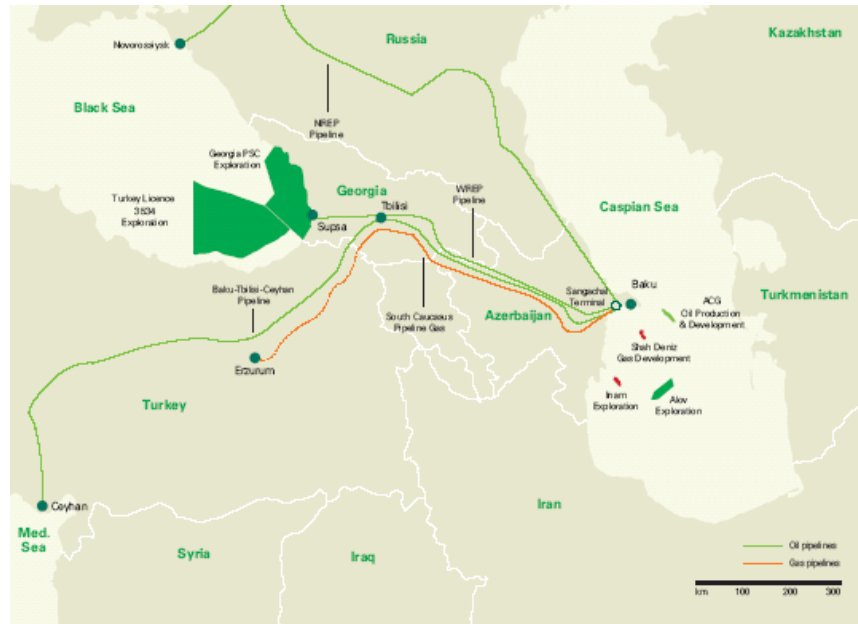
⁵⁰ Osman Nuri Aras, **Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi**, Der Yayınları, İstanbul, 2001, s. 56-57.

⁵¹ ABD Enerji Bakanlığı'nın <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Azerbaijan/azerproj.html> web sitesi, erişim tarihi 22 Haziran 2007 (tercüme tarafımızdan yapılmıştır). Ayrıca, 2000 yılına kadar yapılan anlaşmalar hakkında özet bilgi için Bkz. Aras, **Azerbaycan'ın Hazar ...**, s. 55-82.

⁵² ABD Enerji Bakanlığı **Azerbaycan Ülke Analiz Brifingi ...**, s.5.

Azerbaycan'ın petrol üretiminin 1997 yılından itibaren artmasının en önemli sebebi ülkeden yapılan petrol ihracatının %70'ini gerçekleştiren Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi (AIOC) olarak adlandırılan uluslararası konsorsiyumun kurulması ve faaliyete başlamasıdır. Bu konsorsiyumu oluşturan şirketler: BP (İngiltere), Chevron (ABD), SOCAR (Azerbaycan), Inpex (Japonya), Statoil (Norveç), ExxonMobil (ABD), TPAO (Türkiye), Devon Energy (ABD), Itochu (Japonya), Delta/Hess'dir (ABD ve Suudi Arabistan Ortaklığı). Bu şirketlerin konsorsiyumda sahip olduğu oranlar Ek 3'de gösterilmiştir. Bu konsorsiyum, Azeri ve Çıracak yatakları ile derin su yatağı olan Güneşli yatağından petrol çıkarmaktadır. Bu yatakların kanıtlanmış petrol rezervi, konsorsiyumda en büyük pay sahibi ve yatakların işleticisi olan BP'ye göre 5.4 milyar varildir.⁵³ SOCAR ise 2005 yılında BP'nin bu tahminini 6.9 milyar varil olarak değiştirmiştir.⁵⁴

Azerbaycan'da üretilen petrol ve doğal gazın Batı ülkelerine ulaştırılması için inşa edilmiş petrol ve doğal gaz boru hatları aşağıdaki Şekil 3'de gösterilmiştir.⁵⁵ Şekildeki yeşil çizgiler petrol boru hatlarını, turuncu çizgi ise doğal gaz boru hattını temsil etmektedir.

Şekil 3. Azerbaycan'dan Diğer Ükelere Giden Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları

⁵³ BP (British Petroleum) Şirketi Azerbaycan Devamlılık Raporu 2005 ..., s.7.

⁵⁴ ABD Enerji Bakanlığı Azerbaycan Ülke Analiz Brifingi ..., s.4.

⁵⁵ BP (British Petroleum) Şirketi Azerbaycan Devamlılık Raporu 2005 ..., s.5.

Azerbaycan, ürettiği petrolün yüzde 70'ini ihraç etmektedir. Hâlihazırda Azerbaycan petrolü Şekil 3'de gösterilen üç boru hattı üzerinden ihraç edilmektedir. Bu hatlardan birisi Bakü'yü Gürcistan'ın Karadeniz kıyısındaki Supsa limanına bağlayan hat, diğeri ise yine Bakü'yü Rusya'nın Novorossisk limanına bağlayan hattır. Azeri-Çırac-Güneşli yataklarından çıkartılan petrol ile doldurulan, 1,776 km uzunluğunda ve yıllık 50 milyon ton ham petrol taşıma kapasitesine sahip Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı'ndan ise üçüncü hat olarak Haziran 2006 itibariyle Azerbaycan petrolü dünya piyasalarına ihraç edilmeye başlanmıştır. Azerbaycan petrolünü dünya pazarlarına ulaştıran Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı'nın tamamlanarak devreye girmesi ve bu hattı doldurmak için yeni yataklarda üretime başlanması nedeniyle Azerbaycan'ın petrol üretimi 2005 yılında ciddi bir artış göstermiş ve bir önceki yıla göre yüzde 43'lük bir artışla 22.16 milyon ton olarak gerçekleşmiştir.⁵⁶ Boru hatlarının yanı sıra Batum'a demiryolu üzerinden petrol sevkiyatı da yapılmaktadır. Azerbaycan'da toplam kapasitesi yılda 22 milyon ton olan iki adet petrol rafinerisi bulunmaktadır. "Azerineftyağ" ve "Haydar Aliyev" rafinerileri, çıkartılan petrolün büyük bir kısmının ihraç edilmesi nedeniyle hâlen tam kapasitelerinin altında çalışmaktadır.⁵⁷

Son yıllarda Şah Deniz gibi önemli bir doğal gaz sahası keşfetmiş olmasına karşın Azerbaycan, gereken yatırımların henüz tamamlanmamış ve boru hatlarının inşa edilmemiş olmasından dolayı hâlen gaz ithal etmek zorunda olan bir ülke durumundadır. Mevcut doğal gaz üretiminin tamamı, Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) tarafından ve Hazar Denizindeki Bakhar sahasından yapılmaktadır. Şah Deniz sahası, ulusal kuruluşumuz olan TPAO'nun da ortak olduğu, operatörlüğünü BP'nin yaptığı büyük bir yatırım projesidir. Sahanın üretilebilir doğal gaz rezervinin 625 milyar metre küp olduğu konsorsiyum ortaklarınca belirtilmektedir. Bu sahada üretilecek doğal gazın büyük bölümü, BTC hattına paralel bir boru hattı ile (Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı) Erzurum'a ulaştırılacaktır.⁵⁸ Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı 26 Kasım 2006 tarihinde

⁵⁶ Bkz. Grafik 1, s.11.

⁵⁷ Azerbaycan Ülke Bülteni ..., s.8-9.

⁵⁸ A.Necdet Pamir, "Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki Ülkelerin Enerji Kaynaklarının Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkileri", Türkiye'nin Çevresindeki Gelişmeler ve Türkiye'nin Güvenlik Politikalarına Etkileri Sempozyumu, Harp Akademileri-İstanbul, 10 Mart 2006, s.21-22.

doğal gaz sevk edebilir hale getirilmiş ve Şah Deniz sahasındaki ilk üretim 15 Aralık 2006 tarihinde başlamıştır.⁵⁹

b. Tarım Sektörü

Tarım, Azerbaycan ekonomisinin enerjiden sonra gelen ikinci önemli sektörüdür ve nüfusun yaklaşık yüzde 36'sı tarım sektöründe istihdam edilmektedir. İklimi tarımsal üretime oldukça elverişli olan Azerbaycan'ın başlıca tarım ürünleri tahıl, pamuk, üzüm, sebze, meyve (özellikle elma, armut ve nar), tütün, çaydır.⁶⁰ Ekimi yapılan ürün çeşitlerinde son dönemde değişiklikler yaşanmıştır. Bir dönem ülkede ağırlıklı olarak pamuk üretilirken, son yıllarda sebze ve meyve yetiştiriciliğine daha fazla önem verilmeye başlanmıştır.⁶¹ Ham ipek üretimi ve buna bağlı olarak dut ağacı yetiştirilmesi de oldukça yaygındır. Dut ağaçlarından yılda ortalama 5000 ton ipek kozası elde edilmektedir.⁶² 800 kilometre uzunluğundaki Hazar Denizi kıyısı ile akarsularında yapılan balıkçılığın ve elde edilen diğer su ürünlerinin de ülke ekonomisi için önemi vardır. Aras-Kür nehirlerinde ve özellikle Kür nehrinin Hazar Denizi deltasında balıkçılık ve su ürünleri sanayisi çok gelişmiştir. Hazar denizinde avlanan mersin balığının yumurtası dünyaca ünlüdür. Azerbaycan, dünya havyar üretiminin yüzde 80'ini gerçekleştirmekte ve büyük bölümünü ihraç etmektedir. Salyan şehrinde, mersin, yayın ve sazan balıkları konserve sanayisi gelişmiştir.⁶³

SSCB'nin dağılmasıyla beraber pazarını büyük oranda kaybeden ve genelde üretim gücü içerisinde bulunan Azerbaycan'ın tarımsal üretimi 1990-1995 yılları arasında % 48 oranında azalmıştır. Makroekonomik ve politik istikrarın sağlanması ile beraber hükümet tarımsal alanda da reform çalışmalarına hız vermiştir. 1995 yılında uygulamaya konulan Tarım Reformu Yasası ve toprak reformuna yönelik hukuki düzenlemelerin (Toprak Kanunu, Mülkiyet Hakkında Kanun, Köylü İşletmelerinin Kurulması Hakkında Kanun, Sahipkarlık Hakkında Kanun vb.)

⁵⁹ www.tpa.gov.tr İnternet sitesi, "TPAO Güncel" bölümü, "Şah Deniz ve Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı (SCP) Devreye Alındı" kısmı, erişim tarihi 29 Eylül 2007.

⁶⁰ **Azerbaijan, From Crisis To Sustained Growth**, Dünya Bankası Yayını, 1993, s.103.

⁶¹ **Azerbaycan Ülke Bülteni ...**, s.10.

⁶² **Azerbaycan Ülke Raporu ...**, s.26.

⁶³ **a.g.e.**, s.27.

yapılması ile birlikte, Sovhoz⁶⁴ ve Kolhozların⁶⁵ sayısı azalırken, aile çiftliklerinin sayısı artmaya başlamıştır.⁶⁶ Bu çiftliklerin toplam tarımsal üretim içerisindeki payı 1995 yılında yüzde 60 iken 2004 yılında yüzde 98'e yükselmiştir.⁶⁷ 1996 yılından itibaren tarımsal üretimdeki gerileme durdurulmuş ve yapılan toprak reformları sayesinde artışa geçmiştir.⁶⁸

Azerbaycan, halkın beslenmesi için gerekli olan gıda maddelerinin üretimi yönünde çok elverişli doğal şartlara sahiptir. Ancak iklim koşulları ve doğal ortam elverişli olmasına rağmen; makina ve donanım yetersizliği, kaliteli tohum, gübre ve zirai ilaç kullanılmaması, bankacılık mevzuatındaki yasal eksikliklerden dolayı tarımsal kredilerin açılmaması, tapu ve kadastro sisteminin yerleşik olmaması gibi nedenlerle ülke potansiyeli yeterince değerlendirilememektedir.⁶⁹ Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi öğretim üyesi Reşad Muradov, 2004 yılında düzenlenen “*Türk Cumhuriyetlerinde Yatırım İmkânları Sempozyumu*”nda yaptığı konuşmada Azerbaycan tarım politikasının başlıca amaçlarını:

- a. Tarımda çalışan nüfusun refah ve sosyal ekonomik durumunun ciddi şekilde iyileştirilmesi, bu alanda yeni işyerlerinin açılması, nüfusun üretim ve ticaret olanaklarının genişletilmesi,
- b. Tarım üreticilerine sağlanan finansal desteğin artırılması,
- c. Tarım ve tarım endüstrisi işletmelerinin devlet tarafından desteklenmesi, bu sektörde mikrokredi hizmetinin yaygınlaştırılması, tarımda piyasa ilkelerine dayalı sigortacılık sisteminin uygulanması,
- ç. Tarım işletmelerinin ürettiği ürünlerin gerek iç, gerekse de dış pazarda satışının devlet tarafından desteklenmesi, tarımsal üretimde kullanılacak araç, gereç ve toprak pazarı oluşturulması, maddelerini içerecek şekilde belirlenmesi durumunda

⁶⁴ **Sovhoz**, devlet tarım çiftliklerine verilen isimdir. Atanmış bir müdür tarafından yönetilir.

⁶⁵ **Kolhoz**, “Kollektif Ekonomi” anlamına gelen Rusça “Kolektivnoye Hozyaystvo” kelimelerinin kısaltılmışıdır. Bu işletmelerde, toprak, üretim araçları ve hayvanlar kolhoz’un malıdır. İşletmeler seçimle iş başına gelen bir ekip tarafından yönetilir. Kolhoz’da elde edilen gelirler emeğin niteliğine göre kolhoz üyeleri arasında bölüşülür. Daha ayrıntılı bilgi için, Bkz. Osman Tekinel, “Azerbaycan’da Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayiın Yapısı ve Türkiye ile İlişkiler Açısından Değerlendirilmesi”, **Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Yayını**, 1995, s.21-23.

⁶⁶ Sinan Oğan, “Azerbaycan’ın Tanımlanamayan Ekonomisi ve Türkiye ile Ekonomik İlişkileri”, **Avrasya Dosyası Dergisi Azerbaycan Özel Sayısı**, İlkbahar 2001, Cilt 7, Sayı 1, s.62.

⁶⁷ **Azerbaycan Ülke Bülteni ...**, s.10.

⁶⁸ Oğan, “Azerbaycan’ın Tanımlanamayan ...”, s.61.

⁶⁹ **a.g.m.**, s.61.

tarımın ülke ekonomisine katkısının artma ihtimalinin oldukça yüksek olduğunu belirtmiştir.⁷⁰

c. Sanayi Sektörü

SSCB döneminde Rusya'nın uyguladığı politikalar sonucunda diğer Türk Cumhuriyetleri gibi Azerbaycan'ın sanayileşmesi de büyük ölçüde ihmal edilmiş ve ülke bir hammadde deposu olarak kullanılmıştır.⁷¹ Bu kapsamda, SSCB döneminde uygulanan merkezi planlama stratejileri çerçevesinde Azerbaycan bir tarım ülkesi olarak varlığını sürdürmüş ve kendi sanayisini kuramamıştır. Mevcut sanayi tesisleri eski teknolojiye sahip ve verimliliği düşük tesislerdir. Bu nedenle, Azerbaycan petrol ve madenlerinin büyük bir kısmı hammadde veya yarımamül olarak satılmaktadır.⁷²

Azerbaycan'ın temel sanayi dalları; petrol araştırma, sondaj makinaları üretimi, petro kimyasallar, tekstil ve metal işlemedir.⁷³ Sanayi ürünleri ise; çelik, demir cevheri, çimentodur. Petrol üretim ekipmanları imalat sektörü ve buna bağlı makina-inşaat sektörü Azerbaycan sanayisinin beşte birini oluşturmaktadır. Enerji imalâtı, elektronik ve metal işleme, makina üretimi, gemi inşa, lastik ve tekstil sanayileri önde gelen sanayi dallarıdır. Gıda sanayisinde şarap üretimi en önemli üretim koludur. Hafif sanayide, halı, deri ürünleri, oyuncak, mobilya ve bisiklet başlıca üretim kollarıdır. Azerbaycan ağır sanayisi Sumgayıt kentinde yoğunlaşmıştır. 88 ana sanayi kuruluşu bu şehirde bulunmaktadır. Azerbaycan hükümeti bu bölgeyi serbest ekonomi bölgesi ilan etmiş ve ihracata yönelik üretim yapmak üzere yabancı yatırımcılara izin vermiştir. Ülke nüfusunun % 12.3'ü sanayi sektöründe istihdam edilmektedir.⁷⁴

Petrol ve petrol ürünleri ağırlıklı bir sanayi yapılanması olan Azerbaycan'da 1990 yılından itibaren hızlı bir şekilde düşen sanayi üretimi 1995 yılından itibaren bir yükselme eğilimine girmiştir. Örnek olarak, 2000 yılı sanayi üretimi 1999 yılına

⁷⁰ Reşad Muradov, "Azerbaycan'ın Ekonomik Yapısı, Potansiyeli ve Yatırım İmkanları", **Türk Cumhuriyetlerinde Yatırım İmkanları Sempozyumu** (Editör: Hasan Selçuk), TASAM Yayınları, İstanbul, 2004, s.36.

⁷¹ Emin Çarıkçı, **Türk Dünyasında Ekonomik Gelişmeler ve Türkiye-AB İlişkileri**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s.226.

⁷² Oğan, "Azerbaycan'ın Tanımlanamayan ...", s.63.

⁷³ Çarıkçı, **Türk Dünyasında Ekonomik Gelişmeler ve Türkiye-AB İlişkileri ...**, s.240.

⁷⁴ Oğan, "Azerbaycan'ın Tanımlanamayan ...", s.63.

göre %6.9 oranında büyümüştür.⁷⁵ Yapılan araştırmalar neticesinde 1995 yılına kadar sanayi kuruluşlarındaki üretim düşüşünün temel nedenleri; BDT ülkeleri ile ilişkilerin büyük oranda kesilmesi, bankalararası işlemlerin yürütülmesinde karşılaşılan zorluklar, hammadde fiyatlarının yükselmesi, üretilen malların ihraç edilememesi, üretim için ayrılan fonların verimli bir şekilde kullanılamaması, finansman kaynaklarının yetersizliği, döviz darboğazı ve özelleştirmede karşılaşılan sorunlar olarak tespit edilmiştir.⁷⁶

1999 yılında sanayide üretimin %32.9'u, 2000 yılında %43.6'sı, 2001 yılında ise %48.3'ü özel sektör tarafından gerçekleştirilmiştir. Rakamlardan görüldüğü üzere sanayide özel sektörün üretim payı artmaktadır. Genel olarak 1995 yılından sonra sanayideki büyümeye rağmen, metalurji, kimya, makina imalat ve hafif sanayi alanlarındaki üretim artışları arzu edilen düzeyden uzaktır.⁷⁷

2. Bağımsızlığını Kazanmasından Sonra Azerbaycan'ın Ekonomik Gelişimi

Türkiye-Azerbaycan arasındaki ekonomik ilişkileri anlamak amacıyla öncelikle bağımsızlığını 1991 yılında kazanan Azerbaycan'ın ekonomik gelişimini incelemek faydalı olacaktır. Azerbaycan ekonomisi bağımsızlık sonrası döneme ait genel göstergelere göre değerlendirildiğinde; asıl hedefin, devletin ekonomide o zamana kadar oynadığı belirleyici ve temel rolün azaltılması ve serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinin başarılı ve süratli bir şekilde gerçekleştirilmesi olduğu görülmektedir. Bu amaçla gerekli hukuki altyapının hazırlanması için çalışmaların yapılmakta olduğu dikkati çekmektedir. Ayrıca, tarım, sanayi ve hizmet sektöründe özelleştirme yapılmaya başlanmış ve özel mülkiyete de izin verilmiştir. Tüm bu çabalara rağmen, yine de devletin ekonomide ciddi bir ağırlığa sahip olduğunu belirtmek yerinde olacaktır.

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından 2005 yılına kadar geçen süre içerisinde ekonomide tarımın ağırlığının azaldığı, buna karşılık başta enerji olmak üzere bütün olarak sanayi sektörünün ağırlığının arttığı gözlemlenmektedir. Enerji ve sanayinin GSYİH içindeki payı 1991 yılında yüzde 24 iken, 2005 yılında yüzde 51.3'e yükselmiştir. Aynı dönemde tarımın GSYİH içerisindeki payı ise yüzde

⁷⁵ a.g.m., s.62.

⁷⁶ Azerbaycan Ülke Raporu ..., s.20.

⁷⁷ Duran, a.g.e., s.32.

30'dan yüzde 9.6'ya inmiştir.⁷⁸ Enerji sektöründe yatırımların artması, taşımacılık ve inşaat gibi yan sektörleri de olumlu yönde etkilemiştir.

Azerbaycan'da ekonomide yaşanan değişimi etkileyen ana faktörler; siyasi bağımsızlığın kazanılması, ülkenin sahip olduğu enerji kaynakları, coğrafi konumu ve siyasi yönden istikrarın sağlanması olmuştur. Azerbaycan'ın ekonomik dönüşümünün yavaş ama emin adımlarla ilerlediği söylenebilir. Azerbaycan, sahip olduğu petrol ve doğal gaz kaynaklarını, ekonomik dönüşümünü gerçekleştirmek için etkin bir şekilde kullandığı takdirde başarılı olacaktır. Coğrafi konum olarak, Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan ticaret yollarının üzerinde olması ve Orta Asya ve Hazar enerji kaynaklarını dünya pazarlarına nakledecek muhtemel hatların geçiş güzergâhında bulunması ile ekonomisindeki dönüşümü başarı ile gerçekleştirebilecek potansiyele sahiptir.⁷⁹ Siyasi yönden ise; Ayaz Mutallibov ve Ebulfez Elçibey'in ardından Haydar Aliyev'in Cumhurbaşkanı olması ile kendi çıkarları doğrultusunda çaba sarfeden diğer ülkelerin Azerbaycan üzerinde siyasi etkinlik kazanma konusunda yaptığı mücadeleler nispeten azalmıştır.

Azerbaycan'ın bağımsızlığın kazanmasından sonraki ekonomik gelişmeler genel olarak üç safha halinde incelenebilir:⁸⁰

a. Genellikle SSCB'den kalma kapalı ekonominin olumsuz etkilerinin gözlemlendiği, siyasal yönden mücadelelerin sergilendiği ve Ermenistan ile Karabağ Savaşı'nın sürdürüldüğü 1991-1994 yılları arasındaki ekonomik gelişmeler.

b. Şubat 1992-Mayıs 1994 tarihleri arasında Ermenistan ile devam eden Karabağ Savaşı'nın Azerbaycan'ın istediği gibi olmasa da sona erdiği, Haydar Aliyev'in Haziran 1993'de Cumhurbaşkanı olması ile siyasi iktidar mücadelelerinin azaldığı, ekonomide istikrarın sağlanmasına yönelik olarak uygulanmaya başlanan reform kararlarının etkisinde geçen ve zaman zaman ekonomik krizlerin yaşandığı 1995-2000 yılları arasındaki ekonomik gelişmeler.

c. Ekonomik büyümenin devam ettiği, özelleştirme konusunda kararların alındığı ve enerji sektöründen elde edilen kaynakların diğer sektörlerle aktarılmasına

⁷⁸ Azerbaycan Ülke Bülteni ..., s.5.

⁷⁹ Osman Nuri Aras, "Azerbaycan Ekonomisi ve Dönüşüm Süreci", Akademik Araştırmalar Dergisi, Sayı: 19, Kasım 2003-Ocak 2004, s. 13-14.

⁸⁰ a.g.m., s. 15.

yönelik olarak alınan kararın uygulamaya geçirilerek sonuçların alınmaya başlandığı 2001 sonrası dönemdeki ekonomik gelişmeler.

Bu üç dönemde meydana gelen gelişmeleri alt konu başlıkları altında daha ayrıntılı olarak incelemek faydalı olacaktır.

a. 1991-1994 Yılları Arasındaki Ekonomik Gelişmeler

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandığı yıllardaki siyasi olaylara değinerek 1991-1994 yılları arasında meydana gelen ekonomik gelişmeler daha iyi anlaşılabilir. Rusya Federasyonu, SSCB'nin yıkılmasından sonra birlik döneminde kaynaklarını istediği gibi kullandığı Kafkasya'daki ağırlığını kaybetmek istemiyordu. Bu nedenle Azerbaycan'da Haziran 1992 ile Haziran 1993 tarihleri arasında bir yıl süre ile Cumhurbaşkanı olan Ebulfez Elçibey'in Türkiye ile yaklaşmasından rahatsızlık duyuyordu. Kendisine daha yakın duracak ve ilişkilerin kendi istediği çizgiye daha yakın olmasını sağlayacak bir kişinin Cumhurbaşkanı olmasını istiyordu. Bu sayede petrol ve doğal gaz çıkarılması ve sevkiyatı konularında kendi menfaatlerini olabildiğince koruyacağına inanıyor ve bu doğrultuda bir politika takip ediyordu. 4 Haziran 1993'de Gence'de başlatılan, Elçibey'i ve Azerbaycan Halk Cephesini (AHC) iktidardan uzaklaştıran darbeye yukarıda bahsedilen nedenler göz önüne alındığında Rusya Federasyonunun etkileri olduğu görülmektedir.⁸¹ Gence isyanından sonra Haziran 1993'te Haydar Aliyev Cumhurbaşkanı olmuştur. Aliyev'in iktidara gelmesinin ardından Azerbaycan dış politikasında iki farklı dönemin varolduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi, Rusya'yı yatıştırma dönemi olarak görülebilecek Haziran 1993-Şubat 1994 dönemi; ikincisi ise, Rusya'nın Azerbaycan'daki "makul çıkarlarını" karşılayarak Rusya'yı kızdırmama, fakat önceki iktidarın Batı ile, bu bağlamda Türkiye ile yaklaşma politikasını sürdürme dönemi olarak nitelendirebileceğimiz Şubat 1994'ten sonraki dönemdir. Batı ile yaklaşmanın ilk işareti ise Devlet Başkanı Haydar Aliyev'in 8-10 Şubat 1994 tarihlerindeki Türkiye ziyareti olmuştur.⁸²

⁸¹ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Nazım Cafersoy, **Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992-Haziran 1993)**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, Ankara, 2001, s.106-107 ve Nazım Cafersoy, "Azerbaycan-Türkiye İlişkileri (1993-2000)", Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi (TÜRKSAM) İnternet Sitesi Azerbaycan Ülke Sayfası, 1 Ocak 2001, Erişim Tarihi 16 Haziran 2007.

⁸² Cafersoy, "Azerbaycan-Türkiye ...", s.1.

Siyasi gelişmelerden sonra bu yıllardaki ekonomik gelişmelere değinecek olursak: Azerbaycan, S.S.C.B.’nin bir parçası olan ülke durumundan bağımsızlığını kazanan bir ülke durumuna geldiğinde diğer birlik ülkeleri ile ticaret ve hammadde yönlerinden ilişkiler doğal olarak eskisi gibi devam etmemiştir. Sovyetler Birliği döneminde, ülkeye gelir sağlayan petrol ve petrol ürünleri, pamuk, tütün, şarap gibi ürünlerin ihracatçısı olmasına karşın, bu ürünlerin satışından elde edilen gelirler Birlik bünyesinde tek bir merkezde toplandığından, Azerbaycan öz servetleri üzerinde mülkiyet hakkına sahip olamıyordu. Bağımsızlığını kazandıktan sonra ise kendi kendisine yetecek şekilde bir ekonomik denge sağlamak zorundaydı. Fakat, yukarıda bahsedilen siyasal sorunların yanı sıra karşı karşıya olduğu ekonomik sorunlar da vardı. Azerbaycan’ın bağımsızlığına yeniden kavuşması ile sona eren kapalı ekonomi politikasının Azerbaycan ekonomisine miras bıraktığı bu sorunlar kısaca şu şekilde özetlenebilir:⁸³

(1). Ekonomik yapının sağlıklı olmaması.

(2). Üretim gücünün bölgesel ve sektörel dağılımının dengeli olmaması. Sadece petrol sektöründen elde edilen gelirlerin tüm gelirlerin büyük bir kısmını oluşturması.

(3). Üretilen malların hem kalitesinin düşük olması, hem de kişi başına düşen miktarının Sovyetler Birliği’nden yarı yarıya az olması. 1990’lı yılların başlarında Azerbaycan’da tüketimin sadece %50’si iç üretimden sağlanabilmekteydi.

(4). Hammadde ve ara malların, ihracatın %55-60’ını teşkil etmesi ve ithalat ve ihracatın %45-50’sinin Rusya ile gerçekleştirilmiş olması nedeniyle ekonomik kalkınma dengesinin bozuk olması.

(5). SSCB’nin diğer üye ülkeleri ile bağlantıların kopması ve bu ülkelerdeki pazar payını kaybetmesi ile üretimde yaşanan düşüşler.

Ekonominin genel dengeleri için gerekli olan reformların gerçekleştirilememesi, devlet bütçesinin büyük bir bölümünün Karabağ’da Ermenistan ile yapılan savaş için harcanması, topraklarının yüzde 20’si işgal edilerek bir milyondan fazla nüfusun göçmen durumuna düşmesi neticesinde işsizlik sorununun artması, yabancı sermayenin ülke ekonomisine çekilememesi ve

⁸³ Aras, “Azerbaycan Ekonomisi ...”, s.15.

özelleştirmenin sanayi sektöründe fiilen başlatılmaması gibi olumsuzluklar 1991-1994 yılları arasında Azerbaycan ekonomisini bir darboğaza sürüklemiştir.⁸⁴

Bağımsızlığın ilan edildiği 1991 yılından 1995 yılına kadar olan sürede yüzde 60'lık bir küçülme yaşayan Azerbaycan ekonomisinde Sovyetler Birliği dönemindeki pazarlarını ve devlet teşviklerini kaybetmiş olan plastik, kimyasal ve imalat gibi birçok sektör yok olma noktasına gelmiştir. Diğer yandan, tarım sektörünün ülke ekonomisindeki payı da hızlı bir düşüş eğilimine girmiştir.⁸⁵ Azerbaycan ekonomisindeki bahse konu küçülme, bürokratik yapının hantallığı ve karar mekanizmasının ağır işlemesi gibi sorunlar SSCB'nin dağılmasından sonraki dönemde Rusya Federasyonu da dahil olmak üzere eski SSCB üyesi ülkelerin tümünde yaşanan yapısal-sistemsel sorunlardı. Diğer bir deyişle, Azerbaycan'da yaşanan ekonomik sorunlar SSCB sonrası dönemin doğal bir sonucu idi ve sadece bu ülkeye mahsus değildi.

Özetle; 1991-1994 dönemi, bağımsızlığın ardından birçok problemlerle yüz yüze kalınan, ülkede sosyal ve siyasal problemlerin bunalıma dönüştüğü, savaş ortamının da etkisiyle piyasa ekonomisine geçişte ciddi sıkıntıların yaşandığı bir dönem olmuştur. Dönüşüm sürecinin ilk yıllarında, eski sistemden devralınan kötü ekonomik miras ve yukarıda ifade edilen olumsuz gelişmeler nedeniyle darboğaza sürüklenen Azerbaycan ekonomisinde genel dengeler bozulmuştur. Bozulan dengelerin göstergeleri aşağıdaki şekilde özetlenebilir⁸⁶:

(1). Ekonomide yüksek oranda işsizlik ve hiper enflasyon sürecine girildi. 1992-1994 yılları arasında enflasyon 4 haneli rakamlara yükseldi. Enflasyon % 1763.5 ile 1994 yılında en yüksek düzeye çıktı.

(2). Yüksek enflasyon ve istikrarsız sosyopolitik ortam, ekonomik büyümeye, özellikle sanayi ve tarım gibi önemli alanlarda gerilemelere neden oldu. 1990 yılı ile karşılaştırıldığında 1994'de GSMH %53, sanayi %62, tarım %44, tüketim %75 ve vergi gelirleri %45 azaldı. Reel ortalama ücret seviyesi %80 azalırken halkın yaşam standardı da ciddi şekilde düştü.

⁸⁴ Sinan Oğan, "Bağımsızlığının Onuncu Yılında Azerbaycan Ekonomisi ve Türkiye İle Ekonomik İlişkileri", Ceteris Paribus Ekonomi Kaynak İnternet Sitesi Makale Arşivi, www.ceterisparibus.net/arsiv.htm sayfası, Erişim Tarihi 13 Haziran 2007, s.1.

⁸⁵ Azerbaycan Ülke Bülteni ..., s.5.

⁸⁶ Aras, "Azerbaycan Ekonomisi ...", s.16.

(3). Üretim hacminin azalması ve enflasyonun hızla artması, ekonomik buhranın ve toplumda sosyoekonomik gerginliğin de artmasına neden oldu.

(4). Vergi tahsilât sistemindeki eksiklikler, enflasyon dolayısıyla vergi oranlarının erezyona uğraması gibi nedenlerle devlet bütçesindeki gelir kalemleri hızlı bir şekilde azaldı. Dış ticarete ilişkin veriler olumsuz bir boyut kazanmaya, ödemeler bilânçosundaki açıklar da gittikçe yükselmeye başladı.

(5). Ekonomik bunalımın olumsuz neticeleri sonucunda milli para değer kaybetti.

b. 1995-2000 Yılları Arasındaki Ekonomik Gelişmeler:

Haydar Aliyev'in 1993 yılında Cumhurbaşkanı seçilmesi ile siyasi mücadelelerin azalması, 1994 yılında Ermenistan ile yapılan savaşın sona ermesi ve ekonomik reformların yapılabilmesi amacıyla 1994 yılından itibaren yabancı şirketler ile petrol ve doğal gaz çıkarılması konusunda yapılan anlaşmalar gibi bu dönem başında meydana gelen olaylar ekonomik gelişmeler açısından da etkili olmuştur. 1995-2000 yılları arasındaki dönemde ekonomide üç önemli hedef doğrultusunda yapılan reformlarla yol alınmaya çalışılmıştır⁸⁷:

(1). Liberal-demokratik piyasa prensiplerine dayanan bir ekonomik yapının oluşturulması.

(2). Ülkenin temel enerji kaynakları olan petrol ve doğal gaz rezervlerinin işlenmesi.

(3). Dünya ekonomisi ile küresel ve bölgesel ölçekte bütünleşmenin gerçekleştirilmesi.

Belirlenen bu hedefler doğrultusunda bu dönemde meydana gelen gelişmeler genel olarak aşağıdaki şekilde olmuştur:

Bu dönemde ülke ekonomisinde genel olarak istikrar sağlanmıştır. Ekonomide serbest piyasa şartlarının oluşturulmaya çalışılması ve fiyatların, dış ticaretin ve döviz kurlarının serbestleşmesi doğrultusunda atılan adımlar ile ekonomik göstergelerde iyileşme süreci yaşanmaya başlanmıştır. Ekonomide liberalizasyon, dış ilişkilerin geliştirilmesi ve yabancı yatırımcıların özelleştirmeye katılımlarının sağlanması ile ekonomik kalkınma adına devamlı ve önemli bir

⁸⁷ Aynı yer.

kaynağa ulaşılmıştır. Serbest piyasa ekonomisi yönünde atılan adımlar Azerbaycan'ın uluslararası finans kuruluşları ile ilişkilerini artırmıştır.⁸⁸

Azerbaycan hükümeti tarafından hazırlanan 1995-1996 yılları ekonomik istikrar programı kapsamında Dünya Bankası ve IMF ile anlaşılmış ve aşağıdaki ana hedeflerin gerçekleştirilmesi amacıyla tedbirler alınmıştır:

- (1). Mali disiplinin ve fiyat istikrarının sağlanması
- (2). Milli gelirin azalmasının önlenmesi
- (3). Bütçe ve dış ticaret açığının azaltılması
- (4). Yatırım ve üretim artışının sağlanması

Uygulanan istikrar programı ve sıkı para politikası sayesinde kısa sürede ekonominin genel dengelerinde bir rahatlama sağlanarak enflasyon kontrol altına alınmış, bütçe açıkları asgari düzeye indirilmiş, Gayri Safi Milli Hâsılanın (GSMH) düşüşü önlenmiş ve dış ticaret hacminde artış sağlanmıştır. Alınan sonuçlardan cesaret alan hükümet 1997-1999 yılları arasında ikinci bir istikrar programını uygulamaya koymuştur. Bu programın ana hedefi ise dönüşüm sürecini hızlandırmak ve ekonomik reformlara hız kazandırarak kalkınma hamlesi yapmaktır.⁸⁹ Uygulanan istikrar programları ve alınan tedbirler neticesinde, 1994 yılında % 1700'lere kadar yükselen enflasyon 2000 yılında %1.8'lere gerilemiştir. 1996-2000 yıllarında GSMH'da yılda ortalama %7.6'lık bir büyüme sağlanırken, halkın yaşam düzeyi iki kat iyileşmiştir. Uygulanan kur ve para politikaları ile fiyat istikrarının yanı sıra milli para birimi Manat'ın diğer paralar karşısında istikrarlı bir seyir izlemesi de sağlanmıştır.⁹⁰

Bu dönemin önemli politikalarından olan Azerbaycan'ın önemli doğal kaynaklarını aktif hale getirme stratejisi doğrultusunda 1994 yılından itibaren, başta büyük öneme sahip Asrın Anlaşması⁹¹ olmak üzere, dünyanın büyük petrol şirketleri ile konsorsiyumlar kurulması suretiyle anlaşmalar imzalanmıştır. 1994 yılında "Asrın Anlaşması"nın imzalanmasından sonra piyasa ekonomisine ilişkin hukuki altyapının

⁸⁸ Oğan, "Bağımsızlığının Onuncu ...", s.2.

⁸⁹ Murad İskender, "Azerbaycan'da Ekonomik Sistemin Dönüşümü", **Yeni Yüzyılda Azerbaycan'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı**, Editör Hasan Selçuk, TASAM Yayınları, İstanbul, 2004, s.26-27.

⁹⁰ Aras, "Azerbaycan Ekonomisi ...", s.17.

⁹¹ Azeri-Çirak-Güneşli yataklarından uluslararası bir konsorsiyum aracılığı ile petrol çıkarılmasına dair anlaşmaya Azerbaycan açısından önemine istinaden Asrın Anlaşması denmektedir.

kurulması ile birlikte ülkeye büyük hacimde yabancı sermaye girmeye başlamıştır.⁹² Özellikle petrol ihracı ve pazarlaması alanlarında yoğunluk kazanan yabancı sermaye yatırımları kalkınmanın itici gücünü oluşturmuş ve ülke ekonomisinin dünya ekonomisi ile bütünleşmesi için önemli bir etken olmuştur.⁹³ Bahse konu petrol ve doğal gaz üretim paylaşım anlaşmaları ile enerji kaynaklarının çıkarılması 1995-2000 yılları arasında ekonomide yaşanan iyileşmede önemli rol oynamıştır. İmzalanan petrol ve doğal gaz üretim paylaşım anlaşmalarının listesi ve Türkiye'nin bu anlaşmalara katılım oranları Ek 2'de verilmiştir. Başta "Asrın Anlaşması" olmak üzere imzalanan tüm petrol ve doğal gaz üretim paylaşım anlaşmaları ekonomik katkılarının yanı sıra, özellikle Rusya Federasyonu'na karşı Azerbaycan'ın "bağımsızlık sigortası" olarak da önemli bir görev üstlenmiştir. Zira, ekonomik güç ve bağımsızlıktan yoksun ülkelerin siyasal bağımsızlıklarından söz etmek mümkün değildir.

Bu dönemde tarım konusunda yapılan reformlara değinecek olursak: Toprağın özel mülkiyete verilmesi ile Azerbaycan köylerinde yeni sosyo-ekonomik ortam oluşturulmuştur. Toprak reformu hayata geçirilerek özel mülkiyete devir kapsamında kolhoz ve sovhozların emlakı özelleştirilmiştir. Tarım sektörü, toprak vergisi istisna olmak şartıyla, diğer vergilerden 5 yıl muaf tutulmuş ve vergi borçları silinmiştir. Bu müesseselere indirimli yakıt ve enerji satışı temin edilmiştir. Tarım sektöründe özelleştirilmesi planlanan emlakın %93,2'si özelleştirilmiştir. Sonuç olarak, 1997'den başlayarak tarım ve hayvancılık ürünlerinin yılda %7 artış kaydetmesi sağlanmıştır.⁹⁴

(1) Alınan Tedbirlere Rağmen Ekonomide Meydana Gelen Olumsuzluklar

1995-2000 yılları arasında alınan olumlu kararlar ve uygulamaların yanı sıra, Azerbaycan'da 1996-1997 yıllarında izlenen ve ekonomik istikrarı sağlayan politikaların reel ekonomiyi teşvik edici devlet politikalarıyla desteklenmemesi, 1997

⁹² Aras, "Azerbaycan Ekonomisi ...", s.17-18.

⁹³ İskender, **a.g.m.**, s.33.

⁹⁴ Osman Nuri Aras, "Azerbaycan'ın Ekonomik Yapısı ve Enerji Kaynaklarının Ekonomik Önemi", **2023 Strateji Dergisi**, Sayı 2, Temmuz 2003, s.13.

yılı öncesinde yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi için uygulanan vergi muafiyetinden vazgeçilmesi ve devlet organlarının gerekli hassasiyeti gösterme konusunda yeterli olmayışı nedenleriyle üretime yönelik yatırımlarda arzu edilen artış sağlanamamıştır. Ayrıca, Rusya'da yaşanan ekonomik kriz 1998 yılı ikinci yarısından itibaren Azerbaycan'da da etkisini göstermiştir. 1999 yılında ekonomik durgunluk hemen hemen tüm şirketleri etkilemiş ve pek çok özel sektöre ait şirketin kapanmasına veya küçülmesine yol açmıştır. Özellikle yabancı sermaye 1997 yılındaki hızını kesmiş ve Azerbaycan'da gerçekleştirilecek olan projelerin daha ileri bir tarihe ertelenmesi veya iptal edilmesi ile ekonomideki durgunluk daha da derinleşmiştir. Ayrıca, Azerbaycan'da özellikle sanayi tesislerinin özelleştirilmesinde yaşanan tıkanıklığın aşılammaması gibi yapısal problemler⁹⁵ nedeniyle üretimde ciddi sorunlar yaşanmıştır. Ekonomik ve teknolojik ömrünü tamamlayan pek çok sanayi tesisi enerji, hammadde, çalışanlara ve diğer müesseselere olan borç sorunları nedeniyle darboğaz yaşamış ve ayrıca ürün kalite ve fiyatı ile rekabet edebilme vasfını büyük ölçüde yitirmiştir. İstihdamın önemli bir kısmını sağlayan büyük ölçekli sanayi tesislerinin çalıştırılmaması sonucu işsizlik bu dönemde ciddi bir sorun haline gelmiştir.⁹⁶ Diğer bir deyişle, olumlu ekonomik gelişmelere ulaşmak için alınan kararlar ve gerçekleştirilen uygulamaların etkileri sayılan nedenlerden dolayı azalmıştır.

(2) Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu

1996-1998 yılları arasında izlenen sıkı para ve maliye politikalarına 1999 yılında da devam edilmesi sonucu ekonomik durgunluk daha da derinleşmiştir. Bahse konu olumsuz ekonomik gelişmelerin etkisinin azaltılması amacıyla Azerbaycan'ın petrol ihracatından kaynaklanan gelirlerinin bir havuzda toplanarak, söz konusu gelirlerin etkin bir şekilde yönetilmesini ve bu gelirlerin ekonominin tamamının geliştirilmesi ve halkın refah seviyesinin yükseltilmesi için kullanılmasını amaçlayan Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu (SOFAZ), 29 Aralık 1999 tarihli bir Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile kurulmuştur.⁹⁷ Petrol Fonunun en önemli amacı;

⁹⁵ Azerbaycan'da özelleştirme faaliyetlerinde karşılaşılan problemler için Bkz. İskender, **a.g.m.**, s. 24-26.

⁹⁶ Duran, **a.g.e.**, s.11-12.

⁹⁷ **Azerbaycan Ülke Bülteni ...**, s.24.

gelecekte Azerbaycan petrol ve doğal gaz kaynaklarının azalması veya bitmesi halinde ülke ekonomisinin güçlü bir şekilde devam ettirilebilmesi amacıyla, sanayi, tarım vb. gibi diğer sektörlerin de ekonomiye üst düzeyde katkı sağlayacak seviyeye getirilmesi ve ülkenin Hollanda Hastalığından⁹⁸ etkilenmemesi için enerji haricindeki sektörlere yatırım yapılmasıdır.

Petrol Fonunun başlıca gelir kaynakları şunlardır:⁹⁹

1. Azerbaycan'ın mineral yakıt ihracatından kaynaklanan net gelirler (Devlet Petrol Şirketi SOCAR'ın yatırımcı, hissedar ya da ortak olduğu projelerdeki payından kaynaklanan gelirler hariç).

2. Yabancı yatırımcılar tarafından SOCAR'a ödenen petrol ve doğal gaz anlaşması ve performans primleri.

3. Yabancı yatırımcıların petrol ve doğal gaz çalışmalarına bağlı olarak kullandıkları araziler için ödedikleri ücretler.

4. Uluslararası petrol ve doğal gaz anlaşmalarından Azerbaycan'ın hak kazandığı kâr payları.

5. Azerbaycan'dan geçen boru hatlarından kaynaklanan transit gelirler.

6. SOFAZ'ın varlıklarının işletmesinden elde edilen gelirler.

7. Yatırımcılardan petrol ve doğal gaz anlaşmaları çerçevesinde SOCAR'a ya da başka bir kamu kurumuna transfer edilen varlıklardan elde edilen gelirler.

Ağustos 2001 tarihi itibarı ile petrol fonunda 430 milyon dolar birikmişken¹⁰⁰ 2005 yılında bu rakam 1.27 milyar dolara ulaşmıştır.¹⁰¹

c. 2001-2005 Yılları Arasındaki Ekonomik Gelişmeler

Azerbaycan ekonomisinin dönüşüm sürecinde üçüncü aşama olarak değerlendirilebilecek olan 2001 yılı ve sonrasında gerçekleştirilmesi hedeflenen önemli amaçlar olarak şunlar belirlenmiştir:

⁹⁸ Bir ülkenin doğal kaynaklarının çok kullanılması ve bu yolla ekonomiye çok katkı yapılması sonucunda üretim sektörünün olumsuz etkilenmesine ekonomi biliminde "Hollanda Hastalığı" denmektedir. Petrol kazançlarının geçiş aşamasındaki Azerbaycan ekonomisine etkilerinin ve hükümetin Hollanda Hastalığına karşı aldığı tedbirlerin konu edildiği makale için Bkz. Michael Cohen, "The Effect of Oil Revenues on Transition Economies: The Case of Azerbaijan", **Geopolitics of Energy**, June 2006, Volume 28, Number 6, s.12-20. Ayrıca, Hollanda Hastalığı hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Gökhan Ürün, "Petrol Piyasalarının Yapısı, Petrolün Etkileşim Ağları ve Petrol Şirketleri Arasındaki Rekabet Ortamı", **Avrasya Dosyası Dergisi Enerji Özel Sayısı**, Bahar 2003, Cilt 9, Sayı 1, s.113-116.

⁹⁹ **Azerbaycan Ülke Bülteni ...**, s.24.

¹⁰⁰ Duran, a.g.e., s. 12. ve **Azerbaycan Ülke Bülteni ...**, s.24.

¹⁰¹ **Azerbaycan Ülke Bülteni ...**, s.24.

1. Ekonomik büyümenin ivme kazanarak devam ettirilmesi,
2. İkinci Devlet Özelleştirme Programının kabul edilmesi ile enerji sektörünün yeniden yapılandırılması ve üretim kapasitesinin arttırılması,
3. Ekonomi politikalarının sosyal yönünün güçlendirilerek, sosyal refah düzeyinin arttırılması, bunun için de enerji sektöründen elde edilen gelirlerin diğer sektörlerle yöneltilmesini amaçlayan Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu faaliyetlerinin sürdürülmesi.

Yeni işyerlerinin açılması, halkın gelir düzeyinin arttırılması ile hayat standartlarının yükseltilmesi doğrultusunda bazı reformların hayata geçirilmesi amacıyla Haydar Aliyev'in Mart 2001'de imzaladığı "Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Kalkınma Üzere Devlet Programı" bu dönem içerisinde alınan kararlar içerisinde önem arz etmektedir. Yine Haydar Aliyev'in 2002 yılının Nisan ve Mayıs aylarında yerli ve yabancı iş adamlarıyla görüşmesinin ardından Ağustos ve Eylül aylarında imzaladığı girişimciliği destekleyen kararlar ile, özellikle vergi, gümrük, lisans ve işletmelerin denetimi ile ilgili yapılan yapısal düzenlemelerle yerli ve yabancı işadamlarının önündeki problemler giderilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu dönemde vergi oranları düşürülmüş, küçük ve orta ölçekli işletmeciliğin geliştirilmesi için bir program da kabul edilmiştir.¹⁰²

Petrol ve doğal gaz üretimi sayesinde 2001-2005 yılları arasında yıllık yüzde 12'lik bir GSYİH artışına ulaşılmıştır. Petrole bağlı olmayan büyüme hızı da 1999 yılından itibaren yılda yüzde 15 olmak üzere artış göstermiştir. Petrol ve doğal gaz üretimi 2005 yılındaki seviyede devam ettiği takdirde iki haneli GSYİH artışının 2006 yılından sonra da devam edebileceği değerlendirilmektedir. Bununla beraber, petrol üretiminin 2011 yılında en yüksek seviyeye ulaşması ve bu tarihten sonra büyük ve yeni petrol kaynakları keşfedilmediği takdirde azalması beklenmektedir. Bu nedenle, petrol haricindeki sektörlerin de geliştirilmesi, yeni iş imkânları oluşturmak ve uzun vadeli büyümeyi sağlamak açısından önemlidir.¹⁰³

Azerbaycan ekonomisinde bu dönemde artan doğrudan yabancı yatırımlar, düşük enflasyon oranları, sıkı mali politikalar ve para politikaları sayesinde yüksek

¹⁰² Aras, "Azerbaycan Ekonomisi...", s.19-20.

¹⁰³ **Azerbaycan Ülke Brifingi 2006**, Dünya Bankası İnternet Sitesi, Ana Sayfa - Ülkeler – Avrupa ve Orta Asya – Azerbaycan – Genel sayfası, <http://go.worldbank.org/D4MLWKBDP0> bağlantısı, erişim tarihi 15 Mayıs 2007.

büyüme oranları yakalanmış, dengeli bir bütçe oluşturulmuş ve makro ekonomik istikrar büyük ölçüde sağlanmıştır. Hükümet, bu çerçevede petrol gelirlerinin, ekonominin diğer sektörlerinin kalkındırılmasında kullanılmasını amaçlayan uygulamalara devam etmiş ve bu sayede ekonomide çeşitlilik sağlanarak kalkınmanın sürdürülebilirliğinin temin edilmesi amaçlanmıştır. Ancak, buna rağmen ekonominin ihtiyaç duyduğu yapısal reformlarda istenen hızın yakalanmış olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu dönemde yaşanan yüksek büyüme hızı genel olarak petrol ihracatına dayandığından, ülke ekonomisi küresel petrol fiyatlarına son derece duyarlıdır.¹⁰⁴

1997 yılından itibaren fiilen başlatılan özelleştirme çalışmaları bürokratik engeller yüzünden tam olarak başarıya ulaştırılamamıştır. Buna rağmen birinci özelleştirme programı bitirilerek 2001 yılı itibariyle ikinci özelleştirme programının uygulanmasına başlanmıştır. İkinci özelleştirme programı ile orta ve büyük ölçekli ve stratejik öneme sahip şirketlerin özelleştirilmesi planlanmaktadır.¹⁰⁵

Ülkede mevcut olan doğal kaynaklara rağmen fakirlik hala Azerbaycan'ın ana sorunlarından birisi olarak devam etmektedir. 2004-2005 yıllarında halkın fakirlik seviyesindeki dikkate değer azalmaya rağmen, 2005 yılı verilerine göre ülke nüfusunun yüzde 29'u fakirlik içerisinde, yüzde 8'i ise aşırı fakirlik içerisinde. Fakirlik oranlarında bölgelere göre aşırı farklar mevcuttur. Kırsal kesimlerde daha fazla fakirlik görülmektedir. Ayrıca kırsal kesimlerde temel hizmetlere ulaşmak konusunda sıkıntılar mevcuttur. Bu nedenle de kırsal kesimden şehire göç edenlerin sayısı artmaktadır.¹⁰⁶

3. Azerbaycan Ekonomisinin Genel Değerlendirmesi (1991-2005)

Azerbaycan'ın 1991 yılında bağımsızlığını kazanmasından sonraki ilk yıllarda SSCB'den kalma kapalı ekonominin olumsuz etkileri kaçınılmaz olarak yaşanmıştır. Yine bu yıllarda siyasi yönden iktidar mücadeleleri yaşanmış ve Ermenistan ile yapılan Karabağ Savaşı'nın ekonomiye olumsuz etkileri gözlenmiştir.

¹⁰⁴ Azerbaycan Ülke Bülteni ..., s.5.

¹⁰⁵ Oğan, "Azerbaycan'ın Tanımlanamayan ...", s.83.

¹⁰⁶ Azerbaycan Ülke Brifingi 2006

Haydar Aliyev'in 1993 yılında Cumhurbaşkanı olmasından sonra siyasi iktidar mücadeleleri azalmıştır. Ermenistan ile yapılan savaş 1994 yılında sona ermiştir. Bu tarihten itibaren büyük oranda siyasi istikrara kavuşan Azerbaycan, dünya çapında petrol üretimi yapan bir ülkeye dönüşme yolunda mesafe almaya başlarken, bağımsızlığını kazandığı ilk yıllardaki zor ekonomik durumdan kurtulmayı büyük oranda başararak ekonomide olumlu dönüşümü sağlama, makro ekonomik göstergelerde istikrar ve kalkınma açılarından mesafe almaya başlamıştır.

1995 yılından itibaren yüzde 1500'lerde olan enflasyon, uygulanan sıkı para politikaları neticesinde düşüşe geçmiş ve ve eksi rakamlara kadar gerilemiştir. Eksi rakamlardaki enflasyon değerleri 2000 yılı itibariyle düzelmeye başlamış ve 2001 yılında % 2 civarında gerçekleşmiştir.¹⁰⁷

1998 yılında Rusya'da yaşanan ekonomik kriz ve petrol fiyatlarındaki düşüş ülke ekonomisini olumsuz yönde etkilemişse de 2000 yılındaki petrol fiyatlarında beklenenin üzerinde olan artış ekonomiye tekrar bir canlılık getirmiştir.

2001 yılından sonra ekonomik büyümenin devam ettiği, özelleştirme konusunda yeni kararların alındığı, ülke dış ticaret politikasının pazar ekonomisi şartlarına göre oluşturulmaya çalışıldığı ve enerji sektöründen elde edilen kaynakların diğer sektörlerle aktarılmasına yönelik olarak oluşturulan Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu uygulamasına devam edildiği görülmektedir.

Azerbaycan, zengin doğal kaynakları ile stratejik ve kalkınma imkânlarına fazlasıyla sahip bir ülkedir. Kafkasya bölgesine yönelik yabancı yatırımların ilk durak noktası olan Azerbaycan'da, özellikle enerji alanındaki yabancı sermaye yatırımları başarılı bir şekilde yapılmıştır. İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya ve Norveç gibi birçok Avrupa ülkesi, ABD, Rusya Federasyonu ve Japonya'nın büyük petrol şirketleri ile beraber Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı vasıtası ile Türkiye de enerji alanında Azerbaycan'a yatırım yapmış ve Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi'nin de katılımıyla konsorsiyumlar oluşturmak suretiyle petrol arama ve çıkarma faaliyetlerinde bulunmuştur.¹⁰⁸ Enerji kaynaklarının keşif ve geliştirilmesi açısından yapılan bu anlaşmalar önem arz etmektedir. Azerbaycan, bu sayede hem siyasi hem de ekonomik bağımsızlığı yakalama şansını elde etmiştir. Enerji alanında

¹⁰⁷ Oğan, "Azerbaycan'ın Tanımlanamayan ...", s.83.

¹⁰⁸ Azerbaycan'ın enerji alanında yaptığı anlaşmalar ve oluşturulan konsorsiyumlar hakkında detaylı bilgi için Bkz. Ek 2 ve Osman Nuri Aras, **Azerbaycan'ın Hazar ...**, s.55-82.

yapılan anlaşmaların ekonomik açıdan önemini ve ülkeye etkilerini aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz:¹⁰⁹

a. Petrolün Azerbaycan bütçesinde önemli bir yere sahip olması nedeniyle, yapılan anlaşmalar sonucu artan petrol üretimi, bütçe gelirlerini de önemli ölçüde arttırmıştır. Azerbaycan, çıkarılan petrolün ve doğal gazın satışından oldukça önemli bir gelir elde etmiştir.

b. Yapılan anlaşmalar vasıtasıyla Azerbaycan, ülkenin gelişimi için gelir kaynağı olan hammadde alanındaki üstünlüğünden başarıyla yararlanabilme imkanını elde etmiştir.

c. Oluşturulan konsorsiyumlar sayesinde, modern araştırma, petrol çıkarma, işleme ve ulaşım teknolojilerinin ülkeye girmesi ile fayda sağlanmıştır. Petrol ve doğal gaz sanayisinin alt yapısı yenilenmiştir.

ç. Yapılan petrol ve doğal gaz anlaşmaları ile yerel işgücü istihdamının artması sağlanmıştır. Enerji sektörü ağırlıklı kurulan şirketlerde on binden fazla Azerbaycan vatandaşı istihdam edilmiştir.¹¹⁰

d. Anlaşmaların imzalanması için alınan ön paraların bütçe açığının finanse edilmesinde kullanılması ekonomiye katkı sağlanmıştır.

e. Petrol projelerinin gerçekleştirilmesi için kurulan şirketlerin faaliyetleri inşaattan çevre hizmetlerine kadar uzanmaktadır. Yerli ve yabancı şirketler arasındaki işbirliği, modern teknolojilerin, donanımın, materyallerin ve yönetim tekniklerinin uygulanmasına imkân yaratmış ve piyasa ekonomisine geçişte önemli bir rol oynamıştır. Petrol ve doğal gaz çıkarmak üzere kurulan bu şirketlerin tamamına yakınının Bakü’de olması Azerbaycan’ın bölgesel gelişmişlik düzeyinde dengesizlik yaratmıştır. Yabancı yatırımların ülkenin kalkınmasındaki rolü dikkate alınarak, bunların diğer bölgelere yönelmesini sağlayacak önlemler almak amacıyla Azerbaycan Cumhurbaşkanı’nın 11 Şubat 2004 tarihli kararı ile “2004-2008 Yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti Bölgelerinin Sosyal Ekonomik Gelişiminin Devlet Programı” uygulamaya konmuştur.¹¹¹

f. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı (BTC) kullanılarak enerji kaynaklarının Batı pazarlarına ulaştırılması ile Azerbaycan, bulunduğu bölgenin en

¹⁰⁹ Aras, *Azerbaycan’ın Hazar ...*, s.138-141.

¹¹⁰ Muradov, *a.g.m.*, s.24.

¹¹¹ *a.g.m.*, s.25.

önemli ve en zengin ülkesi konumuna gelme yolunda mesafe almıştır. Ülkenin enerji kaynaklarını Batı pazarlarına ulaştırmasında Rusya alternatifi dışında bir nakil hattına sahip olunması ile ekonomik ve siyasi açıdan bağımsızlık yolunda önemli bir adım atılmıştır.

Ekonomide genel olarak yaşanan olumlu gelişmelere rağmen meydana gelen bazı olumsuzluklar ise şu şekilde özetlenebilir:

1. Yatırımların artışı engelleyen birçok neden ortadan kaldırılamamıştır. Ekonomideki tekelci yapının devam etmesi, ilgili mevzuattaki eksiklikler, gelişmemiş sosyal altyapı, enflasyonun kontrol altına alınmasına yönelik önlemlerin yeteri kadar sağlam temellere dayandırılmaması yatırımların daha da fazla artmasını engellemiştir.¹¹²

2. Azerbaycan, kamu harcamaları açısından değerlendirildiğinde ise genel olarak tutarlı bir yapıya sahip değildir. Vergi toplama işlemlerinde de bazı yetersizlikler gözlenmektedir.¹¹³

3. Ülkede uygulanan sıkı para politikası ve kamu harcamalarının azaltılması suretiyle denk bütçe politikasının uygulanması, refah seviyesi düşük olan nüfusu olumsuz yönde etkilemiştir. Bu uygulamalar ile beraber gaz, akaryakıt ve ekmeğe uygulanan sübvansiyonların¹¹⁴ kaldırılması, göçmenler, özürlüler ve şehit aileleri dışında elektrik, su, toplu taşıma araçları gibi alanlarda önceden tanınan avantajların ve indirimlerin kaldırılması geçiş sürecinde halkın sıkıntılar yaşamasına neden olmuştur.¹¹⁵

4. Petrol ve gaz üretimi ekonominin belkemiğini oluşturmaktadır. İhracatta petrol ve petrol türevlerinin payı % 84'tür. Petrol fiyatlarındaki küçük dalgalanmaların ekonomiyi büyük oranda etkilemesi riski vardır.¹¹⁶

Özetle; Azerbaycan, zengin doğal kaynaklarının varlığı, insan gücü, ekonomik dönüşüm sürecinde aldığı mesafe, önemli ulaşım ve ticaret yollarının kesiştiği bir noktada bulunması, serbest piyasa ekonomisine geçiş konusunda aldığı

¹¹² a.g.m., s.33.

¹¹³ Oğan, "Azerbaycan'ın Tanımlanamayan ...", s.84.

¹¹⁴ **Sübvansiyon** ya da destekleme, devlet tarafından toplum çıkarlarını gözeterek üretimi veya ihracatı çeşitli şekillerde etkilemek ve yerine göre üreticileri/ihracatçıları korumak ve teşvik etmek amacıyla para ya da para olarak ifade edilebilecek diğer şekillerde verilen karşılıksız mali yardımlara denir.

¹¹⁵ Aras, **Azerbaycan'ın Hazar ...**, s. 135-136.

¹¹⁶ Oğan, "Azerbaycan'ın Tanımlanamayan ...", s.84.

mesafe ile ekonomik olarak olumlu gelişmeler göstermektedir. Azerbaycan'da ekonomik dönüşüm ve kalkınma sürecinde yapılması gereken işler, atılması gereken adımlar çoktur ve yerine getirilmesi zorunludur. Bugüne kadar yaşanan süreçte, bazı önlemler alınmış, bazı gerekli önlemlerin hayata geçirilmesi için de hukuki ve kurumsal temeller oluşturulmuştur. Azerbaycan'ın ekonomik dönüşümü ve kalkınma süreci yavaş fakat emin adımlarla ilerlemekte ve gelecek adına ümit vaat etmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE VE AZERBAYCAN'IN EKONOMİ VE TİCARET İLİŞKİLERİ VE İŞBİRLİĞİ FAALİYETLERİ

1. Türkiye – Azerbaycan İlişkilerinin Stratejik Açıdan Değerlendirilmesi

1991 sonrası dönemde Kafkasya ve özellikle Azerbaycan, Türkiye için yeni fırsatlar, açılım, Türk dünyası ile bağ, etki coğrafyası ve bölgesel güç olma gibi tanımlar ile beraber ele alınmıştır. Ancak, çok büyük hayallerin yanında bir o kadar da zorluklar ve çatışmaların olabileceği ve bunların Türkiye'ye olası etkileri pek

tartışılmamıştır.¹¹⁷ Bu bölümün temel amacı, Kafkasya’da yer alan ve tarihi olarak birlikteliğimiz nedeniyle Türkiye’ye en yakın ülke olan Azerbaycan ile ekonomi alanındaki ilişkileri ortaya koyarak iki ülke arasındaki ilişkilere olumlu katkıda bulunmaktır. Kafkasya bölgesinin stratejik önemi, Türkiye’nin Türk Dünyasına yönelişinde Azerbaycan’ın ilk çıkış noktası oluşu ve köprü vazifesi görmesi, Türk kültürü ve dili açısından Azerbaycan’ın Türkiye’ye yakınlığı konuları göz önünde bulundurulduğunda Türkiye-Azerbaycan arasındaki ilişkiler daha fazla önem kazanmaktadır.

Türkiye 18. yüzyıldan başlayarak yüzünü hep Batıya doğru çevirmiştir. Özellikle soğuk savaş döneminde bazen kendi çıkarlarının aleyhine olsa dahi tamamen Batı yanlısı politikalar takip etmiştir. SSCB’nin dağılmasından sonra tek kutuplu kalan dünyada yeni arayışlar ve alternatifler bütün ülkeler tarafından değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu dönemde Türkiye, özellikle hemen doğusunda Azerbaycan ile başlayan ve Orta Asya’ya uzanan Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerini tekrar gözden geçirmesi gerektiğini anlamıştır. Bu ülkelerin sahip olduğu petrol, doğal gaz ve yeraltı zenginlikleri Türkiye için bir fırsat olarak değerlendirilmiştir.

Türkiye için doğunun değeri ve önemi jeopolitik anlamda batıya oranla artmaktadır. Çünkü enerji kaynakları doğuda yoğunlaşmıştır. Yeni jeopolitik güç merkezleri doğuda ortaya çıkmaktadır. Geleceğin ekonomik zenginlikleri ve pazarları da doğudadır.¹¹⁸

Doğu Anadolu ile birlikte Güneydoğu Anadolu’nun doğusunun güvenliği ise Türkiye’nin güvenliği içinde öncelik kazanmaktadır. Çünkü Anadolu’nun doğusu, enerji zengini Orta Doğu ve Hazar Bölgesi’ne yakınlığı ve su kaynakları ile öne çıkmaktadır. Ayrıca Anadolu’nun doğusu, Türkiye’nin Orta Asya ve Avrasya’nın kaynakları ve zenginlikleri istikametinde yapabileceği jeostratejik açılımlar için çıkış kapısı oluşturmaktadır. Coğrafi yapısı ve karakteristikleri nedeni ile Güney Kafkasya’yı Anadolu’nun doğusundan soyutlamak mümkün değildir. Güney Kafkasya, Anadolu’nun doğusu istikametinde kuzeyden ve doğudan Türkiye’nin aleyhine gelişebilecek jeostratejik açılımları engelleyen bir coğrafi blok ve

¹¹⁷ Ali Faik Demir, “Türkiye’nin Güney Kafkasya’ya Yönelik Dış Politikasını Oluşturmasında Rol Oynayan Unsurlar”, **Beş Deniz Havzasında Türkiye**, Derleyenler: Mustafa Aydın, Çağrı Erhan, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2006, s.104.

¹¹⁸ Nejat Eslen, “Doğu’nun Jeopolitik Önemi ve Azerbaycan”, **Jeopolitik Aylık Stratejik Dergisi** Temmuz 2006 Sayısı, Melisa Matbaacılık, İstanbul, s.27.

Türkiye'nin Avrasya açılımları için ise bir jeostratejik atlama taşıdır. Bu nedenle Türkiye'nin bölgede aktif rol oynaması gerekmektedir.¹¹⁹

Türkiye'nin Güney Kafkasya'nın kilit ülkesi Azerbaycan ile ilişkileri, Güney Kafkasya'daki gelişmelere aktif katkılar sağlaması, Azerbaycan üzerinden Avrasya'ya açılım imkânları sunması ve Anadolu'nun doğusunun ve Türkiye'nin güvenliğinde olumlu etkiler yapması nedenleri ile önemlidir. Türkiye'nin yakın ilişkiler geliştirmek zorunda olduğu Azerbaycan'ın, küresel, kıtasal ve bölgesel jeopolitik-jeostratejik önemi vardır. Aşağıda sıralanan özellikleri nedeni ile Azerbaycan Avrasya'nın jeostratejik bakımdan en önemli ülkelerinden birisidir.¹²⁰

1. Azerbaycan, Hazar Bölgesi ve Orta Asya enerji kaynaklarına açılım ve erişim için kilit bir giriş noktası görevi yaparken, Hazar Bölge'sinden ve Orta Asya'dan batıya açılan ve açılacak olan enerji ulaştırma hatlarının kesiştiği, bütünleştiği coğrafi bölge olarak önem kazanmaktadır. Batıya açılan enerji yollarının çıkış kapısını oluşturarak küresel enerji güvenliği için de kilit rol oynamaktadır. Bunun en önemli örneği Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattıdır. Bu petrol boru hattı ile enerji kaynakları doğrudan Akdeniz'e indirilmekte ve buradan ihtiyaç sahibi diğer ülkelere satılmaktadır.

2. Hazar Bölgesi enerjisini Anadolu üzerinden batıya taşıma imkânı olan Azerbaycan, bu özelliği ile Rusya Federasyonu coğrafyasını kullanmaksızın yeni bir enerji köprüsü oluşturma imkânı sağlamaktadır. Bu nedenle ABD, Avrupa ve bölge ülkeleri açısından Azerbaycan'ın jeostratejik değeri yüksektir.

3. Rusya için Güney Kafkasya ve Azerbaycan, Karadeniz ile birlikte güney istikametinde açılımı sağlayan çıkış, ABD çevrelemesine karşı direnme bölgesi, kendi enerji kozuna karşı geliştirilebilecek rakip alternatif enerji güzergâhı çıkış noktası anlamına gelmektedir.

4. Azerbaycan, Avrasya pazarlarına uzanan ticaret yollarının kritik ülkesidir.

5. Azerbaycan, Orta Asya'ya veya Orta Doğu'ya yapılacak jeostratejik açılımlara üs ve lojistik destek sağlama yetenekleri ile öne çıkmaktadır.

¹¹⁹ Eslen, **a.g.m.**, s.27.

¹²⁰ **a.g.m.**, s. 28.

6. Güney Kafkasya'daki dengelerin kilit ülkesini oluşturan Azerbaycan, Güney Azerbaycan¹²¹ ¹²² ile bütünleşerek genişleme ve güçlenme potansiyeli ile de anlam ve önem kazanmaktadır.

Azerbaycan Türkiye için ne kadar önemli ise Türkiye de Azerbaycan için en az o kadar önemlidir. Türkiye, Azerbaycan için batıya açılış kapısı, Avrasya enerjisini batıya aktaran köprü, gelişmiş bir ekonomi, model bir devlet, kardeş ve koruyucu bir ülke ve güvence anlamına gelmektedir.¹²³

Güney Kafkasya'da güç mücadelesi devam etmektedir. Türkiye ile birlikte ABD, Rusya, İran ve hatta Çin ve İsrail de bu güç mücadelesinin içindedir. Bu mücadeleler içinde Azerbaycan önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye ile Azerbaycan'ın çıkarları bu coğrafyada aynı istikameti göstermektedir. Bu nedenle Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından günümüze kadar olan süreçte iki ülke arasındaki ilişkilerin özellikle ekonomi ve enerji yönlerinden incelenmesi, bu ortak çıkarların sağlanması yolunda neler yapılabileceğine ışık tutması açısından önemlidir. Bu ve dördüncü bölümde iki ülke arasındaki ekonomi ve enerji ile ilgili ilişkiler çeşitli yönlerden incelenecektir.

2. Ekonomik ve Ticari İlişkiler ve İşbirliği Faaliyetleri

Türkiye'nin Azerbaycan ile olan ticari ve ekonomik ilişkileri diğer bölge ülkelerine kıyasla oldukça yüksek seviyelerdedir. Ancak, mevcut durum, ortak bağlara sahip, ortak bir kültürel mirası paylaşan ve aynı dili konuşan iki ülkenin sahip olduğu potansiyeli yansıtmaktan uzaktır. Bununla birlikte, Azerbaycan şu anda

¹²¹ Güney Azerbaycan ile İran'ın kuzeybatı kesimi kastedilmektedir. Bu konunun tarihsel gelişimi için Bkz. Cemil Hasanlı, **Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2005 ve Yaşar Kalafat, "Azerbaycan-İran Bağlamında Güney Kafkasya'da Etno-sosyal Yapı", **Avrasya Dosyası Dergisi Azerbaycan Özel Sayısı**, İlkbahar 2001, Cilt 7, Sayı 1, s.221-249.

¹²² Alâeddin Yalçinkaya, "Türk Cumhuriyetlerinin Siyasi Gelişimi", **Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları**, Derleyen Alâeddin Yalçinkaya, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.270'de şu bilgiyi vermiştir: "Türk Dünyasını bölme projesinin önemli bir safhasını Kafkas Türklerinin Kuzey Azerbaycan ve Güney Azerbaycan olarak ikiye bölünmesi oluşturur. Güney Azerbaycan İran'a bırakılarak, buradaki Türkler, İran'da değişen rejimlere rağmen etkinliğini sürdüren "Farslılaştırma"ya tabi tutulmuştur."

¹²³ Eslen, **a.g.m.**, s.28.

Kafkasya Bölgesinde ekonomik ve siyasi açıdan en istikrarlı ülke konumundadır ve bu durum, ülkenin yatırım ortamını da olumlu şekilde etkilemektedir.¹²⁴

Ekonomilerinin yapısı, coğrafi devamlılık ve milli-manevi değerler itibariyle Türkiye ve Azerbaycan ekonomileri birbirlerini tamamlar niteliktedir. Türkiye ekonomisi dışa dönük ve imalat sanayisi ağırlıklı bir yapıya sahiptir. Azerbaycan ekonomisi ise daha çok hammadde ağırlıklıdır. Türk müteşebbisleri Azerbaycan ekonomisinde özellikle petrol dışı alanlarda önemli bir ağırlığa sahiptir. Geçiş döneminde olan ve yatırıma ihtiyacı bulunan Azerbaycan'a Türk sermayesinin katkısı önemli boyutlardadır.¹²⁵

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin gündemindeki en önemli konu Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı'dır. 1774 km uzunluğunda ve yıllık 50 milyon ton ham petrol taşıma kapasitesine sahip bu hattın inşaatı tamamlanmış ve hat 25 Mayıs 2005 tarihinde Bakü'de düzenlenen bir törenle hizmete açılarak ilk petrol verilmiştir.¹²⁶ 4 Haziran 2006 tarihinden itibaren Azerbaycan ham petrolünün Ceyhan'dan dünya pazarlarına ulaştırılmasına başlanmıştır. BTC Ham Petrol Boru hakkında ayrıntılı bilgiler iki ülke arasındaki enerji ilişkileri ile ilgili olan dördüncü bölümde verilecektir.

İki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkileri incelerken öncelikle 1992-2005 yılları arasındaki genel verilere göre bir değerlendirme yapılacaktır. Bu değerlendirme ile iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin genel olarak eğilimi, ne derece tatminkâr olduğu gibi sonuçlar ortaya konacaktır. Daha sonra ise, iki ülke arasında meydana gelen ekonomik ilişkiler biraz daha ayrıntılı olarak 1992-1995, 1996-2000 ve 2001-2005 yılları arasındaki dönemler olmak üzere üç bölüm halinde incelenecektir. Bu sayede, artan veya azalan ihracat/ithalat değerleri, bunun sebepleri ve ihrac/ithal edilmiş olan malzeme çeşitleri gibi değişkenleri daha iyi anlama imkânına kavuşulacaktır.

a. 1992-2005 Yılları Arasındaki Türkiye-Azerbaycan Ekonomik ve Ticari İlişkilerinin Genel Değerlendirmesi

¹²⁴ Türkiye-Azerbaycan Ticari ve Ekonomik İlişkileri, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu Yayını, Mart 2006, s.1.

¹²⁵ Oğan, "Bağımsızlığının Onuncu ...", s.12.

¹²⁶ Milliyet Gazetesi, 25 Mayıs 2005.

Türkiye, Azerbaycan'daki yabancı sermaye yatırımları içerisinde sahip olduğu yüzde 15'lik payla ülkedeki en büyük yatırımcılardan birisi konumundadır. Enerji sektörü dışındaki sektörlere en fazla yatırım yapmış olan ülke Türkiye'dir. Diğer ülkeler, genellikle Azerbaycan'da en kârlı sektör olan enerji sektörünü tercih etmektedirler. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki on yıl içerisinde Azerbaycan'da 1267 adet Türk sermayeli firma kurulmuştur. Mart 2006 itibarı ile bunların ancak yarısı faaldir. Hazine Müsteşarlığı verilerine göre Mart 2006 tarihine kadar Azerbaycan'a girmiş olan Türk sermayesi 1 milyar 41 milyon dolar tutarındadır. Üçüncü ülkeler üzerinden gelen sermaye ve ülke içinde elde edilen gelirlerin tekrar yatırımda kullanılması gibi durumlar da hesaba katıldığında Azerbaycan'daki toplam Türk sermayesinin 1.5 milyar dolar civarında olduğu hesaplanmaktadır.¹²⁷

Türk firmalarının Azerbaycan'da en faal oldukları alanlar şunlardır: Enerji, telekomünikasyon, gıda, bankacılık, sigorta, perakende ticaret, inşaat ve inşaat malzemeleri, tekstil, otomotiv, taşımacılık, kimyasal maddeler, petrokimya, demir-çelik, eğitim, medya, pazarlama ve fırıncılık. Ayrıca, Türk müteahhitlik firmaları Azerbaycan'da 2005 yılı sonu itibarı ile toplam 1 milyar 483 milyon dolar değerinde 150'ye yakın proje üstlenmişlerdir. Son yıllarda diğer Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinde olduğu gibi Azerbaycan'da da Türk müteahhitlik firmalarının üstlendikleri projelerin sayısında ve hacminde bir düşüş söz konusudur.¹²⁸

Genel olarak değerlendirildiğinde Türkiye'nin Azerbaycan'a ihraç ettiği mallar arasında ilk sırayı gıda maddeleri almaktadır. Önemli ihraç ürünleri; un ve unlu mamuller, margarin, buğday, zeytinyağı, ayçiçek yağı, süt ve süt ürünleri, yumurta, makarna, bira, patates, küp ve toz şeker, çikolata ve şekerleme ürünleri, meyve suları, peynir, bisküvi, hazır deri mamulleri, trikotaj ürünleri, sentetik deterjanlar, sabun, duvar kâğıtları, sıhhi tesisat malzemeleri, tekstil ürünleri, tekstil sanayisi için makinalar, lastik ve plastikten mamul eşya, elektronik ev aletleri, telekomünikasyon ürünleri, elektrik malzemeleri, otobüs, otomobil, traktör, jeneratör, sentetik iplik, plastik ve elektrik enerjisidir. Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihraç ettiği mallar ise: İlk sırada petrol ve petrol ürünleri, daha sonra ise, ham alüminyum, ham

¹²⁷ Türkiye-Azerbaycan Ticari ve Ekonomik İlişkileri ..., s.1.

¹²⁸ a.g.m., s.1-2.

deri, pamuk, pamuk ipliği, pamuk polietilen, yün, ham bakır, alkollü içecekler, fosfatlı gübreler, meyan köküdür.¹²⁹

1992-2005 yılları arasında Türkiye-Azerbaycan arasında yapılan ticaretin yıllara göre parasal karşılıkları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

YILLARA GÖRE TÜRKİYE-AZERBAJYCAN TİCARETİ (milyon dolar)						
YILLAR	İHRACAT (X)	İTHALAT (M)	X/M	DENGE	HACİM	
1992	102.7	35.0	2.93	67.7	137.7	
1993	68.2	33.9	2.01	34.3	102.1	
1994	132.1	8.8	15.01	123.3	140.9	
1995	161.3	21.7	7.43	139.6	183.0	
1996	239.9	39.2	6.12	200.7	279.1	
1997	319.7	58.3	5.48	261.4	378.0	
1998	327.2	50.3	6.50	276.9	377.5	
1999	248.1	44.0	5.64	204.1	292.1	
2000	230.4	95.5	2.41	134.9	325.9	
2001	225.2	78.0	2.89	147.2	303.2	
2002	222.7	61.0	3.65	166.7	283.7	
2003	307.6	121.5	2.53	186.1	429.1	
2004	401.2	135.2	2.97	266.0	536.4	
2005	524.1	270.6	1.94	253.5	794.7	

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)

Tablo 1. 1992-2005 Yılları Arasında Türkiye-Azerbaycan Ticareti¹³⁰

Tablo 1 incelendiğinde; Türkiye-Azerbaycan ticari ilişkilerinde küçük dalgalanmalar ile birlikte genel olarak bir artış eğilimi olduğu görülmektedir. 1992 yılında iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi¹³¹ 137.3 milyon dolar iken, 2005 yılında bu değer 794.7 milyon dolara çıkmıştır. Türkiye-Azerbaycan dış ticaretinde dengenin Türkiye lehine olduğu göze çarpmaktadır. Yani, Türkiye'nin Azerbaycan'a yaptığı ihracat, Azerbaycan'ın Türkiye'ye yaptığından daha fazladır. Azerbaycan, Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra kapalı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçiş çabalarını sürdürdüğü ve ekonomik olarak dışa bağımlı olmadan kendi ayaklarının üzerinde durmak amacıyla tedbirler aldığı için, Azerbaycan'ın Türkiye'ye yaptığı ihracat ve yatırım miktarının, Türkiye'nin bu ülkeye yaptığı ihracat ve yatırım miktarı kadar olmaması gayet doğaldır.

¹²⁹ Oğan, "Azerbaycan'ın Tanımlanamayan ...", s.77-78 ve Ali Mesimov, "Bağımsızlık Yıllarında Azerbaycan-Türkiye İlişkileri", *Avrasya Dosyası Dergisi Azerbaycan Özel Sayısı*, İlkbahar 2001, Cilt 7, Sayı 1, s.277.

¹³⁰ **Türkiye-Azerbaycan Ticari ve Ekonomik İlişkileri ...**, s.3.

¹³¹ **Dış Ticaret Hacmi:** İki ülkenin birbirine karşılıklı olarak sattığı mal ve hizmetlerin değerlerinin toplamıdır. Örneğin Tablo 1'de; 1992 yılında Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatı 102.7 milyon dolar ve ithalatı 35 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu durumda ticaret hacmi iki değerlerin toplanması ile elde edilir ve 137.3 milyon dolara karşılık gelir.

Türkiye'nin Azerbaycan'a yaptığı ihracatın özellikle 1997 yılından itibaren artışının çeşitli nedenleri vardır. İlk olarak, Türk ihraç ürünleri Azerbaycan pazarında iyice tanınmaya başlanmıştır. İkinci olarak, en yakın rakip olan İran'ın ihraç ürünlerinin kalitesi Türkiye kökenli ürünlerin kalitesine oranla düşüktür. Son olarak, Türk malları üretiminin ortaklıklar kurmak yoluyla Azerbaycan içerisine kaydırılması ihracat artışında rol oynamıştır.¹³²

Azerbaycan tarafından Türkiye'ye yapılan yatırımlara değinecek olursak: Türkiye'de yatırım yapan Azerbaycan kaynaklı 100 civarında firma bulunmaktadır ve bu firmaların çoğu hizmet sektöründe faaliyet göstermektedir. Söz konusu firmaların toplam sermayesi 5 milyon dolar civarındadır. Türkiye'de yatırım yapan Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri içerisinde Azerbaycanlı işadamları, hem firma sayısı ve hem de sahip oldukları sermaye miktarı açısından ilk sırayı, BDT ülkeleri olarak ele alındığında ise Rusya Federasyonu'ndan sonra ikinci sırayı almaktadır.¹³³

Türkiye'nin Hazar'ın Azerbaycan'a ait kısımlarındaki yatlardan petrol ve doğal gaz çıkarılmasına dair dünyanın büyük petrol şirketleri ile imzalanan anlaşmalara katılımı, iki ülke ilişkilerinin gelişmesinde önemli bir etken olmuştur. Azeri-Çirak-Güneşli petrol yataklarına ilişkin 20 Eylül 1994 tarihinde imzalanan anlaşmaya TPAO yüzde 6,75'lik bir pay ile katılmıştır. Bunun dışında, TPAO, 4 Haziran 1996'da imzalanmış Şah Deniz yatağı projesi anlaşmasında yüzde 9, 2 Haziran 1998 tarihli Kürdaşı yatağı projesinde yüzde 5, 21 Temmuz 1998'de imzalanmış Araz, Alov ve Şerg petrol anlaşması projesinde ise yüzde 10'luk paya sahiptir. Ek 2'de ayrıntıları verilen bu anlaşmalarda Türkiye'nin payının yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir.¹³⁴ Türkiye, ekonomik ve siyasi gücü nispetinde anlaşmalara katılmıştır. Ayrıca TPAO, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesini hayata geçirmek amacıyla kurulan BTC Şirketinde yüzde 6.53 (BTC şirketi payları Ek 3'tedir), Şah Deniz doğal gazını Bakü-Tiflis-Erzurum güzergâhında taşıyacak Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı Projesinde ise yüzde

¹³² Mesimov, **a.g.m.**, s.281 ve Tayfun Atmaca, **Küreselleşme Çağında Türkiye-Azerbaycan**, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2003, s.67.

¹³³ **Türkiye-Azerbaycan Ticari ve Ekonomik İlişkileri ...**, s.2.

¹³⁴ Mesimov, **a.g.m.**, s.281.

9 hisseye sahiptir.¹³⁵ Bahse konu enerji yatırımları ayrıntılı olarak “Enerji İlişkileri” bölümünde incelenmiştir.¹³⁶

Türkiye, Azerbaycan’a kredi vermek suretiyle de destek olmaya çalışmıştır. 1992 yılında Türk Eximbank tarafından Azerbaycan’a 250 milyon dolar kredi taahhüt edilmiştir. Bu miktarın 100 milyon doları mal kredisi ve 150 milyon doları proje kredisi niteliğinde idi. Eximbank kredilerinin kullanılmasında bazı sorunlar yaşandı. Ebulfez Elçibey yönetiminin askeri müdahale sonucu görevden uzaklaşmak zorunda kalmasından sonra söz konusu kredinin iyi bir şekilde değerlendirilmesi için oluşturulan programa fazla önem verilmedi ve mal kredisinin sadece yüzde 37’si Azerbaycan tarafından kullanıldı. Mal kredisi, gıda ürünleri ve ilaç alımında, proje kredisi ise, elektrik süpürgesi, elektrik motorları üretimi imkanlarının oluşturulmasında, un fabrikalarında, Bakü havaalanı terminalinin inşasında, motor yağı üretiminde, yolcu ve yük vagonlarının tamirinde kullanıldı. Azerbaycan 150 milyonluk proje kredisinin sadece yüzde 21’ini kullandı. Halbuki söz konusu kredinin tam ve yararlı bir şekilde kullanılması sayesinde Azerbaycan’da birçok son teknolojiyle kurulmuş üretim alanı yaratmak ve binlerce yeni işyeri açmak mümkün olabilirdi.¹³⁷ Krediler konusunda karşılaşılan diğer bir sorun da, Azerbaycan hükümeti tarafından proje belirlemede ve kabul edilen projenin Türkiye’ye gönderilmesinde yaşanan gecikmedir. Türkiye, Azerbaycan’ın kredi borçlarını ödemedeki sorunlarını anlayışla karşılamış ve bunları erteleme kararına gitmiştir.¹³⁸

Türkiye-Azerbaycan arasında 1992-2005 yılları arasında meydana gelen ekonomik ilişkileri genel olarak değerlendirdikten sonra biraz daha ayrıntılı bilgi sahibi olmak amacıyla, “Bağımsızlığını Kazanmasından Sonra Azerbaycan’ın Ekonomik Gelişimi” bölümünde¹³⁹ Azerbaycan’ın genel ekonomik durumuna göre oluşturduğumuz ve zamana dayalı olarak hazırlanan alt bölümlere benzer bir yapıda incelememize devam edeceğiz. Bu maksatla, iki ülke arasında meydana gelen ekonomik ilişkileri daha ayrıntılı olarak 1992-1995, 1996-2000 ve 2001-2005 yılları arasında olmak üzere üç alt bölüm halinde inceleyeceğiz. Bu sayede artan veya azalan ihracat/ithalat değerleri, bunun altında yatan sebepleri ve ihraç/ithal edilmiş

¹³⁵ Türkiye-Azerbaycan Ticari ve Ekonomik İlişkileri ..., s.2.

¹³⁶ Bkz. Bölüm 4, s.67.

¹³⁷ Mesimov, a.g.m., s.280-281.

¹³⁸ Atmaca, Küreselleşme Çağında ..., s.68.

¹³⁹ Bkz. Bölüm 1, s.19.

olan malzeme çeşitleri gibi değişkenleri daha iyi analiz etme imkânına kavuşmuş olacağız.

b. 1992-1995 Yılları Arasındaki Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri

1992-1995 yılları arasında Türkiye'nin Azerbaycan'a yaptığı ihracat yıllık ortalama 116 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Aynı dönemde Azerbaycan'ın Türkiye'ye yaptığı ihracat ise yıllık ortalama 24.85 milyon dolar gibi düşük bir seviyede kalmıştır.¹⁴⁰ Bu düşük değer in ortaya çıkmasında etken olarak göze çarpan nedenler şu şekilde izah edilebilir: Sovyetler Birliği'nin 70 yıl boyunca yürüttüğü sömürge politikası nedeniyle Türk Cumhuriyetleri SSCB içerisinde sosyal ve ekonomik açıdan geri kalmıştı ve merkezin hammadde deposu olarak kullanılmıştı.¹⁴¹ Bu politikalar yüzünden Azerbaycan'da sanayileşme çok kısıtlıydı ve ekonomik olarak kendi kendine yetebilme kudreti yoktu. Azerbaycan, bağımsızlığını kazandığı yıl olan 1991'den itibaren ekonomik olarak kendi kendine yetebilmek amacıyla sancılı bir dönüşüm süreci içerisindeydi. Bu dönüşüm kapsamında, 1991-1995 yılları arasında Azerbaycan ekonomisi yüzde 60'lık bir küçülme yaşamış, üretim hacmi düşmüş, ekonomik dengeler bozulmuş, milli para değer kaybetmiş ve hiper enflasyon sürecine girilmişti. Ayrıca, 1992-1994 yılları arasında Dağlık Karabağ konusunda Ermenistan ile yapılan savaş da ekonomiyi olumsuz yönde etkilemişti. Tüm bu nedenlerden dolayı 1992-1995 yılları arasında özellikle Azerbaycan'ın Türkiye'ye yaptığı ihracat olmak üzere iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi sınırlı kalmıştır.

Bir hususu özellikle belirtmekte fayda vardır ki, Türkiye-Azerbaycan arasındaki ekonomik ilişkilerin önemi yalnızca ticaret hacmiyle belirlenmemelidir. Rakamlar düşük olsa dahi kritik dönemlerde gerçekleştirilen kritik alanlardaki ekonomik ilişkiler ve yapılan yardımlar sayesinde iki ülke birbirine destek vermiştir. Örneğin, 1992-1993 yıllarında Rusya, Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesini bu ülkeye temel gıda maddeleri ambargosu uygulayarak bastırmaya çalıştığında, halkın temel ihtiyaç ürünlerine olan talebinin karşılanmasında Türkiye ile ekonomik ilişkiler ve Türkiye'nin gıda yardımları önemli rol oynamıştır. Bu kapsamda, 1992-1993

¹⁴⁰ Bkz. Tablo 1'deki ilk dört satır, s.40.

¹⁴¹ Dünyamalı Veliyev, "Türk Cumhuriyetleri Arasında Ekonomik İşbirliği: Sorunlar, Perspektifler", *Avrasya Dosyası Dergisi Azerbaycan Özel Sayısı*, İlkbahar 2001, Cilt 7, Sayı 1, s.88.

yıllarında Türkiye’den ithal edilen ürünlerin yarısı un ve diğer temel tüketim maddelerinden oluşmuştur.¹⁴² Yıllar ilerledikçe Türkiye, Azerbaycan’ın ekonomisini sağlam temellere oturtması amacıyla hizmet edecek şekilde bu ülkeye yaptığı ihracat yelpazesini, makine, teçhizat ve metal ürünlerine ağırlık verecek şekilde genişletmiştir.

c. 1996-2000 Yılları Arasındaki Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri

1996-2000 yılları arasında Türkiye’nin Azerbaycan’a yaptığı ihracat yıllık ortalama 273 milyon dolar (1992-1995 döneminin 2.35 katı) seviyesinde gerçekleşmiştir. Aynı dönemde Azerbaycan’ın Türkiye’ye yaptığı ihracat ise yıllık ortalama 57.46 milyon dolar (1992-1995 döneminin 2.31 katı) olmuştur.¹⁴³ İki ülke arasındaki ticaret hacmindeki artışın sebepleri şunlardır: Azerbaycan’daki siyasi iktidar mücadelesinin azalması, Ermenistan ile yapılan savaşın 1994 yılında sona ermesi, Azerbaycan ekonomisinde serbest piyasa şartlarının oluşturulması çabalarının yoğunlaşması, fiyatların, dış ticaretin ve döviz kurlarının serbestleşmesi doğrultusunda atılan adımlar, genel olarak 1996 yılından itibaren Azerbaycan ekonomisinde gerileme sürecinin sona ermesi ve ülke ekonomisinde genel olarak istikrarın sağlanmasıdır.

Yukarıda açıklanan iki ülke arasındaki dış ticaret hacmindeki artışa rağmen bunun yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu yetersizliği anlayabilmek için 1998 yılında Türkiye’nin toplam ihracatı içinde Azerbaycan’ın payının yüzde 1.22, toplam ithalattaki payının ise yüzde 0.12 olduğu örneğini verebiliriz.¹⁴⁴ 2000 yılındaki değerler göz önünde bulundurulduğunda ise; Türkiye’nin toplam ihracatı içerisinde Azerbaycan’ın payı yüzde 0,84 ve toplam ithalatındaki payı ise yüzde 0,16 olmuştur. Yine 2000 yılında Türkiye’nin toplam dış ticaret hacmi içerisindeki Azerbaycan’ın payı yüzde 0,04 olmuştur.¹⁴⁵ Ayrıca iki ülke arasında ticaretin artış hızı Azerbaycan’ın toplam dış ticaret hacminin artış hızından bir hayli geri kalmıştır. Bu bağlamda, 1998 yılında Azerbaycan’ın dış ticaret hacminde Türkiye’nin payı yüzde 21 olmuş, bu oran 1999 yılında yüzde 11’e, 2000 yılında da yüzde 8’e

¹⁴² a.g.m., s.97.

¹⁴³ Bkz. Tablo 1’deki 5-9. satırlar, s.40.

¹⁴⁴ Atmaca, **Küreselleşme Çağında ...**, s.67-68.

¹⁴⁵ Oğan, “Azerbaycan’ın Tanımlanamayan ...”, s.76.

düşmüştür.¹⁴⁶ Diğer bir deyişle, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ticaret hacmi diğer ülkeler de göz önünde bulundurulduğunda yeteri kadar büyük olmamış ve 1998-2000 yılları arasında diğer ülkelerin Azerbaycan ile olan dış ticaret hacimleri kadar artmamıştır.

Türkiye'nin ekonomik ilişkilerinin diğer ülkeler ile karşılaştırıldığında Azerbaycan ile ve diğer Türk Cumhuriyetleri ile sınırlı kalmasının nedenleri olarak; Sovyetler Birliği'nin dağılması süreci sonrasında Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya coğrafyasına hamasi yaklaşımları ve hazırlıksız yakalanması, bu bağlamda hangi ekonomik ilişkilerin hangi ülke ile ne oranda gerçekleştirileceğine zamanında karar verememesi ve yaptığı teknik yardımları tek bir elde toplayarak bunları koordineli yapamaması sıralanabilir. Ayrıca, Azerbaycan'ın uzun süre Sovyet sisteminde kalması ekonomik bakımdan batılı ülkelerin sistemine entegre olmasını güçleştirmiş ve bu durum dış ticarete BDT ülkelerine özellikle de Rusya'ya avantaj sağlamıştır.

Türkiye'nin bu dönemde Azerbaycan'a ihraç ettiği mal grupları arasında ilk sırayı gıda maddeleri almıştır. Bunun haricinde ihraç edilen mallar: Hazır deri mamulleri, trikotaj ürünleri, sentetik deterjanlar, sabun, duvar kâğıtları, sıhhi tesisat malzemeleri, tekstil sanayisi için makinalar, lastik ve plastikten mamul eşya, beyaz eşya, telekomünikasyon ürünleri, elektrik malzemeleri ve elektrik enerjisidir. Bu dönemde Türkiye'nin Azerbaycan'dan ithalatında ise; başta petrol ve petrol ürünleri olmak üzere, ham alüminyum, pamuk polietilen, ham deri, pamuk ipliği, yün, ham bakır, alkollü içecekler ve fosfatlı gübreler önem arz eden ürünler olmuştur.¹⁴⁷

Bu dönemdeki Azerbaycan'da mevcut yabancı sermaye ortaklıkları incelendiğinde firma sayısı bakımından ilk sırada Türkiye'nin yer aldığı görülmektedir. Türkiye'yi, İran, Rusya, ABD ve Almanya izlemektedir. Bununla birlikte Türkiye, Azerbaycan'daki toplam yabancı sermaye içerisinde, Batılı ülkelerden daha geride kalmaktadır.¹⁴⁸ Türkiye'nin firma sayısında önde, fakat yabancı sermaye miktarında geride olmasının nedeni, diğer ülkelerin zengin petrol şirketleri vasıtasıyla az sayıda ancak daha büyük yatırımlar yapmasıdır.

Azerbaycan'da faaliyet gösteren Türk firmalarının faaliyetleri, sanayi tesisi inşası, enerji sektörü, kimya, petrokimya, telekomünikasyon, ulaştırma ve fırıncılık

¹⁴⁶ Mesimov, **a.g.m.**, s.278.

¹⁴⁷ Oğan, "Bağımsızlığının Onuncu ...", s.14.

¹⁴⁸ Atmaca, **Küreselleşme Çağında...**, s.68.

alanlarında yoğunlaşmıştır. Azerbaycan'daki Türk firmalarının büyük bir kısmı ticaret yapmakta veya küçük ve orta ölçekli yatırımları tercih etmektedir. Ancak, bunların yanında petrol, telekomünikasyon ve müteahhitlik hizmetleri gibi büyük sermaye gerektiren yatırım alanlarında çalışan Türk müteşebbisleri de vardır.¹⁴⁹

ç. 2001-2005 Yılları Arasındaki Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri

2001-2005 yılları arasında Türkiye'nin Azerbaycan'a yaptığı ihracat yıllık ortalama 336.16 milyon dolar (1996-2000 döneminin 1.23 katı) seviyesinde gerçekleşmiştir. Aynı dönemde Azerbaycan'ın Türkiye'ye yaptığı ihracat ise yıllık ortalama 133.26 milyon dolar (1996-2000 döneminin 2.32 katı) olmuştur.¹⁵⁰ Özellikle Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattından 25 Mayıs 2005 tarihinden itibaren ham petrol pompalanmaya başlanması ile beraber Azerbaycan'ın 2005 yılında Türkiye'ye yaptığı 270.6 milyon dolarlık ihracat, 1992-2005 yılları arasındaki en yüksek değer olmuştur.¹⁵¹

Tablo 2'de Azerbaycan ve Türkiye'nin 2004 yılı için başlıca ekonomik göstergeleri bulunmaktadır.

		Azerbaycan	Türkiye
1	GSYİH Büyüme Hızı (%)	10.2	9.9
2	GSYİH (Milyar ABD Doları)	8.5	301.6
3	Fert Başına Gelir (ABD Doları)	1024	4172
4	Yıllık Enflasyon (Yüzde)	6.7	9.3
5	İhracat (Milyar ABD Doları)	3.7	63.1
6	İthalat (Milyar ABD Doları)	3.6	97.5
7	En çok İhracat Yaptığı Ülke	İtalya 45	Almanya 14

¹⁴⁹ Aynı yer.

¹⁵⁰ Bkz. Tablo 1'deki 10-14. satırlar, s.40.

¹⁵¹ Bkz. Tablo 1'deki son satır, 3. sütun, s.40.

	(Yüzde)	Rusya 6 Gürcistan 6	İngiltere 9 ABD 8
8	En çok İthalat Yaptığı Ülke (Yüzde)	Rusya 16 İngiltere 12 Türkiye 6	Almanya 13 Rusya 8 İtalya 7
9	Başlıca İhracat Malları (Yüzde)	Petrol Ürünleri 82 İşlenmiş Gıda 4 Ulaştırma Araçları 4	Tekstil-Giyim 28 Ulaştırma Araçları 15 Makina ve Teçhizat 14
10	Başlıca İthal Malları (Yüzde)	Makina ve Teçhizat 31 Metaller 17 Gıda Ürünleri 12	Makina ve Teçhizat 23 Ulaştırma Araçları 13 Demir-Çelik 9

Tablo 2. Azerbaycan ve Türkiye'nin 2004 Yılı için Başlıca Ekonomik Göstergeleri¹⁵²

2004 yılında, Türkiye ve Azerbaycan'ın toplam dış ticaret hacmi 167.9 milyar ABD Doları olmasına rağmen iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 536.4 milyon dolar olmuştur. Bu da toplam değerinde sadece % 0.32'sine karşılık gelmektedir ve oldukça düşük düzeydedir. İki ülkenin 2004 yılında en çok ihracat ve ithalat yaptığı ülkeler göz önünde bulundurulduğunda¹⁵³, sadece Azerbaycan'ın en çok ithalat yaptığı üçüncü ülke olarak yüzde 6 pay ile Türkiye göze çarpmaktadır. Tablo 2'de Türkiye ve Azerbaycan'ın en çok ithalat/ihracat yaptığı ülkeleri içeren diğer üç alanda Türkiye veya Azerbaycan yoktur.¹⁵⁴ Bu durum, ekonomik ilişkilerin daha çok geliştirilmesi gerektiğini göstermesi açısından önemlidir. "İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerde karşılaşılan sorunlar" bölümünde¹⁵⁵ ilişkilerin yeterli seviyede olmasını engelleyen faktörler daha detaylı şekilde incelenecektir. Tablo 2'de¹⁵⁶ özellikle Azerbaycan'ın en çok ihracat yaptığı ülke olan İtalya yüzde 45 pay ile dikkat çekmektedir.¹⁵⁷

Bu dönemde meydana gelen ekonomik ilişkileri daha detaylı olarak anlamak için 2005 yılında iki ülke arasında gerçekleşen yaklaşık 800 milyon dolarlık ticaretin

¹⁵² Emin Çarıkçı, "Türk Dünyasında Ekonomik Gelişmeler ve İşbirliği İmkânları", **Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu aylık İşveren dergisi**, Aralık 2005, s.8. Tablo, alıntı yapılan makalede tüm Türk Cumhuriyetleri için yayınlanmıştır. Sadece Türkiye-Azerbaycan bilgilerini ve konumuzla ilgili alanları içerecek şekilde tarafımdan sadeleştirilmiştir.

¹⁵³ Bkz. Tablo 2, satır 7 ve 8, s. 47.

¹⁵⁴ Bkz. Tablo 2, satır 7, sütun 2-3 ve satır 8 sütun 3, s 47.

¹⁵⁵ Bkz. s.49.

¹⁵⁶ Satır 7, sütun 2.

¹⁵⁷ İtalya, Trieste terminalinden gerçekleştirilen petrol yüklemeleri sebebiyle Azerbaycan'ın ihracat yaptığı ülkeler içerisinde ilk sıradadır.

hangi oranda hangi ticaret maddelerini içerdiği Tablo 3’de ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

MADDELERE GÖRE TÜRKİYE- AZERBAJCAN TİCARETİ (2005)					
TÜRKİYE’İN İHRACATI			TÜRKİYE’İN İTHALATI		
MADDE	TUTAR (dolar)	PAY	MADDE	TUTAR (dolar)	PAY
Kazanlar, Makinalar	68,121,343	13.00	Mineral Yakıtlar	201,572,116	74.50
Plastikler	53,962,378	10.30	Plastikler	24,182,955	8.94
Elektrikli Makinalar	40,265,437	7.68	Ham Postlar	10,818,155	4.00
Demir Çelik Eşya	26,612,152	5.08	Bakır ve Bakır Ürünleri	10,040,330	3.71
Kağıt Karton	20,844,525	3.98	Aluminyum ve Aluminyum Ür.	8,019,567	2.96
Demir Çelik	18,893,450	3.60	Pamuk	6,515,216	2.41
Mineral Yakıtlar	17,236,498	3.29	Demir Çelik	2,369,822	0.88
Mobilyalar	17,168,403	3.28	Organik Kimyasallar	1,723,534	0.64
Boya Kul.Hülasaları	17,164,283	3.27	Yağlı Tohum ve Meyvalar	1,444,836	0.53
Otomotiv ve Yan Sanayi	16,797,519	3.21	Demir Çelik Eşya	688,016	0.25
Diğer	227,036,586	43.32	Diğer	3,200,039	1.18
Toplam	524,102,574	100	Toplam	270,574,586	100

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)

Tablo 3. 2005 Yılındaki Maddelere Göre Türkiye-Azerbaycan Ticareti¹⁵⁸

Türkiye’nin Azerbaycan’a 2005 yılı içerisinde yaptığı ihracatta bir çeşitlilik söz konusu olduğu halde, Azerbaycan’ın Türkiye’ye yaptığı ihracatın yüzde 74.5’ini mineral yakıtların oluşturması dikkat çekicidir. Bunun sebebi, Türkiye ekonomisinin daha dengeli ve imalat sanayisi ağırlıklı bir yapıda olması, Azerbaycan ekonomisinin ise daha çok hammadde ağırlıklı bir yapıya sahip olmasıdır.

3. İki Ülke Arasındaki Ekonomik İlişkilerde Karşılaşılan Sorunlar

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ekonomik ilişkiler genel olarak incelendiğinde Azerbaycan’ın bağımsızlığını kazandığı yıl olan 1991’den 2005 yılına kadar olumlu yönde bir gelişim gösterdiğini bu bölümün önceki kısımlarında siyasal ve ekonomik yönden gerekçeleri ile beraber ifade etmiştik. Fakat, iki ülke arasındaki ticaret hacminin ülkelerin toplam dış ticaret hacmindeki payının küçük olması ve diğer ülkelerin ekonomik ilişkilerde pay olarak daha önde olması, Türkiye ile

¹⁵⁸ Türkiye-Azerbaycan Ticari ve Ekonomik İlişkileri ..., s.3.

Azerbaycan arasındaki ekonomik ilişkilerde sorunların ve geliştirilmesi gereken hususların olduğunu göstermektedir. Bu sorunların çözümüne yönelik çaba sarf edildiği takdirde ekonomik ilişkilerin gelişeceği ve bu sayede iki ülkenin gerek ekonomik gerekse siyasi açıdan olumlu yönde etkileneceği ortadadır. Bu maksatla, iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerde karşılaşılan sorunların incelenmesi faydalı olacaktır.

Diğer Türk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi Azerbaycan'da da piyasa ekonomisinin SSCB yasalarına göre oluşturulması, aşırı bürokratik engeller, ticari faaliyet için yasal zeminin tam oluşturulamaması, yargı sisteminde karşılaşılan sorunlar, vergi sisteminin ağır ve karmaşık olması ve girişimciliğin herhangi bir engel olmadan faaliyetini sürdürebilmesi için garanti sağlanamaması, iş adamlarının faaliyetleri ve yatırımları için uygun olmayan koşullar ortaya çıkarmakta ve Türkiye-Azerbaycan ekonomik ilişkilerini olumsuz yönde etkilemektedir.¹⁵⁹

Azerbaycan'da bankacılık işlemlerinin uzun zaman alması, nakliyat işlemlerinde Gürcistan ve İran'da karşılaşılan güçlükler, finans ve ulaştırma sektöründeki yetersizlikler ve yabancı girişimciler için zorluk çıkaran mevzuat iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri olumsuz yönde etkileyen diğer sorunlardır. Azerbaycan'dan kaynaklanan bu zorlukların yanı sıra, Türk firmalarının finansman temini konusunda Türkiye'den yeterli desteği görememeleri de diğer bir sıkıntı kaynağıdır.¹⁶⁰

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ekonomik işbirliği faaliyetleri diğer Türk Cumhuriyetleri ile meydana gelen ekonomik ilişkilerde olduğu gibi başlangıçta ağırlıklı olarak duygusal düzeyde kalmıştır. Gerçekler analitik tahlil metodu ile ölçülüp biçilmemiş ve izlenmesi gereken strateji tam olarak belirlenmemiştir. Ekonomik işbirliği süreçleri plansız bir şekilde ve siyasi değişimlerin etkisi altında ilerlemiştir. Türkiye-Azerbaycan arasındaki ekonomik işbirliği faaliyetlerinde alınması zorunlu olan tedbirler ve işbirliğinin öncelikli alanlarının belirlenmesi ile hayata geçirilmesi konularında gerekli kararlar zamanında alınmamıştır.¹⁶¹

Türkiye'nin Azerbaycan başta olmak üzere Türk Cumhuriyetlerine ilişkin politikasında hedef ve strateji eksikliği, düzensizlik ve sistemsizlik olduğu

¹⁵⁹ Veliyev, "Türk Cumhuriyetleri ...", s.105-106.

¹⁶⁰ Atmaca, **Küreselleşme Çağında...**, s.69.

¹⁶¹ Veliyev, "Türk Cumhuriyetleri ...", s.107.

görülmektedir. Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını kazandığı günlerde Türkiye’de ortaya çıkan heves ve heyecanın bir süre sonra geçmesi ve ardından Rusya ve diğer güçlerin bölgedeki etkilerini arttırmaları, Türkiye’nin Türk Cumhuriyetlerine karşı tutum ve politikasında pasif kalmasına yol açmıştır. Ayrıca, Türkiye’nin başlangıçta iyi niyetli olarak kurduğu ve birçok hizmet veren ve hâlâ vermeye devam eden Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) gibi kuruluşlar daha sonra asıl görev ve fonksiyonlarından uzaklaşmışlardır.¹⁶² Türkiye’nin yaptığı yanlışlardan birisi de, Azerbaycan ve diğer Türk Cumhuriyetlerine karşı “ağabey” rolüne soyunmak olmuştur. Mevcut potansiyel, bölgesel konumu ve gücü itibarı ile böyle bir misyona sahip olduğunu düşünen Türkiye, bunu gerek resmi, gerekse sivil kuruluşlar nezdinde Türk Cumhuriyetlerine hissettirmiştir. Fakat bu olay, Türk Cumhuriyetleri tarafından yanlış anlaşılmıştır. 70 yıl boyunca SSCB hükümraniği altında kalan bu Cumhuriyetler, Türkiye ile ilişkilerinin eşitlik temeline dayanacağını anlayamamışlardır. SSCB döneminde “ağabey” gözetimi ve baskısından bunalmış olan Türk Cumhuriyetleri, gerek siyasilerin gerek iş adamlarının tekrarladıkları “ağabey”lik misyonuna ihtiyatla yaklaşmışlardır. Çünkü bu misyon, SSCB dönemi uygulamaları nedeniyle çok farklı çağrışımlar uyandırmış ve iticilik yaratmıştır.¹⁶³

Türkiye-Azerbaycan arasında direk karayolu bağlantısının olmaması iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkileri zaman zaman zora sokmuş ve diğer ülkelere (özellikle Rusya ve İran) bir avantaj sağlamıştır. Türkiye’nin karayolu bağlantısı sağladığı Gürcistan’ın koyduğu yüksek vergiler ve İran’ın getirdiği tonaj sınırlamaları, Azerbaycan’ın aynı zamanda BDT üyesi olması ve BDT ülkeleri ile sağladığı gümrük anlaşmaları Türkiye-Azerbaycan ekonomik ve ticari ilişkilerinde sorunlar yaşanmasına neden olmuştur. Türk taşıtlarına uygulanan yüksek orandaki yol vergileri, gümrükleme sıkıntıları, vize uygulamaları, bürokratik işlemlerin çokluğu, mevzuat eksikliği, kayıt dışı ekonominin getirdiği haksız rekabet ortamı ve özel sektör üzerinde kurulan baskılar Azerbaycan’daki Türk işadamlarının rekabet şartlarını zorlaştırmış ve Türk işadamlarının bu ülkeye olan ilgisini azaltmıştır.¹⁶⁴ Ayrıca, Azerbaycan’da 1997 yılına kadar yabancı sermayeye uygulanan vergi

¹⁶² Atmaca, *Küreselleşme Çağında...*, s.52.

¹⁶³ *a.g.e.*, s.50.

¹⁶⁴ Oğan, “Azerbaycan’ın Tanımlanamayan ...”, s.77.

teşviklerinin bu yıldan itibaren kaldırılması petrol dışı sektörlerdeki ekonomik ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir.¹⁶⁵

İki ülkeden kaynaklanmayan bazı faktörler de ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir. 1998 yılında Rusya Federasyonu'nda yaşanan ekonomik kriz sonucu bu ülkede yapılan devalüasyon nedeniyle Rus malları Azerbaycan para birimi ile daha ucuza temin edilebilmiştir. Bu sayede Rusya Federasyonu, Azerbaycan pazarında fiyat avantajı sağlamış ve Rus mallarına olan talep artmıştır. Bu durum Türkiye için bir pazar daralması ile sonuçlanmıştır.¹⁶⁶

4. İki Ülke Arasındaki Ekonomik İlişkilerin Geliştirilmesi Amacıyla İleri Sürülen Fikirler

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından bu yana Türkiye-Azerbaycan ilişkileri büyük aşama kaydetmiştir. Ancak iki ülke arasında ekonomik ilişkilerin daha da geliştirilmesi için her iki tarafta da kararlı bir iradenin varlığı şarttır. Bu iradeye dayalı olarak, iki taraf devlet veya şirketlerinden kaynaklanan güven zaafının ortadan kaldırılması gerekmektedir. Piyasa ekonomisine geçiş süreci zorlukları ve bazı iç siyasal sorunlar yaşayan Azerbaycan'ın ülkesi içinde yapılacak yatırımları desteklemesi ve uygun yatırım rejimi yaratması çok önemlidir. Türkiye'nin de, Azerbaycan'ın ihtiyaç duyduğu bilgi, organizasyon, sermaye ve yetişmiş eleman gibi farklı konularda verdiği desteği arttırarak sürdürmesi gerekmektedir. İki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilerek, ekonomik ve ticari ilişkilerin yanı sıra, birbirlerini tamamlayıcı olan alanlarda güç ve fikir birliği yaparak dünya pazarlarında birlikte yer almaları menfaatleri icabı olacaktır. Avrupa ve ABD ile ilişkilerde ortak yaklaşımlar iki tarafa da yarar sağlayacaktır.¹⁶⁷

Diğer Türk Cumhuriyetleri gibi Azerbaycan da, başta petrol ve doğal gaz olmak üzere, demir cevheri, alüminyum, kurşun, bakır ve çinko gibi çok çeşitli ve dünyanın en stratejik maden yataklarına sahiptir. Türkiye dahil, Türk Devletlerinin “zengin madenlerin fakir bekçileri” kalmaması için gerekirse sanayileşmiş ülkeler ile de işbirliği yapılarak üçlü-dörtlü konsorsiyumlarla ortak yatırımlara hız verilerek

¹⁶⁵ a.g.e., s.81.

¹⁶⁶ Oğan, “Bağımsızlığının Onuncu ...”, s.13.

¹⁶⁷ Atmaca, **Küreselleşme Çağında...**, s.70.

uygun yatırım ortamı oluşturulmalıdır.¹⁶⁸ Nitekim Azerbaycan, özellikle Hazar Denizinde bulunan petrol rezervlerinin çıkarılması konusunda yabancı ülkelerin iştiraki ile konsorsiyumlar kurmuştur. Bu konsorsiyumlarda yer alan ülkeler ve bu ülkelerin petrol şirketleri ekonomik ve siyasi güçlerine göre pay almıştır.

Türkiye-Azerbaycan ekonomik ilişkileri hem toplam tutar hem de işbirliği alanları olarak gelişmekte ve genişlemektedir. Azerbaycan pazarı, tarım ve kimya sanayisi ürünleri gibi birçok hammaddeye sahiptir. Belirtilen bu alanlar, Türk firmalarına ortak yatırımlar için uygun imkânlar yaratmaktadır. İki ülke arasındaki işbirliğinin gelişmesi açısından özellikle bankacılık alanında ortak girişimlerin teşvik edilmesi de yerinde olacaktır.¹⁶⁹ Bununla beraber, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ekonomik işbirliğinin geliştirilebilmesi için Azerbaycan'daki ticaret, borçlar kanunu, bankacılık, sigortacılık, kambiyo, gümrük ve yabancı sermaye mevzuatlarının serbest piyasa ekonomisi standartlarına göre yeniden düzenlenmesi işlemleri tamamlanmalıdır. Ayrıca Türkiye, serbest ticaret bölgeleri ile ihracata dönük serbest üretim bölgelerinin kurulması için gerekli teknik desteğini daha da artırmalıdır.¹⁷⁰

Türkiye ve Azerbaycan arasında yaşanan ilişkilerde meydana gelen sorunların çözümü ve daha geniş çaplı işbirliği ve ilişkilerin temini maksadıyla Azerbaycan ve Türkiye'nin hükümet organlarında çalışan uzmanlar, bilim insanları, bağımsız uzmanlar ve işadamlarının katılımıyla bir komisyonun oluşturulması uygun olacaktır. Bu komisyon tarafından ilişkilerde alınan mesafe tüm yönleriyle ve tarafsız bir şekilde incelenmeli, bu bağlamda iki kardeş ülke arasındaki ilişkilerde duraksamaya neden olan engeller tespit edilmelidir. Türkiye-Azerbaycan stratejik ortaklığına ilişkin çok yönlü faaliyet programı hazırlanmalı ve yıllara göre gerçekleştirme mekanizması oluşturulmalı ve uygulamaya konulmalıdır. Bu program aynı zamanda özü itibarıyla, Türkiye- Azerbaycan ilişkilerini genişleterek Türk devletleri arasında dostluk, kardeşlik ve işbirliğini güçlendirme programı olmalıdır.¹⁷¹

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ekonomik ilişkilerde Türkiye içindeki koordinasyon makamı tek olmalı, mali yardımlar, krediler, Azerbaycan ile yürütülen ortak proje ve faaliyetler hep bu makam tarafından yönetilmelidir. Aksi takdirde,

¹⁶⁸ Çarıkçı, "Türk Dünyasında Ekonomik Gelişmeler ve İşbirliği İmkanları", s.9.

¹⁶⁹ Atmaca, **Küreselleşme Çağında...**, s.69.

¹⁷⁰ Çarıkçı, "Türk Dünyasında Ekonomik Gelişmeler ve İşbirliği İmkanları ...", s.11-12.

¹⁷¹ Mesimov, **a.g.m.**, s.283.

ekonomik ilişkilerde, yapılan yardımlarda ve projelerde bir çokbaşlılık söz konusu olacak ve verim alınamayacaktır.

Türkiye ile Azerbaycan ve diğer Türk Cumhuriyetleri arasında hukuk birliğinin sağlanması için “Parlamentolar Arası Hukuk Komisyonları” kurulmalıdır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Azerbaycan ve diğer Türk Cumhuriyetlerine çekilebilmesi ve yatırım yapan yabancı firma yatırımlarının güvence altına alınabilmesi için ya Uluslararası Tahkim¹⁷² kabul edilmeli ya da bölgesel bir Tahkim Kurulu kurulmalıdır. Aksi halde yatırımlarda ve sanayileşmede işbirliğini artırmak zor olacaktır.¹⁷³

Türkiye'nin Azerbaycan'a yaklaşımı “ağabeylik” veya “hamilik” şeklinde değil, eşit düzeyde kardeşlik bağı içinde olmalıdır. Türkiye öncelikli olarak, Azerbaycan'ın bağımsızlığını ve milli devletini pekiştirmesi, ekonomik sorunlarını aşması, demokrasi ve piyasa ekonomisini geliştirmesi ve uluslararası toplumla bütünleşmesi gibi çok temel ve önemli konularda kendi imkânları doğrultusunda katkı ve desteğini sürdürmelidir.¹⁷⁴

5. İki Ülke Arasındaki Ekonomik İlişkilerin Kanuni Dayanakları

Tarihin her döneminde Türkiye'yi kendine güçlü bir dayanak olarak gören Azerbaycan, bağımsızlıktan hemen sonra, özellikle Ebulfez Elçibey yönetimi süresince tarihsel, kültürel ve dil yakınlığı bulunan, kardeş ülke Türkiye ile yakınlaşmayı dış politikasında öncelik haline getirmiştir. Bağımsızlığın ilk yıllarından başlayarak imzalanmaya başlanmış olan anlaşma ve protokoller iki kardeş ülke arasındaki ilişkilerin çok yönlü olarak genişletilmesi ve derinleştirilmesi için güvenilir bir yasal zemin hazırlamıştır.¹⁷⁵ 1991 yılında bağımsızlığını kazanmasından sonraki dönemde Azerbaycan ve Türkiye arasında imzalanan bu anlaşma, protokol ve diğer belgelerden ekonomik ve ticaret ilişkileri ile ilgili ve önemli olanlar aşağıda sıralanmıştır:¹⁷⁶

¹⁷² **Tahkim**, taraflar arasında çıkan uyuşmazlıkların devletin resmi yargı organları yerine, kendileri tarafından belirlenen hakemlerce çözümlenmesidir.

¹⁷³ Çarıkçı, “Türk Dünyasında Ekonomik Gelişmeler ve İşbirliği İmkanları ...”, s.12.

¹⁷⁴ Atmaca, **Küreselleşme Çağında...**, s.54.

¹⁷⁵ Mesimov, **a.g.m.**, s.276.

¹⁷⁶ Aynı yer, Atmaca, **Küreselleşme Çağında ...**, s.66 ve Resmi Gazete ilgili nüshaları.

- Türkiye ile Azerbaycan Arasında 10 Ocak 1990 tarihinde imzalanan “Ekonomik ve Ticari İlişkilerin Geliştirilmesine İlişkin Protokol” Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ekonomik ilişkilerin temelini oluşturması açısından önemlidir.
- Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Arasında Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşması (Ankara, 24.01.1992).
- Türkiye-Azerbaycan Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (Ankara, 02.01.1992).
- Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında İşbirliği ve Dayanışma Anlaşması (Ankara, 2 Kasım 1992). Bu anlaşma, 10 Ocak 1990 tarihinde imzalanan protokolü takviye etmiştir. Kapsamı daha geniş olan bu anlaşma, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ekonomik, politik, kültürel ilişkilerin geliştirilmesine zemin oluşturmuştur. Anlaşmada, işbirliğinin kapsam ve sınırları geniş olarak tanımlanmıştır.
- Türkiye ve Azerbaycan Arasında “Bilimsel, Teknik, Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Alanlarda İşbirliği Anlaşması”. Bu anlaşma kapsamında yer alan “Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması” ile “Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması” ekonomik açıdan önem arz etmektedir (Ankara, 09.02.1994).
- Türkiye ve Azerbaycan Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (Ankara, 25.07.1996 ve Bakü, 04.01.1997).
- Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Küçük ve Orta Ölçekli Sınai İşletmelerin Geliştirilmesine İlişkin İşbirliği Hakkında Protokol (Ankara, 1997).
- Türkiye-Azerbaycan Karma Ekonomik Komisyonu'nun Birinci Dönem Toplantısı Protokolü¹⁷⁷ (11.06.1997).
- Türkiye-Azerbaycan Karma Ekonomik Komisyonu'nun İkinci Dönem Toplantısı Protokolü¹⁷⁸ (Bakü, 31.01.2002).
- Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Uzun Vadeli Ekonomik ve Ticari İşbirliği Anlaşması¹⁷⁹ (Ankara, 13.04.2004).

¹⁷⁷ Resmi Gazete, 11 Haziran 1997.

¹⁷⁸ Resmi Gazete, 17 Nisan 2002.

¹⁷⁹ Resmi Gazete, 4 Nisan 2005.

- Türkiye-Azerbaycan Karma Ekonomik Komisyonu'nun Üçüncü Dönem Toplantısı Protokolü¹⁸⁰ (İstanbul, 12-14 Nisan 2005).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENERJİNİN ÖNEMİ VE HAZAR BÖLGESİ ENERJİ KAYNAKLARI

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki enerji ilişkileri konusuna değinmeden önce genel olarak enerjinin önemi, enerjiye duyulan ihtiyaç, enerji konusunda yapılan mücadeleler, enerji konusunun ülkelerin siyasetine etkileri, Azerbaycan'ın da içinde olduğu Hazar Bölgesi'nin enerji yönünden önemi konularına değinerek enerji konusundaki büyük resmi göstermeye çalışacağız.

1. Enerji Neden Önemlidir?

Günümüzde bilinen enerji kaynakları genel olarak petrol, doğal gaz, kömür¹⁸¹, nükleer, yenilenebilir kaynaklar¹⁸², hidroelektrik ve doğal maddelerdir (biomass¹⁸³). Bu çalışma kapsamında, enerji kelimesi ile Türkiye-Azerbaycan arasında ticareti yapılan petrol ve doğal gazın kastedildiğini belirtmekte fayda vardır.

¹⁸⁰ Resmi Gazete, 8 Temmuz 2005.

¹⁸¹ Petrol, doğal gaz ve kömür; fosil kökenli oldukları için **fosil yakıtlar** olarak adlandırılmaktadır.

¹⁸² Güneş, rüzgar, gel-git ve jeotermal gibi kaynaklardır.

¹⁸³ Biomass, yakıt olarak kullanılabilir, yaşayan veya yeni ölmüş bitki vb. gibi doğal maddelerin enerji üretim endüstrisinde kullanılması demektir.

Petrolün bir sanayi kolu olarak doğuşu 1850’li yıllara dayanmaktadır. Dünyadaki enerji kaynakları içinde en önemli yeri işgal eden petrol, gelişen teknolojinin motoru görevini üstlenmiştir. Günümüzde petrol, dünya ekonomisinin işleyişindeki önemini korumakta ve petrolü kontrol eden ülkeler ise önemli ve stratejik bir gücü ellerinde tutmaktadır. Doğal gaz ise son 30 yıldır yaygın olarak kullanılmaya başlanmış ve son yıllarda tüketimi ve önemi hızla artmıştır.¹⁸⁴ Petrol ve doğal gaz, endüstride ve elektrik üretiminde olduğu kadar, ulaşımdan ısınmaya kadar günlük yaşantıda da çok yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Ülkelerin ekonomilerinin ve bireylerin günlük yaşantılarının devamlılığının sağlanması açısından enerji vazgeçilmez bir unsurdur.

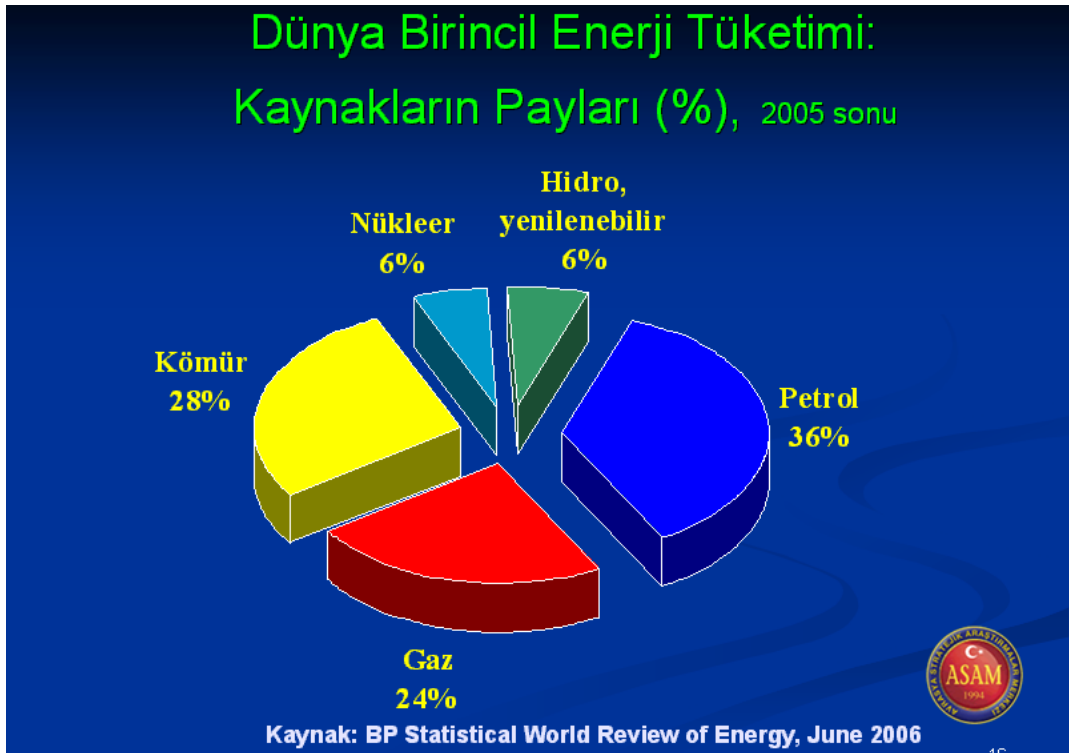
Genel olarak enerjinin önemine değindikten sonra, dünya üzerindeki enerji kaynak çeşitlerini ve enerji talep miktarlarını şekiller yardımı ile göstererek özellikle petrol ve doğal gazın önemini daha iyi anlatmaya çalışacağız. 2005 yılı itibarı ile dünya üzerindeki birincil enerji¹⁸⁵ tüketiminin kaynaklara göre dağılımı Şekil 4’de gösterilmektedir.¹⁸⁶ Burada dikkati çeken nokta petrol ve doğal gazın toplam enerji tüketimindeki payının yüzde 60 gibi büyük bir paya sahip olmasıdır. Fosil kaynaklı olan petrol, doğal gaz ve kömürün toplam içerisindeki ağırlıklı paylarını en azından 25 yıl daha sürdüreceği beklenmektedir.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Çağrı Kürşat Yüce, **Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006, s.7.

¹⁸⁵ Enerji kaynakları genel olarak birincil enerji kaynakları ve ikincil enerji kaynakları olarak iki ana başlık altında incelenmektedir. Birincil enerji kaynakları da kendi içinde petrol, doğal gaz, kömür gibi yenilenemeyen enerji kaynakları ve hidroelektrik enerji, rüzgâr enerjisi ve güneş enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynakları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İkincil enerji kaynağı ise, birincil enerji kaynakları kullanılarak elde edilen enerji kaynağı demektir. İkincil enerji kaynağına en güzel örnek elektriktir.

¹⁸⁶ A.Needet Pamir, “Enerji Arz Güvenliği ve Türkiye”, **Stratejik Analiz Dergisi**, Mart 2007, s.16.

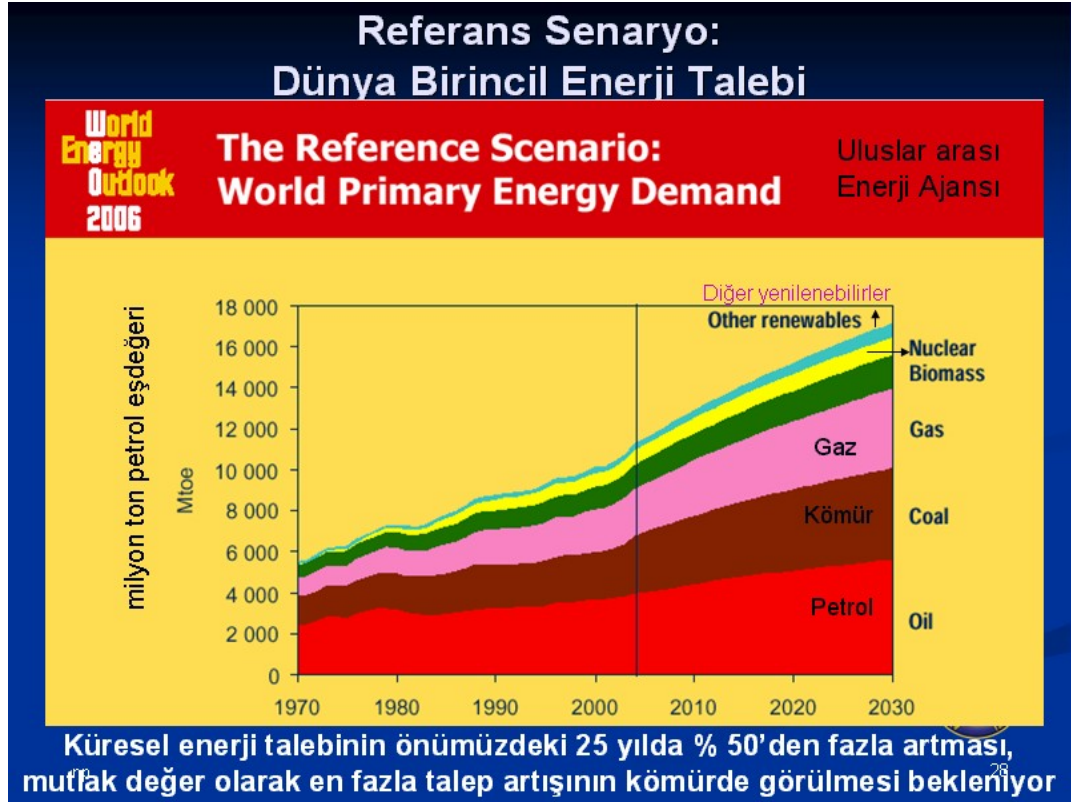
¹⁸⁷ **a.g.m.**, s.15.

Şekil 4. Dünya Birincil Enerji Tüketiminin Kaynaklara Göre Dağılımı

Şekil 5'te ise 1970-2030 yılları arasındaki enerji talebi görülmektedir.¹⁸⁸ Enerjiye olan devamlı talep artışının nedenleri; ekonomilerin dinamik gelişimi, sanayileşme, nüfus artışı ve hızlı kentleşmedir. Talep arttıkça, talep edilen nesnenin öneminin de artacağı ve ona sahip olma konusunda daha çetin mücadelelerin gerçekleşeceği doğal bir sonuçtur. Bir sonraki bölümde enerji ihtiyacı ve bu konudaki mücadeleler bölgesel olarak ve ülke bazında daha ayrıntılı olarak incelenecektir.

¹⁸⁸ a.g.m., s.17.

Şekil 5. 1970-2030 Yılları Arasındaki Gerçekleşen ve Tahmini Dünya Enerji Talebi

2. Enerji İhtiyacı ve Mücadelesi

Başta dünyanın başlıca güç odakları (ABD, AB, Japonya ve Çin) olmak üzere birçok ülke ve bölgede petrol ve doğal gaz üretimi, tüketimi karşılamamaktadır. Bu nedenle de enerjinin ithal edilmesi gerekmektedir. Sanayi ve günlük yaşantının olmazsa olmazı durumunda olan enerji kaynaklarına yeteri kadar sahip olmamak ve bu kaynakları başka ülkelere ithal etmek zorunda kalmak şüphesiz güçlü ve kendi kendine yetme amacındaki ülkelerin pek hoşuna gitmeyen bir durumdur. Bu ülkeler, enerji konusundaki zaafiyetlerini gidermek amacıyla her türlü siyasi ve ekonomik tedbirleri almaktadırlar. ABD, AB, Çin ve Japonya gibi belli başlı güç odaklarının enerji tüketimlerini ve ithalat gereksinimlerini sayısal olarak irdeleyerek konumuzun daha iyi anlaşılacağı kanaatindeyiz. Rusya Federasyonu, bahse konu güç odakları arasında bulunmasına rağmen petrol ve doğal gaz zengini bir ülke olduğu için bu bölümdeki incelemede bu ülkeye yer verilmemiştir.¹⁸⁹

¹⁸⁹ Birçok kaynakta Rusya Federasyonu'nun enerji kozunu kullanarak, özellikle devlet başkanı Vladimir Putin'in başarılı enerji politikaları sayesinde, 1991 öncesi güçlü günlerine dönmekte olduğundan bahsedilmektedir.

ABD, 2004 yılında günde 20.6 milyon varil olmak üzere dünyada tüketilen toplam petrolün % 25'ini tüketmiştir. Tükettiği ham petrolün yaklaşık % 57'sini ithal etmiştir. Bu ülkede petrol ürünleri tüketiminde ithalatın payı ise % 15'dir. 2025 yılında ham petrol ve petrol ürünlerinde ithalatın payının sırası ile % 70 ve % 34 olması beklenmektedir. 2004 ile 2025 yılları arasındaki ithalat payındaki artışa dikkat çekmek yerinde olacaktır. 2001 yılında doğal gaz tüketiminde ithalatın payı % 16 olmuştur. Doğal gaz tüketiminde ithalatın payı, ABD Enerji Bakanlığı tahminlerine göre 2025 yılında % 25'e yükselecektir.¹⁹⁰

Enerji gereksinimi ve buna bağlı olarak da ithal enerjiye olan bağımlılığı hızla artan diğer bir coğrafya da Avrupa Birliği'dir. AB, 2004 yılında günde 14.6 milyon varil olmak üzere dünyada tüketilen toplam petrolün %18'ini tüketmiştir. Tüketilen ham petrolün %85'i ithal edilmiştir. AB'nin 2005 yılındaki doğal gaz tüketimi ise 493 milyar metreküp olmuştur. Bunun %40'i ithaldir. Doğal gazdaki bu ithalat bağımlılığının 2020 yılında %70'e yükseleceği hesaplanmaktadır. Doğal gaz ithalatında Rusya'ya artan bağımlılık (2005 yılında %24 oranında), arz güvenliği¹⁹¹ ve fiyat oluşumu bakımından tedirginlik yaratmakta ve Avrupa Komisyonu, AB üyesi olmayan bir ülkeden yapılacak ithalatın toplamdaki payının %30'u geçmemesi için AB'yi uyarmaktadır.¹⁹² Gerekli önlemler alınmaz ise 2030 yılında AB'nin enerji konusunda dışa bağımlılığının %70'e ve sadece petrol olarak değerlendirildiğinde ise %90'a ulaşacağı tahmin edilmektedir. Dolayısıyla, AB'nin uzun vadeli enerji politikasının amacı belli bir bölgeye bağımlı kalmadan Avrupa'ya güvenli, çevreye dost ve pahalı olmayan bir enerji akışını gerçekleştirmektir.¹⁹³

Çin, enerji gereksinimi en hızlı büyüyen ülkeler arasındadır. Halen zengin kömür kaynaklarının varlığı nedeniyle sınırlı miktarda gaz ve nüfusuna kıyasla az petrol tüketen Çin'in, önümüzdeki yıllarda petrol ve gaz talebinin hızla artması beklenmektedir. Dünya petrol rezervlerinin % 1.4'üne (17.1 milyar varil) sahip olan Çin, 2004 yılında dünya petrol tüketiminin % 8.2'sini (günde 6.7 milyon varil)

¹⁹⁰ A.Necdet Pamir, "Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki ...", s.5.

¹⁹¹ **Enerji Arz Güvenliği**, ülkelerin gelişmesini, ekonomik ve ulusal güvenliklerini temelden etkileyen bir olgudur. Bu nedenle, enerji kaynaklarını kesintisiz, güvenilir, ucuz, temiz ve çeşitlendirilmiş kaynaklardan sağlayabilmek ve verimli kullanmak her ülkenin güvence altına alması gereken hususlardır.

¹⁹² Pamir, "Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki ...", s.6-7.

¹⁹³ Ali Resul Usul, "Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikaları: Sessiz ve Derinden", **Küresel Politikada Orta Asya**, Derleyen Mustafa Aydın, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Mayıs 2005, s.199.

gerçekleştirmiştir. Bu tüketimin yaklaşık % 50'si ithal edilen petrol ile karşılanmıştır. Çin'in petrol tüketimi için 2025 yılı tahminleri özellikle ulaşım sektörünün talebinden kaynaklanmak üzere 13 milyon varil/gün civarındadır. 2025 yılı için tahmin edilen bu miktarın %75'inin ithal edileceği tahmin edilmektedir.¹⁹⁴

Japonya ise yüz yıldır önemli ve büyük bir enerji ithalatçısıdır. Tüm Japon takımadasında hiçbir yerde önemli bir petrol sahası yoktur. Ülke şu anda günlük dört milyon varilin üzerindeki tüketimin % 99'unu ithal etmektedir ve gelecekte de bu ithalat oranında önemli bir değişiklik beklenmemektedir. Yerel kaynakların aynı şekilde sınırlı olduğu doğal gaz talebi ise çevresel çekiciliği nedeniyle petrole olan talepten daha da hızlı artmaktadır.¹⁹⁵

Tüm bu verilerden çıkarılacak sonuç; enerji kaynaklarının en önemlileri olan petrol ve doğal gazda birçok ülkenin üretim miktarı, tüketim miktarını karşılamamaktadır. Bu nedenle de enerjinin ithal edilmesi gerekmektedir. Ülkeler ve birlikler, ithal edilen bu enerjide devamlılık, ucuzluk, kaynak çeşitliliği ve arz güvenliği faktörlerine önem vermektedir. Bu ülkeler, yukarıda sayılan faktörleri hem ülke ekonomileri hem de siyasetleri açısından vazgeçilmez bir şart olarak görmektedir. Ayrıca, sadece satın alınan kaynak bakımından değil, enerjinin ihtiyaç sahibi ülke veya bölgeye getirilişi bakımından da çeşitlilik ve geçiş güvenliğine azami derecede önem vermektedirler. Tüm bu nedenlerden dolayı ülkeler, dünya üzerindeki enerji kaynaklarını ve enerji nakil hatlarını kendi stratejik çıkarlarına uygun şekilde kullanmak ve yönlendirmek istemektedirler. Bu da, dünyadaki enerji kaynakları ve enerji nakil hatları üzerinde rekabet ve savaşları sürekli gündemde tutmaktadır. Bu uğurda, enerji bakımından kritik ülkelerde ayaklanma çıkararak yönetim değiştirmeyi (Haziran 1993'de Rusya Federasyonu tarafından düzenlenen ayaklanma sonrasında Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey'in yönetimden uzaklaştırılması ile Azerbaycan'ın petrol ve doğal gaz rezervleri arasında bir ilişki olduğunu düşünmek yanlış olmaz¹⁹⁶), savaş (ABD tarafından çıkarılan Birinci ve

¹⁹⁴ Pamir, "Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki ...", s.9.

¹⁹⁵ Kent E. Calder, "Japonya'nın Enerji Sıkıntısı ve Hazar'da Büyük Oyun", **Küresel Politikada Orta Asya**, Derleyen Mustafa Aydın, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Mayıs 2005, s.216.

¹⁹⁶ Atakan Gül ve Ayfer Yazgan Gül, **Avrasya Boru Hatları ve Türkiye**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.39.

İkinci Körfez Savaşları¹⁹⁷ ile Irak'ın işgalinin bu ülkedeki başta Musul ve Kerkük olmak üzere petrol ve doğal gaz rezervleri ile ilişkili olduğunu düşünmek yanlış olmaz) ve türlü bahaneler ile işgali (Örneğin, ABD'nin Kafkasya, Hazar Bölgesi ve Orta Asya enerji kaynaklarını Çin, Pakistan ve Hindistan gibi Asya ülkelerine transfer yolları üzerinde olan Afganistan'ı¹⁹⁸ işgali) göze almaktadırlar. Burada, Rusya'nın, Azerbaycan'ın kendi kontrolü dışında gelişmesini ve petrolünü pazarlamasını engellemek, ihraç ettiği petrolden daha fazla hisse ve boru hattı kirası alabilmek için Ermenistan'ı bu ülke karşısında desteklediği örneğini hatırlamak da faydalı olacaktır.¹⁹⁹ Dünya üzerinde istikrarsız olan ve sıklıkla karışıklık çıkan bölge ve ülkeleri incelerken bahse konu enerji kaynakları ve enerji nakil yollarını göz önünde bulundurduğumuz takdirde değerlendirmelerimiz daha anlamlı, doğru ve gerçeğe yakın olacaktır. Bu karışıklıkların görünürdeki (sözde) ve basın yayın organları vasıtası ile devamlı gündemde tutulan sebeplerini (demokrasi, insan hakları, özgürlük gibi) buz dağının suyun üstünde kalan kısmına benzetirsek, karışıklıkların çıkarıldığı bölgelerdeki enerji kaynaklarını ve nakil hatlarını kontrol altında tutmaya dayanan sebepleri de buz dağının suyun altında kalan kısmına benzetmek uygun olacaktır.

3. Hazar Bölgesi'nin Enerji Yönünden Önemi

Azerbaycan'ın da içinde olduğu Hazar Bölgesi, bünyesinde barındırdığı enerji kaynakları nedeniyle ABD, Avrupa ülkeleri, Japonya, RF, bölge ülkeleri ve bu ülkelerin enerji şirketlerinin ilgi odağı durumundadır. Hazar Bölgesi'nin enerji

¹⁹⁷ Birinci Körfez Savaşı ile petrol ilişkisi hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. M.Vedat Gürbüz, "Petrol, Petrol Politikaları ve Ortadoğu: Global Politikaların Bölgesel Yansımaları ve Irak Savaşı", **Avrasya Dosyası Dergisi Enerji Özel Sayısı**, Bahar 2003, Cilt 9, Sayı 1, s.166-167.

¹⁹⁸ Cenk Pala, "21. Yüzyıl Dünya Enerji Dengesinde Petrol ve Doğal Gazın Yeri ve Önemi: "Hazar Boru Hatlarının Kesişme Noktasında Türkiye", **Avrasya Dosyası Dergisi Enerji Özel Sayısı**, Bahar 2003, Cilt 9, Sayı 1, s.29. Ayrıca, Afganistan Geçişli Boru Hattı Projesi hakkında detaylı bilgi için Bkz. Fazıl A. Burget, "Hayalden Gerçeğe Trans-Afgan Boru Hattı Projesi: Boru Hattı Gölgesinde Devam Eden Bir Savaşın Anatomisi", **Avrasya Dosyası Dergisi Enerji Özel Sayısı**, Bahar 2003, Cilt 9, Sayı 1, s.192-213.

¹⁹⁹ Alâeddin Yalçinkaya, "Türk Cumhuriyetlerinin Siyasi Gelişimi", **Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları**, Derleyen Alâeddin Yalçinkaya, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.268.

yönünden önemini açıklayarak Azerbaycan-Türkiye enerji ilişkileri konusunun daha iyi anlaşılacağını düşünmekteyiz.

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında Kafkasya Hazar Bölgesi, özellikle petrol ve doğal gaz kaynakları bakımından dünyanın yakın ve uzak, büyük ve küçük devletlerinin, uluslararası ve bölgesel örgütlerin ilgisini çeken bir merkeze dönüşmüştür. Enerji rezervleri ile zengin olan bu coğrafyada dünyanın birçok devletinin çıkarları çatışmaktadır ve bölge devletleri üzerinde nüfuz sağlama uğrunda ciddi mücadeleler yaşanmaktadır.²⁰⁰ Kafkasya, Orta Asya ve özellikle de Hazar Denizi bölgesinde yer alan zengin petrol ve doğal gaz yatakları, başta ABD'li dev petrol şirketleri olmak üzere, uluslararası şirketlerin ardı ardına milyarlarca dolarlık projeleri ve yatırımları gerçekleştirmesine sebep olmuştur. Bu kapsamda, Kazakistan'ın petrol rezervleri, Türkmenistan'ın doğal gaz rezervleri ve Azerbaycan'ın hem petrol hem de doğal gaz rezervleri bölgede en fazla yatırım cazibeden önemli potansiyel değerler olarak öne çıkmıştır.²⁰¹

Hazar Bölgesine ait toplam petrol ve doğal gaz rezerv rakamları, en önemli dört ülke olan (Hazar Dörtlüsü) Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın rezervlerinden oluşmaktadır. Dünyanın önde gelen petrol ve doğal gaz üreticilerinden olan Rusya Federasyonu ve İran da bu bölgede olmasına rağmen, bu ülkelerin Hazar kıyısında önemli sayılabilecek bir petrol rezervi bulunmamaktadır.²⁰²

Hazar Bölgesindeki ispatlanmış ham petrol rezervleri dünya toplam ispatlanmış petrol rezervlerinin % 4'ünü, bölgedeki ispatlanmış doğal gaz rezervleri ise dünya toplamının % 5'ini oluşturmaktadır.²⁰³ Hazar bölgesinde üretilen petrolün üretim ve ihracat değerleri geleceğe yönelik tahminleri de içerecek şekilde Tablo 4'de verilmiştir. 2001 yılı itibarı ile petrol üretiminin % 42'sini, doğal gaz üretiminin ise % 9'unu ihracata ayıran Hazar Bölgesi için söz konusu oranlar, 2010 yılında sırasıyla % 60 ve % 40'lara ulaşacaktır.²⁰⁴

	2001 yılı	2010 yılı	2020 yılı
--	-----------	-----------	-----------

²⁰⁰ Veliyev, "Türk Cumhuriyetleri ...", s.92-93 ve Yalçınkaya, "Türk Cumhuriyetlerinin ...", s. 266-267.

²⁰¹ Pamir, "Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki ...", s.4.

²⁰² Yüce, **a.g.e.**, s.148 ve Pala, "21. Yüzyıl Dünya Enerji Dengesinde ...", s.14-15.

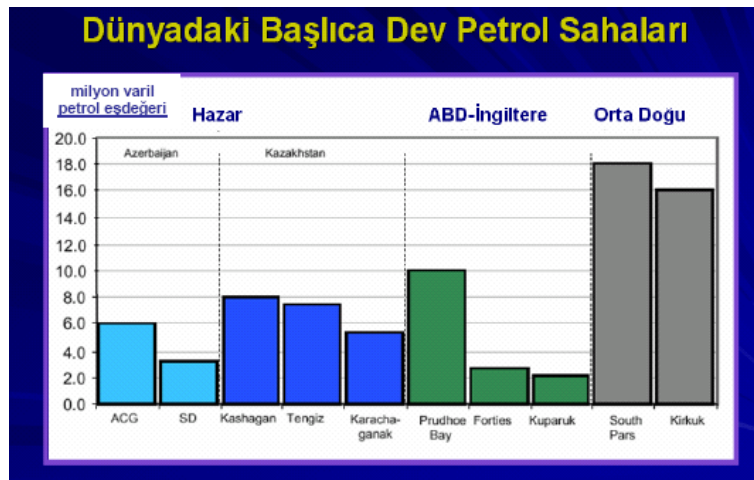
²⁰³ Pala, "21. Yüzyıl Dünya Enerji Dengesinde ...", s.15-16.

²⁰⁴ **a.g.m.**, s.22 ve 24.

Üretim	70 milyon ton	138-194 milyon ton	241-308 milyon ton
İhracat	30 milyon ton	75-117 milyon ton	146-180 milyon ton

Tablo 4. Hazar Petrolleri Üretim ve İhracat Değerleri²⁰⁵

Kafkasya ve Hazar Denizi petrol rezervleri dünya petrol üretiminde Orta Doğu petroleri kadar önemli bir yer tutmasa da²⁰⁶ kaynak çeşitliliği yaratması, enerji arzı güvenliğine olan katkıları ve Orta Doğu'nun istikrarsız siyasi ortamda bulunması sebebiyle önemli bir enerji kaynağı alternatifi olarak öne çıkmaktadır. Dünyanın büyük petrol rezervleri ile Hazar'daki önemli rezervlerin karşılaştırıldığı Şekil 6²⁰⁷ incelendiğinde Hazar Bölgesi'nin enerji yönünden öneminin tespiti daha kolay olacaktır. Şekil 6'da Azerbaycan'ın rezervlerinden olan "ACG" Azeri-Çırac-Güneşli yatağını, "SD" ise Şah Deniz yatağını temsil etmektedir. Konumuzla direk ilgili olan Azerbaycan'ın petrol rezervlerinin önemi Şekil 6'dan anlaşılabilir.

Şekil 6. Dünyanın Büyük Petrol Rezervleri ile Hazar Petrol Rezervlerinin Karşılaştırılması

Kafkasya bölgesinde bugün bilinen petrol ve doğal gaz kaynakları itibarıyla göze çarpan tek ülke Azerbaycan'dır. Bunun dışında yer alan ülkeler ise, başta Gürcistan olmak üzere, enerji kaynaklarının Rusya'dan geçmeyen alternatif yollarla uluslararası pazara ulaştırılmasına yönelik stratejilerde kilit konumda olmaları nedeni ile önemlidir.²⁰⁸

²⁰⁵ a.g.m., s.22.

²⁰⁶ Dünya ispatlanmış petrol kaynaklarının % 65'ini, doğal gaz rezervlerinin % 40'ını barındıran ve dünya ortalaması ile kıyaslandığında çok ucuza üretim yapılabilen Orta Doğu, bu özellikler nedeniyle öncelikle yönelinen ve stratejik önemi çok fazla olan bir bölgedir.

²⁰⁷ Pamir, "Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki ...", s.16.

²⁰⁸ Pamir, "Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki ...", s.2.

Kafkasya ve Hazar Denizi bölgesi, enerji kaynakları ile olduğu kadar, enerji nakil hatlarının başlangıç noktası olması ve bu hatların önemli bir bölümünün bölge ülkelerinden geçmesi ve geçecek olması açılarından da önemlidir. Enerji nakil hatlarını kontrol altında tutabilmek uğrunda, enerji kaynakları konusunda yapılanlara benzer bir şekilde, dünya üzerindeki güç odaklarının (ABD, Rusya, Japonya, Çin, Avrupa ülkeleri), bölge ülkelerinin (Türkiye, Azerbaycan, İran, Gürcistan, Ermenistan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan) ve çok büyük küresel enerji şirketlerinin (BP, Chevron, ExxonMobil, Statoil, Inpex, Itochu, Devon Energy vb.) mücadeleleri hız kesmeden devam etmektedir. Hazar Bölgesindeki mücadelelerin merkezinde, bölge ülkelerinin, dış güçlerin yardımıyla, Rusya denetimindeki alt yapıya ve birbirlerine olan bağımlılıklarını azaltma çabaları yatmaktadır. ABD, Avrupa ülkeleri ve Rusya – İran haricindeki bölge ülkeleri, yapılmasını önerdikleri boru hatları ile Rusya ve İran'ın etkisini kontrol altında tutarak, enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesini ve Hazar ülkelerinin bağımsızlıklarını güçlendirmeyi hedeflemektedir. Aynı zamanda; bölgedeki olası çatışmaların enerji akışını engellememesini, herhangi bir devletin enerji ve enerji nakil hatları üzerinde tekele sahip olmamasını ve enerji projelerinden olabildiğince fazla kazanç sağlamayı istemektedirler.²⁰⁹ Buna karşılık Rusya ise, Hazar bölgesindeki stratejik çıkarlarını korumayı ve boru hatlarının büyük bir kısmının kendi topraklarından geçmesini arzu etmektedir. Rusya aynı zamanda, bölgedeki üstün durumunu korumak, dış güçlerin etkisinin yayılmasını engellemek, faaliyete geçen enerji konsorsiyumlarına zorla dâhil olmak ve enerji boru hatları üzerindeki tekel konumunu korumak için sert politikalar izlemektedir.²¹⁰ İran da benzer şekilde boru hatlarının kendi topraklarından geçmesini istemektedir.²¹¹ Azerbaycan erken üretim petrolerinin dünya pazarlarına ulaştırılması konusunda tercih edilecek ana ihraç ham petrol boru hattının tespiti konusunda yaşanan mücadeleler bu konuda verilebilecek en güzel ve güncel bir örnektir. Bu konuda Rusya, Türkiye, ABD, Azerbaycan ve enerji şirketleri arasında çetin siyasi ve ekonomik mücadeleler yaşanmıştır. Bu mücadelelere daha

²⁰⁹ Mehmet Ögütçü, “Hazar Enerji Kaynakları: Jeopolitik Dengeler, Yatırım Gereksinimi ve Hukuki Uyuşmazlıklar”, **Küresel Politikada Orta Asya**, Derleyen Mustafa Aydın, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Mayıs 2005, s.277.

²¹⁰ a.g.m., s.280.

²¹¹ a.g.m., s.275.

ayrıntılı olarak “Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattının Tarihçesi” bölümünde²¹² değineceğiz.

Hazar Bölgesi ile ilgili enerji nakil hatları hakkında küresel bir değerlendirme yapacak olursak: Tüketici ülkeler, Kafkasya ve Hazar Bölgesi enerji kaynaklarını da içinde barındıran Avrasya petrol ve doğal gazını alabilecekleri en yakın bölgeye aktarılmasını istemektedir. Açık denizlere çıkışı olmayan Avrasya enerji kaynaklarının beş ayrı denize doğru aktarabilmek için bir mücadele söz konusudur. Bu denizlere kısaca değinecek olursak:²¹³

1.Hint Okyanusu: Enerji piyasaları hızla gelişen Güneydoğu Asya ülkeleri (Tayvan, Güney Kore ve özellikle Japonya), Avrasya enerji kaynaklarının Afganistan ve Pakistan üzerinden Hint Okyanusuna taşınmasını istemektedir.

2.Çin Denizi: Çin ve Japonya, Orta Doğu petrolerinden daha ucuza petrol temin etmek amacıyla Avrasya enerji kaynaklarını Çin Denizine taşıyacak boru hatlarına sıcak bakmaktadırlar.

3.Basra (İran Körfezi): İran, Avrasya enerji kaynaklarını kendi toprakları üzerinden Basra Körfezine taşımayı ve böylece stratejik konumunu güçlendirmeyi hedeflemektedir.

4.Karadeniz: Rusya ve Almanya, Avrasya enerji kaynaklarının Karadeniz’e taşınmasını ve buradan ihtiyaç sahibi ülkelere ihraç edilmesini istemektedir.

5.Akdeniz: Türkiye, Avrasya enerji kaynaklarının kendi topraklarından geçecek boru hatları ile Akdeniz’e ulaştırılmasını istemektedir. ABD, genel olarak Avrupa ülkeleri ve İsrail, Rusya’dan geçen enerji nakil hatlarına ve Orta Doğu petrollerine alternatif oluşturması bakımından Hazar Enerji kaynaklarının Akdeniz’e ulaştırılması fikrini desteklemektedir.

Yukarıda sıralanan beş ayrı alternatif enerji nakil hattı Şekil 7’de gösterilmiştir.²¹⁴ Her hattın üzerindeki numara metin içerisindeki anlatım sırasına göre verilmiştir.

²¹² Bkz. s.75.

²¹³ Gül ve Gül, **a.g.e.**, s.13-16.

²¹⁴ **a.g.e.**, s.15.

Ayrıca, alt harita Encarta Dünya Atlası’nın http://encarta.msn.com/map_701512368/Eurasia.html İnternet sitesinden alınmıştır, erişim tarihi 25 Ağustos 2007.

Şekil 7. Avrasya Enerji Kaynaklarının Uluslararası Piyasalara Açılım Alternatifleri

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE VE AZERBAYCAN ARASINDAKİ ENERJİ İLİŞKİLERİ VE İŞBİRLİĞİ FAALİYETLERİ

1. Enerji Alanındaki İşbirliği ve İlişkiler:

Hazar Bölgesi'nin dünya enerji kaynakları içerisindeki yerine ilişkin değerlendirmelere bir önceki bölümde değinmiştik. Kazakistan ile beraber bölgenin en önemli enerji kaynaklarına sahip olan Azerbaycan, özellikle petrolü ile yaklaşık yüz yıldır dikkatleri üzerinde toplamaktadır. Azerbaycan petrol kaynaklarının keşfi ve çıkarılmasından sonra bu petrolün ihtiyaç sahibi bölgelere ulaştırılması fikrinin geçmişi 1905'e kadar uzanmaktadır. Günümüzde bu ulaştırmanın en etkin yolu petrol boru hatlarıdır. Petrol boru hatları ile ilgili olarak; politik beklentiler, ekonomik hedefler, bölge dışı devletlerin yaklaşımları, petrol piyasalarının durumu, petrol şirketlerinin stratejileri gibi çok farklı unsurlar belirleyici rol oynamaktadır. Azerbaycan'ın 1991 yılında bağımsızlığını kazanmasından sonra, petrol rezervleri ve boru hatları ile ilgili ilk çalışma Ebulfez Elçibey döneminde başlamıştır. Bu dönemde ülkeye yabancı yatırımların gelmesini teşvik için kolaylaştırıcı yasalar çıkarılmıştır. Özellikle petrol alanında yabancı şirketlerin yatırım yapması için çaba gösterilmiştir. Bu bağlamda, Batılı büyük petrol şirketleri ile Hazar Denizindeki Azeri, Çırak ve Güneşli petrol alanlarının ortak olarak işletilmesine ilişkin beyanname kabul edilmiş, ayrıca Haziran 1993'de ülkeye yaklaşık on milyar dolar girmesini sağlayacak petrol anlaşmasının imzalanması için gerekli hazırlıklar yapılmıştır.²¹⁵ Türkiye-Azerbaycan enerji ilişkileri de Elçibey döneminde başlamıştır.

Türkiye, Kafkasya ve Hazar Bölgesi'nin en önemli enerji kaynaklarına sahip ülkesi olan Azerbaycan ile tarihsel ve kültürel yakınlığı göz önüne alındığında, kendisi için enerji temin güvenliği, kaynak çeşitliliği, fiyat avantajı, Azerbaycan'ın ekonomik gelişimi ve bağımsızlığı, dolayısı ile siyasi bağımsızlığının temini maksadıyla bu ülke ile olan ilişkilerine özel bir önem vermek durumundadır. Burada Azerbaycan'ın Türkiye Türkleri ile aynı soydan gelen Oğuz boylarının kurduğu bir ülke olduğu²¹⁶ göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkileri sadece para, ekonomi, petrol ve doğal gaz seviyesinde incelemek yetersiz kalacaktır. Fakat çalışmamızın konusu, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki enerji ve ekonomik ilişkiler olduğu için değerlendirmelerimiz sadece bu açılarından olacaktır.

²¹⁵ Nazım Cafersoy, **Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992-Haziran 1993)**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s.56-57.

²¹⁶ Kılınçkaya, **a.g.m.**, s.307.

Önceki bölümlerdeki değerlendirmelerimizden de anlaşılacağı üzere enerji konularındaki ilişkiler ve faaliyetler her ne kadar ekonomik ve parasal konular olarak görünse de, çoğunlukla meselenin siyasi boyutu bir adım daha öne çıkmaktadır.

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki 1991-2005 yılları arasındaki enerji konusundaki ilişkileri özetleyecek olursak:

Azerbaycan'ın en zengin rezervlerine sahip olan Azeri-Çırac-Güneşli petrol yataklarının işletilmesine ilişkin 20 Eylül 1994 tarihinde imzalanan anlaşmaya TPAO yüzde 6,75'lik bir pay ile katılmıştır. Bunun dışında, TPAO, 4 Haziran 1996'da imzalanmış Şah Deniz yatağı projesi anlaşmasında yüzde 9, 2 Haziran 1998 tarihli Kürdaşı-Araz-Kırgan Deniz yatağı projesinde yüzde 5, 21 Temmuz 1998'de imzalanmış Araz, Alov ve Şark petrol anlaşması projesinde ise yüzde 10 paya sahiptir.²¹⁷ TPAO'nun paya sahip olduğu bu anlaşmalar ve Azerbaycan'ın imzalamış olduğu diğer Petrol ve Doğal Gaz Üretim Paylaşım Anlaşmaları, şirketlerin paylarını, yatakların tahmini rezervlerini, proje yatırım miktarlarını ve proje durumunu içerecek şekilde Ek 2'de verilmiştir.

Bahse konu petrol çıkarma anlaşmalarındaki Türkiye'nin paylarına ilaveten, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki enerji ilişkilerinin en önemli kısmını oluşturan ve yılda 50 milyon ton ham petrol taşıma kapasitesine sahip Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı kullanılarak 4 Haziran 2006 tarihinden itibaren dünya piyasalarına petrol nakline başlanmıştır.²¹⁸ BTC hakkındaki detaylı değerlendirmeler ilgili bölümde yapılacaktır.²¹⁹ TPAO, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesini hayata geçirmek amacıyla kurulan BTC Şirketinde yüzde 6.53, Şah Deniz doğal gazını Bakü-Tiflis-Erzurum güzergâhında taşıyacak Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı Projesinde ise yüzde 9 hisseye sahiptir.²²⁰

Azerbaycan doğal gazının Türkiye'ye ihraç edilmesine ilişkin 12 Mart 2001'da Ankara'da imzalanan anlaşma da önemli bir adım niteliğindedir. Toplam değeri 2.5 milyar ABD Doları olan bu anlaşmaya göre 2004-2018 yılları içerisinde

²¹⁷ Mesimov, **a.g.m.**, s.281.

²¹⁸ BP Türkiye İnternet sitesi, www.bp.com.tr bağlantısı, "Faaliyetlerimiz – BTC Projesi – BTC Projesi Nedir?" sayfası, erişim tarihi 15 Ağustos 2007.

²¹⁹ Bkz. s.74.

²²⁰ **Türkiye-Azerbaycan Ticari ve Ekonomik İlişkileri ...**, s.2.

Şah Deniz yatağından Türkiye'ye 80 milyar metreküpe yakın Azerbaycan gazı satılacaktır.²²¹

2. Türkiye-Azerbaycan Enerji İlişkilerinin Stratejik Önemi

Türkiye-Azerbaycan arasındaki enerji ilişkilerinin ekonomik ve rakamsal boyutuna bir önceki bölümde değindik. İlişkilerin ekonomik boyutundan daha önemli bir boyutu da stratejiktir. Bunun en önemli nedeni, Türkiye'nin enerji temininde dışa bağımlı bir ülke olması, bu nedenle enerji temininde arz güvenliğini ve kaynak çeşitliliğini sağlamak zorunda olmasıdır. Meselenin bu boyutunu daha iyi anlamak için öncelikle Türkiye'nin enerji üretim-tüketim durumunu özetlemeliyiz:

a. Türkiye'nin Enerji Üretim ve Tüketim Durumu

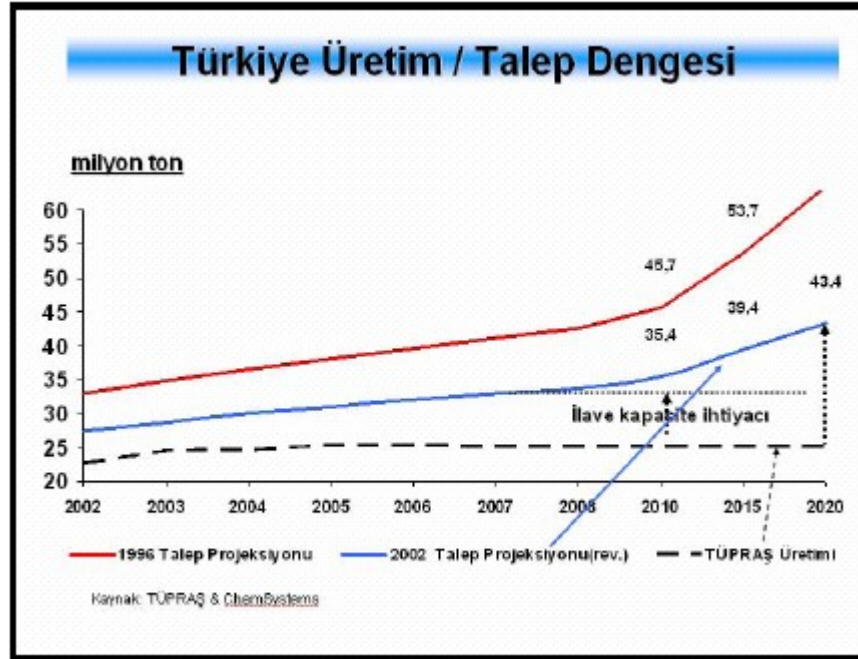
Türkiye'nin, birincil enerji tüketimini yaklaşık % 37 oranında petrol, % 23 oranında doğal gaz oluşturmaktadır. Birincil enerji tüketiminde, dışa bağımlılığımız % 65 civarındadır ve bu oran hızla artma eğilimindedir. Tüketilen gazın tamamına yakını, petrolün ise % 90'ı ithalatla karşılanmaktadır. Enerjide dış bağımlılığımız, ekonomik ve ulusal güvenliğimizi tehdit edecek bir seyir izlemektedir.²²²

Türkiye'nin petrol ürünleri tüketimi, 2004 yılı itibarı ile 32 milyon tondur. Aynı yıl, 23.6 milyon ton petrol ithal edilmiş, yerli üretimimiz ise 2.4 milyon ton seviyesinde kalmıştır. Son yıllarda ciddi boyutta arama yapılamadığından, yeni ve büyük boyutta saha keşfi olmamaktadır. Türkiye'nin 2002-2020 yılları arasındaki petrol ürünleri üretim-talep dengesi Şekil 8'de gösterilmiştir.²²³

²²¹ Mesimov, **a.g.m.**, s.284.

²²² Pamir, "Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki ...", s.64.

²²³ **a.g.m.**, s.69-70.

(Kaynak: TÜPRAŞ Genel Müdürü H. DANIŞ, 3. Enerji Arenası, 18 Eylül 2003, Ankara)

Şekil 8. Türkiye'nin 2002-2020 Yılları Arasındaki Petrol Ürünleri Üretim-Talep Dengesi

Şekil 8'de Türkiye'nin petrol üretiminin sabit olacağı ve hatta çok az bir miktar azalacağı, tüketim miktarının ise düzeltilmiş mavi tüketim çizgisi dikkate alınsa bile devamlı bir artış göstereceği tahmin edilmektedir. Bu da bizim, petrolde mecburen dışa bağımlı olacağımız ve bu bağımlılığımızın yıllar geçtikçe artacağı anlamına gelmektedir. Bu durumda, Türkiye'nin enerji arz güvenliği, kaynak çeşitliliği gibi konularda tedbirler alarak doğru ve uzun vadeli enerji politikaları geliştirmesi ve bunları uygulaması gerekmektedir. Fakat, Türkiye'nin yıllardır sağlıklı, bütünleşmiş ve kalıcı bir enerji politikası olduğunu söylemek zordur. Kendi kaynaklarımızın (petrol, doğal gaz ve kömür) son yıllarda aranması, deyim yerinde ise "durdurulmuş", var olan kaynaklar ise ihmâl edilmiştir. Bu konuda çarpıcı bir örnek olarak; 8.2 milyar tonluk bilinen linyit rezervlerimizin üçte ikisi, 190 milyar kilovat saat civarındaki teknik, ekonomik ve kullanılabilir hidroelektrik kaynaklarımızın nerede ise dörtte üçü kullanılmamışken, çok yüksek oranda gaz ithaline dayalı bir enerji politikası yürütmemiz verilebilir. Türkiye 2005 yılı itibarı ile yılda 27 milyar metre küp gaz tüketmekte ve bunun tamamını ithâl etmektedir. Elektrik üretimimizde ise doğal gazın payı olmaması gerektiği şekilde % 47'ye

ulaşmıştır. Bir karşılaştırma olması bakımından, elektrik üretiminde ABD'nin % 20, AB'nin % 32 oranında doğal gaz kullandığını hatırlatmak yararlı olacaktır.²²⁴

b. Türkiye'nin Azerbaycan'dan Petrol Temininin Stratejik Önemi

Türkiye'nin Azerbaycan'dan petrol temin etmesi birçok yönden önemlidir. Bunlara özetle değinecek olursak:

Türkiye'nin Azerbaycan'dan petrol temini, BTC projesi ile beraber değerlendirildiğinde, enerji arz güvenliğinin ve kaynak çeşitliliğinin sağlanması bakımından çok önemlidir.

Azerbaycan'daki petrol üretim paylaşım anlaşmalarında TPAO'nun da pay alması, anlaşmalardaki oranlar kadar Türkiye'ye ekonomik katkı sağlamaktadır. Bununla beraber, Azerbaycan'da sürdürülen petrol arama ve çıkarma faaliyetlerine iştirak ile TPAO'nun tecrübesi ve bilgi birikimi de artmaktadır.

Ayrıca, Türkiye'nin Azerbaycan'dan petrol temini, hem Azerbaycan ekonomisine katkıda bulunmakta, hem de iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişmesinde önemli rol oynamaktadır.

İki ülke arasındaki petrol ticaretinde BTC'nin önemi büyüktür. BTC'nin kullanılmaya başlaması ile ortaya çıkan durum ve hattın önemi "Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı" bölümünde²²⁵ detaylı olarak incelenmiştir.

c. Türkiye'nin Doğal Gaz Temininde Riskler

Enerji kaynaklarının uluslararası ilişkilerde bir silah olarak kullanımı geçmişte olduğu gibi günümüzde de devam etmektedir. Bu konudaki en güncel örnek, Rusya Federasyonu'nun Ocak 2006'da Ukrayna'ya sattığı doğal gazın 1000 metreküpünün fiyatını 50 ABD Dolarından 230 ABD Dolarına çıkarmak istemesidir. Bu isteğin "ticari" olmaktan daha çok "siyasi" amaçlarla yapıldığını düşünmek doğru olacaktır. Rusya'nın bu talebinde, Ukrayna'yı Rus nüfuz alanından çıkarıp, Batı'ya bağlama çabası içindeki Viktor Yuşçenko'ya karşı siyasi bir tedbirin izlerini görmemek olanaksızdır.²²⁶ Benzer bir durum diğer ülkelerin başına gelebileceği gibi özellikle Türkiye'nin de başına gelebilir. "Özellikle" kelimesinin kullanılmasının

²²⁴ a.g.m., s.64.

²²⁵ Bkz. s.74.

²²⁶ Sami Kohen, "Rusya'nın Gaz-abı", Milliyet Gazetesi, 4 Ocak 2006.

nedeni, Türkiye'nin 2005 yılında ithal ettiği toplam 27,16 milyar metre küp gazın % 65'ini Rusya'dan ithal etmesidir.²²⁷ Türkiye, doğal gaz temini konusunda kaynak çeşitliliğini sağlamadığı takdirde siyasi ve stratejik olarak olarak zayıf duruma düşecektir. Ayrıca, Türkiye'nin 2002 yılındaki toplam elektrik üretiminin %47'lik kısmının doğal gaz ile yapıldığını ve doğal gazın tamamına yakınının ithalât ile karşılandığını²²⁸ belirtmek ithâl doğal gaz temininde ciddi bir dışa bağımlılık sorunu ile karşı karşıya olduğumuzun tespit edilmesi açısından faydalıdır. Üstelik doğal gazda % 65 oranında Rusya'ya bağımlı olmamız, bu ülke ile olabilecek siyasi bir kriz sonucunda, doğal gazın kesilmesi durumu ile karşı karşıya kalmamıza neden olabilecektir. Bunun sonucunda da, ülke sanayimiz, elektrik üretimimiz ve bireylerin günlük yaşantısı çok olumsuz bir şekilde etkilenecektir.

Doğal gaz ithalatında büyük oranda Rusya'ya bağımlı olmamızın diğer bir olumsuz etkisi de; sınırlı bir doğal gaz pazarı olan Türkiye'nin Rus gazı ile yüksek oranda “doymuş” olması, başta Azerbaycan ve daha sonra Türkmenistan, Kazakistan ve İran'dan alınabilecek gazın (kaynak çeşitliliğinin) önünde bir engel oluşturmasıdır.²²⁹

ç. Türkiye'nin Azerbaycan'dan Doğal Gaz Temininin Stratejik Önemi

Türkiye'nin Azerbaycan'dan doğal gaz temininin stratejik önemi önce Türkiye, daha sonra da Azerbaycan açısından iki alt konu başlığı altında incelenecektir.

(1). Türkiye'nin Doğal Gaz Temininde Azerbaycan'ın Rolü

Enerji Arz Güvenliğinin, ülkelerin gelişimlerini, ekonomik ve ulusal güvenliklerini temelden etkileyen bir olgu olduğunu ve bu nedenle, enerjiyi kesintisiz, güvenilir ve çeşitlendirilmiş kaynaklardan sağlayabilmenin ve verimli kullanmanın her ülkenin güvence altına alması gereken hususlar olduğunu

²²⁷ Pamir, “Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki ...”, s.51. Ayrıca, Emre Engür, “Doğu-Batı Enerji Koridoru Doğal Gaz İle Tamamlanıyor: BOTAŞ'ın Avrupa'ya Açılım Stratejisi”, **Avrasya Dosyası Dergisi Enerji Özel Sayısı**, Bahar 2003, Cilt 9, Sayı 1, s.39'da belirtildiği üzere Türkiye'nin doğal gaz ithalatının geri kalan % 35'lik kısmını yaptığı ülkeler İran, Cezayir ve Nijerya'dır.

²²⁸ Hasan Sabır, “Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Enerji Sorunu”, **Dış Ticaret Dergisi**, Yıl: 9, Sayı: 30, Ocak 2004, s.3.

²²⁹ Pamir, “Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki ...”, s.22 ve s.64.

belirtmiştik. Özellikle Şah Deniz Sahasında tespit edilen Azerbaycan doğal gazının BTC'ya paralel olarak inşa edilen ve Bakü-Tiflis-Erzurum güzergâhını kullanan Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı vasıtası ile Türkiye iç piyasasında kullanıma sunulması, Türkiye'nin doğal gaz temininde karşı karşıya olduğu Rusya tekeli kırıma yardımcı olacak, kaynak çeşitliliği ve arz güvenliğini sağlayacak, ekonomik ve dolayısı ile siyasi bağımsızlığımızı da pekiştirecektir. Bu sayede Türkiye, Ukrayna'nın karşı karşıya kaldığına benzer bir olayı yaşama ihtimalini azaltmış olacaktır. Ayrıca, doğal gazın temini konusunda fiyat ve pazarlık avantajlarından yararlanabilecek ve doğal gazı daha ucuza temin edebilme şansını da yakalamış olacaktır.

Türkiye'nin Azerbaycan'dan doğal gaz temininin diğer faydalarına değinirsek: Temin edilecek gazın çıkarılacağı Şah Deniz sahasında ulusal kuruluşumuz TPAO'nun da % 9 oranında hissedar olması, ekonomik ve stratejik açıdan ülkemiz için bir avantajdır. Söz konusu gazı taşıyacak olan Bakü-Tiflis-Erzurum hattının, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı'na paralel döşenecek olması ise, bir yandan iki hattın yatırım maliyetine olumlu katkı yaparken, diğer yandan da işletme giderleri ve güvenlik gibi açılardan da ciddi tasarruf sağlayacaktır. 12 Mart 2001'da Ankara'da imzalanan, 2004-2018 yılları içerisinde Şah Deniz yatağından Türkiye'ye 80 milyar metreküp Azerbaycan gazının satılmasına dair anlaşmada gazın üçüncü ülkeye/tarafa satabilme hakkı da yer almaktadır. Bu kapsamda, Türkiye'nin Azerbaycan'dan temin edeceği doğal gazın ihtiyaç fazlası kısmını, Avrupa pazarına satabilmesi önemli bir avantajdır. Temin edilen doğal gaz fazlasının üçüncü bir ülkeye satılabilmesi hakkı Rusya ve İran ile yapılan doğal gaz anlaşmalarında yoktur. Rusya ve İran ile yapılan söz konusu doğal gaz anlaşmaları 25-30 yıl sürelidir ve Türkiye satın aldığı gazı tüketemese de bu süre içinde bedelini ödemek zorundadır.²³⁰ ²³¹ Hazine Müsteşarlığı'nın raporlarına göre, Türkiye 2003-2019 yılları arasında tüketemeyeceği doğal gaz için toplam 13 milyar 616 milyon ABD doları bedel ödemek zorunda kalacaktır.²³²

(2).Türkiye'ye Doğal Gaz Satışının Azerbaycan Açısından Değerlendirilmesi

²³⁰ Bu tip anlaşmalara "al ya da öde" tipinde anlaşma denilmektedir.

²³¹ Pamir, "Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki ...", s.64.

²³² **Milliyet Gazetesi**, 22 Ekim 2003.

Azerbaycan açısından yabancı yatırımcılar için önem taşıyan kaynaklardan ikinci önemli olanı petrolden sonra gelen doğal gazdır. Doğal gaz rezervlerinin hacmi açısından Azerbaycan İran ve Rusya'nın gerisinde kalsa da, Türkmenistan ve Irak ile rekabet edecek düzeydedir. Dolayısıyla Azerbaycan, doğal gaz rezervleri açısından dünyada önemli konumdadır. Söz konusu rezervlerin işletmeye açılması için çok büyük yatırımlara ihtiyaç vardır. Fakat yabancı sermayedarlar potansiyel pazarların bulunması koşuluyla böyle bir yatırıma yanaşmak istemektedirler. Bu yüzden doğal gaz satış pazarlarının belirlenmesi Azerbaycan açısından hayati öneme sahiptir. Azerbaycan, başlıca pazarlardan birisi olarak gördüğü Türkiye ile daha önce de bahsettiğimiz gibi 80 milyar metreküp doğal gaz alımına dair anlaşma imzalanmıştır. Türkiye'nin doğal gaz talebinin 2010 yılına kadar 3 kat artacağı da beklenmektedir. Bu durumda Azerbaycan açısından Türkiye doğal gaz piyasasının önemi daha da artacaktır.²³³ Türkiye ile Azerbaycan arasında doğal gaz satışını öngören daha kapsamlı anlaşmalar yapıldığı takdirde, Azerbaycan, hem ülkesine doğal gaz konusunda yapılacak yatırımların yolunu açmış olacak hem de doğal gaz satışından elde edeceği gelirler ile ekonomisini daha sağlıklı bir şekilde idame edebilecektir.

3. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı

Hazar enerji kaynaklarının dünya pazarlarına açılması için önerilen projeler, sadece petrol taşıyan boru hattı önerileri değil, bunun ötesinde stratejik önemi olan ve bazı ülkelerin stratejik önemini arttıran, bazılarının önemini ise azaltan özellikler taşımaktadır. Bu nedendir ki, petrol boru hatları güzergâhı sorunu birçok ülkenin dış politika sorunu haline gelmiştir²³⁴ ve ülkeler kendileri için olumlu sonuçlar elde etmek üzere tedbirler almaya çalışmışlardır. Meseleye bu açıdan baktığımızda, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattının, hem Türkiye ve Azerbaycan, hem de diğer ülkeler ve enerji şirketleri bakımından çok önemli olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Bu nedenle, BTC'yi sadece bir ticari madde (petrol) taşıma aracı olarak değil, stratejik önemi açısından da inceleyeceğiz. Müteakip alt bölümlerde; BTC'nin

²³³ Reşad Muradov, **a.g.m.**, s.27.

²³⁴ Mehmet Şükrüoğlu ve Saule Baitzhaunova, "Hazar Havzasında Son Gelişmeler ve Petrol Boru Hatları", **21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği Muzaffer Özdağ'a Armağan** I. Cilt, ASAM Yayınları:61, MF Matematik Fen Matbaacılık Yayıncılık, Ankara, Ekim 2003, s.277.

tarihçesi, genel ve teknik özellikleri, stratejik önemi ve Rusya Federasyonu'nun BTC'nin önemini azaltmak ve Türkiye'nin Doğu-Batı enerji koridorunun bir parçası olmasını engellemek için izlediği politikalar okuyucuya sunulacaktır.

a. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattının Tarihçesi:

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının hemen ardından, ilk somut biçimini, Bakü-Ceyhan adı ile alan proje, Azerbaycan petrolünün Türkiye üzerinden taşınmasını ve Ceyhan terminalinden uluslararası pazara arzını hedefliyordu. Böylece Azerbaycan, bağımsızlık öncesi dönemde yalnız ve ancak Rusya Federasyonu topraklarından geçirerek ve uluslararası piyasa fiyatlarından çok düşük fiyatla satabildiği petrolünü, uygun fiyatla ve Rusya Federasyonu'nun tekeline bağlı kalmadan satma olanağına kavuşacaktı. Azerbaycan'da Elçibey'in Devlet Başkanı ve Türkiye'de Süleyman Demirel'in Başbakan olduğu 1993 yılında projeye yönelik ilk imzalar atıldı. Hattın Türkiye üzerinden geçmesi kararlaştırılmış, ancak Türkiye içindeki alternatif güzergâhlar üzerinde çalışmalar sürdürülüyordu. Projenin Azerbaycan Meclisinde onaylanması aşamasında, Elçibey'in iktidardan uzaklaştırılması ve yerine Haydar Aliyev'in devlet başkanı olmasını içeren bir süreç yaşandı. Aliyev'in iktidara gelmesinin ardından, önce boru hattına petrol sağlaması öngörülen üç sahanın (Azeri, Çıracık ve Güneşli) geliştirilmesine dair anlaşmalar gözden geçirildi ve hisse dağılımları ile koşullar yeniden belirlendi. Buna paralel olarak da, daha önce Azerbaycan Meclisinde onaylanma aşamasına gelmiş olan Bakü-Ceyhan'ın (o tarihlerde henüz Gürcistan üzerinden geçiş karara bağlanmadığı için BTC değildi) karara bağlanması daha ileri bir tarihe ertelendi.²³⁵

Daha önce ayrı şirketlere verilmiş olan Azeri, Çıracık ve Güneşli sahalarının, birleştirilerek geliştirilmesi ve hisse dağılımının yeniden belirlenmesi kararının ardından, 1994 yılında 30 yıl süre ile geçerli olacak şekilde bu üç sahayı da kapsayacak biçimde bir Üretim Paylaşım Anlaşması imzalandı. Bu anlaşmanın ilgili maddesinde ana ihraç boru hattına ilişkin hükümler de yer aldı. Mevcut Çıracık-1 platformu ile üretilen ilk petrolün taşınması için bir Çalışma Grubu oluşturuldu ve "erken petrol" üretimi ile, erken petrolün taşınması kavramları anlaşma ile hüküm

²³⁵ A.Necdet Pamir, "Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattında Son Durum", **Panorama Aylık Uluslararası İlişkiler, Ekonomi, Politika Dergisi**, Sayı 03, Nisan 2004, s.1.

altına alındı. Çırac-1 Platformu ile üretilebilecek toplam erken petrol miktarı 240 milyon varildi. Erken petrolün üretimi ve taşınması, sahanın tam kapasite ile üretime geçmesi ve taşınması öncesinde, yatırımcılar için deneme proje idi. Erken petrolün hangi yolla taşınacağı ve pratikteki başarısı ise, çok daha yüksek hacimde petrolü taşıyacak olan ana ihraç boru hattı güzergâhına yönelik kararın belirlenmesinde etkili olacaktır. Bu nedenle, erken petrolün taşınmasına yönelik kararın alınması süreci hayli zorlu ve ilgili taraflar arasında çekişmeli geçti. Türkiye, Bakü-Ceyhan'a olumlu etkisi olacağını düşündüğü Gürcistan üzerinden taşımayı desteklerken, Rusya, Hazar petrolü üzerindeki hegemonyasını sürdürecektir olan Bakü-Grozni-Novorossisk hattını savunuyordu. ABD yönetimi, Gürcistan seçeneğine yakın tutum alırken, başta BP olmak üzere Konsorsiyum üyesi şirketler, çeşitli nedenlerle öncelikli olarak Bakü-Grozni-Novorossisk hattını destekliyorlardı. ABD yönetimin etkisi ile 9 Ekim 1995'te erken petrolün iki ayrı hat ile taşınması karara bağlandı. Bunlar, Bakü-Grozni-Novorossisk (Kuzey hattı: Rusya üzerinden) ve Bakü-Tiflis-Batum (Batı hattı: Gürcistan üzerinden) hatları idi. Kuzey hattı kimi zaman Rus tarafının yarattığı teknik ve ekonomik sorunlar, kimi zaman da Rus-Çeçen çatışmaları nedeniyle kesintili olarak çalıştı. Batı hattı ile ise, daha önce büyük şirketlerin öngörülerinin aksine, kesintisiz denebilecek biçimde ve oldukça sorunsuz taşıma gerçekleştirildi.²³⁶

Azeri, Çırac ve Güneşli sahalarında üretilecek petrolün tamamının, erken petrolü taşıyan ve kapasiteleri sınırlı olan hatlarla taşınması mümkün olmadığından bir ana ihraç hattının belirlenmesi gerekti.²³⁷ Ana ihraç ham petrol boru hattı güzergâhının belirlenmesi Türkiye ile Rusya arasında sıkı bir rekabete sebebiyet vermiştir. Bu rekabete, ABD, bölge ülkeleri ve petrol şirketleri de katılmıştır. Boru hattının politik boyutu, ekonomik boyutunun önüne geçmiştir. Taraflar tüm kozlarını kullanmışlardır. Rusya, Bakü-Grozni-Novorossisk hattının ana ihraç hattı olarak her açıdan uygun olduğunu belirtmiş, sadece bir onarım ile ihtiyacın karşılanabileceğini vurgulamıştır. Daha sonra boru hattının onarımını tartışmaya açmıştır. Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki tavrı Rusya'nın teklif ettiği bu yolun önündeki en etkili engeli teşkil etmiştir. Türkiye, petrol ve gaz taşıyan tankerlerin yoğun şekilde Boğazlar'dan geçişinden rahatsız olduğunu dile getirmiş ve bu gelişmenin yarattığı tehdidi

²³⁶ Kuzey ve Batı Ham Petrol Taşıma Hatları için Bkz. Şekil 12, s.88.

²³⁷ Pamir, "Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru ...", s.2-3.

azaltmak için harekete geçmiştir. 1960'dan bu yana Boğazlar'dan geçen gemi sayısının % 150, gemi tonajının % 400'lük bir artış gösterdiği tespit edilmiş ve her fırsatta dile getirilmiştir. Türkiye, Boğazlar'dan geçen gemi sayısının azalmasının İstanbul'un ekolojik yapısının korunması ve çevre güvenliği açısından önemine dikkat çekmiş ve bu doğrultuda 1 Temmuz 1994'de 59 maddeden oluşan "Boğazlar ve Marmara Bölgesi Deniz Trafik Düzeni Hakkında Tüzük"ü yürürlüğe koymuştur. Tüzük, her ne kadar geçiş kısıtlamasını düzenlemekte yetersiz de olsa, Rusya, bu gelişme üzerine Karadeniz'e ulaşacak petrolü, boğazlardan geçirmeden Akdeniz'e ulaştıracak bir çözüm aramıştır.²³⁸

1996 yılı Ana ihraç ham petrol boru hattı güzergâhının belirlenmesi açısından hareketli geçmiştir. Türkiye petrol taşımak için hat olarak Bakü-Tiflis-Ceyhan'ı öne çıkarmış ve bu konuda politikalar üretmeye başlamıştır. Türkiye, bu hatta çok önem vermiş ve bu projenin gerçekleşmesi için tüm imkânlarını kullanmıştır. Türkiye, bu konuda öncelikle Bakü-Grozni-Novorossisk hattını devre dışı bırakmaya çalışmıştır. Bunun için çeşitli gerekçeler öne sürmüştür. Novorossisk limanının böyle bir proje için gerek teknik olarak gerekse doğa koşulları nedeniyle uygun olmadığı ileri sürülmüş, ayrıca bu projenin kabul edilmesi halinde Türk Boğazları'nın kullanılacağı ve bunun Türkiye açısından kabul edilemez olduğu vurgulanmıştır. Bunun dışında, Ceyhan Limanının kullanılmasının sağlayacağı avantajlar da belirtilmiştir. Ceyhan Limanının, alt yapı açısından Hazar petrolerinin taşınması için yeterli olduğu ve Novorossisk'in dört katı kapasiteye sahip olduğu belirtilmiştir. Avrupa ülkelerine taşınacak petrol için Ceyhan'ın, Novorossisk'in yarı yol mesafesinde olduğu da vurgulanmıştır. Türkiye'nin NATO üyesi bir devlet olması, AB'ye aday ülke olması, ABD ile ilişkileri, bölgedeki konumu ve ekonomik imkânları değerlendirildiğinde Ceyhan alternatifinin daha güvenilir olduğu savunulmuştur.²³⁹

Ana ihraç petrol boru hattı güzergâhının belirlenmesi konusunda ABD yönetimi, Bakü-Tiflis-Ceyhan'ın kabul edilmesi için girişimlerde bulunmuştur. ABD, petrol şirketlerinin hattın inşasının pahalı olacağı gerekçesi ile karşı çıkmasına rağmen bölgede izlediği siyaseti en iyi şekilde destekleyecek petrol boru hattının

²³⁸ Atmaca, *Küreselleşme Çağında...*, s.72-73.

²³⁹ *a.g.e.*, s.75.

Bakü-Tiflis-Ceyhan olduğunu kabul etmiş ve buna uygun bir siyaset izlemiştir.²⁴⁰ ABD'nin bu politikasında Rusya'dan geçmeyen bir Doğu-Batı enerji nakil hattı oluşturulması ve bu suretle Rusya'nın enerji konusundaki hâkimiyetinin kırılmaya çalışılması planı etkili olmuştur.

Türkiye, Bakü-Tiflis-Ceyhan konusunda çok yönlü bir politika izlemiştir. Öncelikle, ABD şirketlerini ikna etmek için ABD yönetimi ile yakın ilişki kurulan bir politika sürdürmüştür. Avrupalı şirketlere de, Türkiye'nin onlara daha yakın bir ülke olduğu ve bu yolun en ideal çözüm olacağı anlatılmıştır. Doğal olarak Azerbaycan ve Gürcistan ile bu konuda yakın bir işbirliği yapılmıştır. Rusya'ya karşı ılımlı ve dengeli bir politika izlemekle birlikte, diğer hatların kabulü halinde Boğazlara yönelik tehdidin altı çizilmiş ve yine böyle bir gelişme karşısında Hazar kaynaklı olmayan enerji kaynaklarına yönelineceği açıklanmıştır.²⁴¹

Büyük mücadelelerin ardından 29 Ekim 1998'de Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan ve Gürcistan devlet başkanları Ankara'da bir deklarasyon imzalamışlardır. Bu deklarasyonda, Hazar ve Kafkasya geçişli petrol ve boru hatları sistemini de içeren Doğu-Batı enerji koridorunun gerçekleştirilmesinin, Hazar Denizi bölgesinde ve diğer ilgili ülkelerde çıkarılan petrol kaynaklarının dünya pazarlarına taşınması açısından büyük önem taşıyan bir proje olduğu kaydedilmiştir. Cumhurbaşkanı Bakü-Tiflis-Ceyhan hattının ana petrol boru hattı olarak gerçekleştirilmesine ilişkin kararlılıklarını teyid etmişler ve bu hattın hayata geçirilmesi için gerekli tüm şartların bir an evvel oluşturulması yönünde gereken işlemleri yapmayı taahhüt etmişlerdir.²⁴²

18-19 Kasım 1999'da İstanbul'da gerçekleştirilen AGİT zirvesi sırasında petrol boru hatları konusunda önemli adımlar atılmıştır. Bakü-Tiflis-Ceyhan ana ihraç ham petrol boru hattına yönelik bir dizi anlaşma ve protokol imzalanmıştır. Bu doğrultuda ilk olarak, Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye arasında hükümetler arası anlaşma imzalanmıştır. Ardından "Geçiş ülke anlaşması", "Türkiye'nin garanti anlaşması" ve "Anahtar teslimi anlaşması" parafe edilmiştir. Böylece boru hattının en kısa sürede tamamlanması ve hayata geçirilmesi için başta hukuki çerçeve olmak

²⁴⁰ Nesrin Sarıahmetoğlu, "Kafkasya-Ötesindeki Siyasi Gelişmeler ve Hazar Petrolleri", **Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları**, Derleyen Alâeddin Yalçınkaya, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.37 ve Gül ve Gül, a.g.e., s.39.

²⁴¹ Atmaca, **Küreselleşme Çağında...**, s.76.

²⁴² Atmaca, **Yirminci Yüzyıl Sonunda...**, s.243.

üzere tüm konular değerlendirilmiştir.²⁴³ Bakü-Tiflis-Ceyhan ana boru hattı ile ilgili olarak AGİT zirvesi kapsamında meydana gelen bir diğer gelişme de İstanbul Deklerasyonunun imzalanmasıdır. Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan, Türkiye Cumhurbaşkanlarının imzaladıkları deklarasyona ABD Başkanı Bill Clinton da gözlemci olarak katılmıştır. İstanbul Deklerasyonu ile taraflar Hazar Bölgesi ve Orta Asya petrolü için Doğu-Batı koridorunun önemine dikkat çekmişler ve Bakü-Tiflis-Ceyhan ana petrol boru hattının desteklenmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Deklerasyonda Boğazlar trafiği gündeme getirilerek, bu yoldan geçecek petrol ve doğal gazın yaratabileceği riskler vurgulanmıştır.²⁴⁴ Kazakistan da boru hattı aracılığı ile petrolünü pazarlamak istediğini açıklamıştır. Türkiye'nin stratejik önemini arttıran bir başka gelişme de, Türkmenistan'dan başlayarak Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden Türkiye'ye ve oradan da Avrupa'ya uzanacak olan boru hattı deklarasyonudur. Türkmenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye Cumhurbaşkanlarının imzaladığı "Hazar geçişli doğal gaz boru hattının uygulanmasına ilişkin prensipleri içeren hükümetler arası deklarasyonu" ABD Başkanı da gözlemci olarak imzalamıştır.²⁴⁵ AGİT zirvesinde ayrıca Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasında bir mutabakat zaptı da imzalanmıştır. Bu belgede taraflar, bölgesel enerji kaynaklarının Doğu-Batı enerji koridoru ile dünya pazarlarına ulaştırılması konusunda fikir birliği içinde olduklarını göstermişlerdir. AGİT zirvesi sırasında imzalanan bu belgeler Türkiye için büyük önem taşımaktadır. İlk olarak Bakü-Tiflis-Ceyhan konusu, geniş bir temsilin olduğu politik bir ortamda dile getirilmiş ve bu boru hattının ana hat olacağı ilan edilmiştir. ABD'nin bu konu ile yakından ilgilendiği ve destek verdiği herkes tarafından görülmüştür. İstanbul Deklerasyonunda da Boğazlara yönelik veya genel olarak yaratılabilecek çevre kirliliği ve ortaya çıkabilecek tehditlere bir kere daha dikkat çekilmiştir. Rusya da bu gelişmeleri yakından izlemiş ve herhangi bir tepki göstermemiştir.²⁴⁶

Tüm bu mücadelelerin ve anlaşmaların ardından, Azeri-Çırac-Güneşli yataklarından petrol çıkarmak maksadıyla oluşturulan konsorsiyum üyeleri ve Azerbaycan hükümeti adına ülkenin milli petrol şirketi SOCAR arasında uzun süren

²⁴³ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Cilt II (1980-2001)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.437.

²⁴⁴ Atmaca, **Küreselleşme Çağında...**, s.77.

²⁴⁵ Oran, **a.g.e.**, s.438.

²⁴⁶ Atmaca, **Küreselleşme Çağında...**, s.78.

görüşmeler neticesinde, ana ihraç hattı olarak Bakü-Tiflis-Ceyhan seçilmiştir. BTC konusunda Türkiye politik kozlarını kullanmıştır. Boru hattı, ekonomik olmaktan çok, politik bir mücadele konusu olmuştur. Rusya ve Türkiye kıyasıya mücadele etmiştir. Petrol şirketleri önceleri daha ekonomik gördükleri Rus alternatifini desteklemişler, daha sonra ABD yönetiminin de isteği ile Bakü-Tiflis-Ceyhan güzergahını desteklemeye başlamışlardır. Bölge ülkeleri Türkiye üzerinden Batı pazarına açılmayı daha makul bir seçenek olarak değerlendirmişlerdir.²⁴⁷ Projeyi yaşama geçirmek üzere, Ekim 2000’de ayrı bir “Ana İhraç Boru Hattı Katılımcıları Grubu” oluşturulmuştur. Katılımcılar, 17-18 Ekim 2000 tarihlerinde, Azerbaycan ve Gürcistan ile “Ev Sahibi Ülke Anlaşmaları”nı tamamlamış; 19 Ekim 2000 tarihinde ise, Türkiye Cumhuriyeti ile “Evsahibi Ülke Anlaşması” ve “Hükümet Garantisi Anlaşması”nı ve nihayet BOTAŞ ile de “Anahtar Teslimi Müteahhitlik Anlaşması”nı imzalamıştır. Katılımcılar, Ağustos 2002’de, projenin finansmanı ile inşaatını gerçekleştirmek üzere, “BTC Anonim Şirketi” ve “BTC Yatırım” adlı iki ayrı şirket kurmuşlardır. Projenin %30 finansmanının katılımcı taraflarca, geri kalan %70’inin ise uluslararası finans kuruluşları ve ticari bankalarca karşılanması kararlaştırılmıştır. Türkiye’nin ev sahipliği sıfatı ile “Hükümetin yüklendiği görevlerin tebligat ve kabulü” anlaşması 3 Şubat 2004 tarihinde, Bakü’de Azerbaycan ile Türkiye arasında imzalanmıştır.²⁴⁸ BTC Ana İhraç Boru Hattı Katılımcılar Grubu içerisindeki şirketler ve sahip oldukları pay oranları Ek 3’te olduğu gibidir.

BTC işletme hazırlık çalışmaları inşaatın son yıllarında başlatılmış ve 40 yıllık (10+10 yıl uzatma seçeneği) işletme süresini içeren İşletme Anlaşması 2002 yılında BOTAŞ International Limited (BIL) ve BTC Şirketi arasında imzalanmıştır. Bakanlar Kurulu Kararı ile kurulan ve tüm hissesi BOTAŞ’a ait olan BIL, 29 Temmuz 2006 günü hattın geçici kabulü ile birlikte Türkiye kesimindeki işletmecilik sorumluluğunu üstlenmiştir.²⁴⁹

Boru Hattı’nın en önemli kilometre taşlarından birisi ilk petrolün Türkiye’ye ulaşmasıdır. Sangaçal’daki pompa istasyonundan gönderilen ilk petrol 18 Kasım 2005 tarihinde Posof’daki petrol istasyonuna gelmiştir. BTC’nin ilk petrol tankeri 4

²⁴⁷ a.g.e., s.79.

²⁴⁸ Pamir, “Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru ...”, sayfa 4-5.

²⁴⁹ BP Türkiye İnternet sitesi, “Faaliyetlerimiz – BTC Projesi – BTC Projesi Nedir?” sayfası, erişim tarihi 15 Ağustos 2007.

Haziran 2006 tarihinde 592 bin varil petrol yükü ile Sicilya'daki bir rafineriye yükünü sevk etmek üzere terminalden ayrılmıştır. 15 Mart 2007 tarihinde, yani işletmenin başlamasından 8 ay sonra yüzüncü tanker 1 milyon varil petrol yükü ile yola çıkmıştır. 15 Mart 2007 tarihine kadar toplam 73 milyon varil petrol dünya pazarlarına arz edilmiştir.²⁵⁰

b. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattının Genel ve Teknik Özellikleri

Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı'nın bazı teknik özellikleri aşağıda verilmiştir:²⁵¹

Uzunluk: Toplam 1760 km (445 km. Azerbaycan'da, 245 km. Gürcistan'da, 1070 km.Türkiye'de)

Kapasite: Günde 1 milyon varil, yılda yaklaşık 50 milyon ton. İlk 16 yıllık dönemde yarı kapasite ile, sonraki dönemde ise tam kapasite ile çalışacaktır.²⁵²

Tasarım ömrü: 40 yıl

Gececeği en yüksek rakım: 2800 m.

Yol ve demiryolu geçişleri: Toplam 720 adet (Azerbaycan'da 350, Gürcistan'da 70, Türkiye'de 300)

Su geçişleri: Toplam 1500 adet (Azerbaycan'da 700, Gürcistan'da 200, Türkiye'de 600)

Pompa İstasyonları: Toplam 8 adet (Azerbaycan'da 2, Gürcistan'da 2, Türkiye'de 4)

Temel mühendislik çalışmaları Kasım 2000'de başlatılan boru hattının döşenmesi Temmuz 2005'de tamamlanmıştır. Boru hattı güzergâhı Azerbaycan'da Sangaçal'dan başlamakta, Gürcistan üzerinden Posof'da Türkiye sınırına girmekte ve buradan Ceyhan'daki deniz terminaline ulaşmaktadır. 7 milyon varil depolama kapasitesi olan Ceyhan Deniz Terminalinde bulunan 2.6 km uzunluğundaki iskelede 300000 tonluk yük taşıma kapasitesine sahip iki tankerin aynı anda yanaşıp yükleme yapabileceği 4 adet yükleme kolu vardır. Projenin toplam maliyeti 4 milyar dolar olup, Türkiye kesimi için bu maliyet 1.4 milyar dolar civarındadır.²⁵³

²⁵⁰ Aynı yer.

²⁵¹ Pamir, "Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru ...", sayfa 3.

²⁵² Yüce, **a.g.e.**, s.323.

²⁵³ BP Türkiye İnternet sitesi, "Faaliyetlerimiz – BTC Projesi ..." sayfası.

Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattının genel geçiş güzergâhı Şekil 9’da gösterilmiştir.²⁵⁴ Hattın Türkiye içinde geçtiği şehirler Şekil 10’daki haritada gösterilmiştir.²⁵⁵ Şekil 10’da gösterildiği gibi, BTC, Türkiye sınırları içerisinde; Ardahan, Kars, Erzurum, Erzincan, Sivas, Kayseri, Kahramanmaraş, Osmaniye ve Adana illerinden geçerek Ceyhan’da inşa edilen liman tesislerinde son bulmaktadır.

Şekil 9. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Genel Geçiş Güzergâhı

²⁵⁴ Pamir, “Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru ...”, sayfa 9.

²⁵⁵ BP Türkiye İnternet sitesi, “Faaliyetlerimiz – BTC Projesi ...” sayfası.

Şekil 10. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Türkiye Geçiş Güzergahı

c. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattının Stratejik Önemi

Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattının önemini, uluslararası enerji piyasası açısından ve Türkiye ile Azerbaycan açısından olmak üzere ayrı ayrı incelemekte fayda vardır.

(1).Uluslararası Enerji Piyasası Açısından BTC'nin Önemi

Günümüzde ulusal kaynakları yetersiz ülkeler, ihtiyaç duydukları enerjiyi zamanında, kesintisiz ve en güvenli şekilde sağlamak için sürekli yeni arayışlar içindedir. Bu süreçte öne çıkan unsur, her ne pahasına olursa olsun ucuza kaynak temin etmek değil, ulusal ekonomilerin herhangi bir kesinti yaşamaksızın üretime devam edebilmeleri için ihtiyaç duyulan enerjinin, güvenli taşıma sistemleri ve güzergâhları yoluyla ülkeye ulaştırılmasıdır. Bu anlamda, enerji arz güvenliği meselesi 21. yüzyıla damga vuracak en önemli politika değişkenlerinden birisi olacaktır. 4 Haziran 2006'da, büyük ve zorlu bir süreç sonrasında dünya petrol piyasasının kritik bir elemanı olarak devreye alınan Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı enerji arz güvenliği denildiğinde ilk akla gelen en somut örneklerden birisidir.²⁵⁶

²⁵⁶ Cenk Pala, "BTC ve Enerji Arz Güvenliği", **Elektrik Mühendisleri Odası EMOENERJİ Toplumsal Haber ve Araştırma Dergisi** Sayı 2, Haziran 2007, s.28.

Hazar petrolünün BTC ile, Hazar doğal gazının ise BTC hattına paralel olarak döşenen doğal gaz boru hattı ile eskiden olduğu gibi yalnızca Rusya üzerinden geçmek zorunda kalmadan uluslararası pazara çıkabilmesi dünya petrol ve doğal gaz piyasaları açısından enerji arz güvenliği anlamında çok önemli bir açılımdır. Bahse konu enerji nakil hatlarının diğer bir özelliği de, Rusya Federasyonu topraklarından geçmeyen Doğu-Batı Enerji Koridoru modelinin önemli bir parçası olmasıdır.

BTC'ye ABD ve Avrupa ülkeleri açısından bakıldığında; BTC ve Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı dünya petrol kaynaklarının %65'ini, doğal gaz kaynaklarının %35'ini barındıran Orta Doğu coğrafyasına bağımlılığa karşı önemli bir alternatif oluşturma potansiyeli taşımaktadır. Diğer yandan, Azerbaycan'daki enerji sahalarına yatırım yapan çok uluslu şirketlerin, enerji kaynaklarının sahibi ülkelere kıyasla hiç de azımsanmayacak gelirleri en önemli avantajları olarak öne çıkmaktadır.²⁵⁷

BTC projesi ile Akdeniz'deki Ceyhan limanına ulaşacak 1 milyon varil/günlük Azerbaycan petrolü uluslararası piyasalara kaynak çeşitliliği yönünde katkı sağlayacaktır. Bu miktar, halen 84 milyon varil/gün civarında olan dünya tüketimi içinde de, ticareti yapılan, yani ithalata esas alınan miktar olan yaklaşık 45 milyon varil/gün içinde de önemli bir oran teşkil etmektedir.²⁵⁸

(2). Türkiye ve Azerbaycan Açısından BTC'nin Önemi

BTC, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'yi sosyo-ekonomik açıdan birbirine bağlaması açısından önemlidir. BTC projesine imza atan bu üç devletin, enerji arz güvenliğinin ana gündem maddesi haline dönüştüğü uluslararası politikadaki önemi artacaktır. Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye güçlerini birleştirerek yarattıkları BTC ile sadece güvenilir bir taşıma sistemi değil, hem kendi ülkeleri, hem de Kafkasya ve Orta Asya bölgesi için barış ve istikrarın sembolü olacak bir projeye de imza atmışlardır. Doğu-Batı Enerji Koridoru'nun en kritik ayağını oluşturan bu proje ile hem Türkiye'nin jeopolitik önemi artacak, hem de Azerbaycan ve Gürcistan'ın siyasi ve iktisadi istikrarına katkı yapılacaktır. Proje ile Azerbaycan dünya genelinde sayılı üreticiler arasına girerken, Gürcistan kritik ve önemli bir geçiş ülkesi olarak ön plana

²⁵⁷ Pamir, "Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattında ...", s.7.

²⁵⁸ Pamir, "Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki ...", s.71.

çıkacaktır. Hattın geçeceği güzergâh, Doğu ile Batı arasında bir enerji köprüsü oluşturacak ve daha da önemlisi Avrasya Bölgesi'nden dünya pazarlarına ham petrol ve doğal gaz nakledecek diğer boru hattı projelerine öncülük edecektir. Üç ülke, BTC sayesinde, önümüzdeki kırk yıl boyunca ve sonrasında da dünya petrol ve doğal gaz piyasalarında meydana gelen ilave talep artışlarının ciddi oranlarda ve güvenli bir şekilde karşılandığı bir koridor yaratmış olacaktır.²⁵⁹

Türkiye, hem Azeri-Çirak-Güneşli petrol yatağında yüzde 6.75 paya sahip TPAO kanalıyla kâr edecek, hem de BTC'yi 60 yıl işletecek BOTAŞ aracılığıyla taşıma geliri sağlayacaktır. BTC ile, geçiş ücreti ve sahalardaki payımızdan dolayı elde edilecek gelirin yanı sıra; taşıma maliyetlerinin en aza indirilmesi, navlun²⁶⁰ ücretlerinden sağlanacak tasarruf gibi nedenlerle daha ucuza ham petrol temin etmek de mümkün olacaktır.²⁶¹ Türkiye, BTC ile taşınan ham petrol için ilk 16 yıl varil başına 0.55 ABD Doları, takip eden 24 yıl ise 0.8 ABD Doları gelir elde edecektir. Boru hattı, ilk 16 yıllık dönemde yarı kapasite ile, sonraki dönemde ise tam kapasite ile çalışacaktır. Bu veriler ışığında, Türkiye'nin BTC'den tarife geliri açısından elde edeceği gelir, yılda 100 milyon doların biraz üzerinde olacaktır. Karşılaştırma yapılabilmesi bakımından Türkiye'nin yıllık ticaret hacminin 100 milyar dolar olduğunu belirtmekte fayda vardır.²⁶² BTC'den elde edeceğimiz yıllık geçiş ücreti toplam ticaret hacmimizin binde birine karşılık gelmektedir. BTC'den taşınacak ham petrolün üretim aşamasında TPAO'nun olması Türkiye'nin diğer bir avantajıdır.²⁶³ BTC'nin Türkiye'ye olan katkısı ekonomik olmakla beraber, aynı zamanda siyasi, stratejik ve çevreseldir.

Petrol yönünden büyük ölçüde dışa bağımlı olan Türkiye'nin petrol ithalatı, BTC sayesinde daha kolay ve ucuz bir şekilde gerçekleşebilecektir. Türkiye, Ceyhan'a akan petrolün bir kısmını satın alarak artan enerji ihtiyacını daha az para karşılığında giderebilecektir.²⁶⁴ BTC'nin bir başka avantajı da petrole ödenecek paranın taşıma ücretine sayılacak olmasıdır. Bu sayede Türkiye, ithal ettiği petrol

²⁵⁹ Pala, "BTC ve Enerji Arz Güvenliği...", s.28-29.

²⁶⁰ Deniz ve nehir yolu ile taşınan eşya için, taşıma hizmeti karşılığında gemi şirketine ödenen ücrete **navlun** denir.

²⁶¹ Pala, "BTC ve Enerji Arz Güvenliği ...", s.29.

²⁶² Yüce, **a.g.e.**, s.323-324.

²⁶³ Pamir, "Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki ...", s.71.

²⁶⁴ Aras, **Azerbaycan'ın Hazar ...**, s. 103.

için kredi almak zorunda kalmayacaktır. Bu, Türkiye'nin petrole yılda ödediği paranın yaklaşık %17'sini karşılması anlamına gelmektedir. Ayrıca, Türkiye'deki rafinerilere 15 günde ulaşan Basra Körfezi petrolü ile karşılaştırıldığında, sadece 2 günde rafinerilere getirilecek Hazar petrolü ile büyük bir maliyet avantajı da sağlanacaktır.²⁶⁵

Türkiye, maden ve kaynakları açısından zengin olmasına rağmen petrol ve doğal gaz rezervleri açısından tespit edilmiş önemli bir potansiyele sahip değildir. Sınırlı yerli üretim imkânları Türkiye'yi enerji ihtiyacının %64'ünü ithalatla karşılayan bir ülke durumuna getirmiştir. Önümüzdeki 20 yıl içinde dış enerji kaynaklarına bağımlılığın artan oranda devam etmesi ve 2010 yılında dışa bağımlılık oranının %72'ye, 2020 yılında ise %76'ya yükselmesi beklenmektedir. Bu durumda, BTC, Türkiye'nin gelecekte güvenilir bir enerji temin sistemi yaratabilmesi, ucuz petrol temin edebilmesi ve kaynak çeşitliliğini oluşturması açısından önemli bir proje olarak öne çıkmaktadır.²⁶⁶ Halen büyük oranda Rus doğal gazına (doğal gaz ithalatımızın %65'i) bağımlı olan ülkemiz enerji sektörü, alternatif bir kaynağa ulaşarak arz güvenliği yönünde de önemli bir adım atmış olacaktır.²⁶⁷ BTC hattı içindeki ve Ceyhan terminalindeki ham petrol sayesinde Türkiye'nin stratejik petrol stok kapasitesi artacak ve kriz zamanlarında arz esnekliği sağlanacaktır. Proje ile Ceyhan Terminali önemli bir uluslararası petrol piyasası merkezi haline gelirken, oluşan gemi trafiği sayesinde Mersin ve İskenderun limanları da canlanacaktır.²⁶⁸

BTC, Hazar Bölgesi'ndeki rezervlerden çıkacak petrolün doğrudan Akdeniz'e taşınmasını sağlayarak, söz konusu petrolün Karadeniz üzerinden taşınması durumunda boğazlardan geçecek tanker sayısının artması ile ortaya çıkacak sorunları bertaraf etmeye büyük oranda katkı sağlayacaktır. Böylelikle petrol, uluslararası piyasaya daha ekonomik, güvenli, hızlı ve çevre bakımından daha emniyetli bir şekilde sunulacaktır.²⁶⁹

Enerji kaynaklarının gittikçe azaldığı ve kıymetlendiği 21.yüzyılda enerji köprüsü olmayı hedefleyen Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin petrol

²⁶⁵ Yüce, **a.g.e.**, s.324-325.

²⁶⁶ Yüce, **a.g.e.**, s.324.

²⁶⁷ Pamir, "Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattında ...", sayfa 5.

²⁶⁸ Pala, "BTC ve Enerji Arz Güvenliği ...", s 29.

²⁶⁹ Yüce, **a.g.e.**, s.320.

kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştırarak hem ekonomik, hem de politik avantaj sağlamayı ve jeopolitik konumunu güçlendirmeyi amaçlamaktadır.²⁷⁰

BTC, hem Türkiye-Azerbaycan dış ticaret hacminin gelişmesine katkı sağlayacak, hem de Azerbaycan'ın dış ticaret dengesini sağlayabilecektir. Dış ticaretin gelişmemesinden dolayı iki ülke arasındaki ilişkilerin zayıflaması sorunu da BTC sayesinde kısmen çözülmüş olacaktır.²⁷¹

Petrolün sahibi Azerbaycan'ın gelirleri BTC sayesinde önemli miktarda artacaktır. Petrol ve doğal gaz gelirlerinin, Azerbaycan milli gelirine 2006-2010 yılları arasında yıllık ortalama 5 milyar dolar ve 2010'lu yıllarda ise yıllık ortalama 10 milyar dolar düzeyinde katkı yapacağı hesaplanmaktadır.

BTC sayesinde Azerbaycan, doğal kaynaklarını gerçek değeri ile kesintisiz bir şekilde ihraç etme imkânına kavuşacak, ekonomik istikrarını ve tam anlamıyla bağımsızlığını sağlayacak, enerji ihracatında Rusya'nın tekelinden kurtulacaktır.²⁷²

Azerbaycan petrol ve doğal gazının çıkarılmasının, işletilmesinin ve özellikle de taşınmasının Azerbaycan ve Türkiye'nin menfaatine olacak şekilde yürütülmesi çok önemlidir. Dünyanın en büyük petrol şirketlerinin mücadele ettiği bu alanlarda iki ülkenin de çıkarlarına olacak şekilde sonuçlar elde etmek küçümsenemeyecek bir başarıdır. Burada, ABD'nin, Rusya Federasyonu'nun hâkimiyetinde olmayan ve RF topraklarından geçmeyen bir doğu-batı enerji nakil hattı oluşturmak istemesinin de projenin başarılı olarak sonuçlandırılmasına katkı sağladığını söylememiz yerinde olacaktır.

ç. Rusya'nın BTC'nin Önemi Azaltma ve Türkiye'nin Doğu-Batı Enerji Koridoru Olmasını Engelleme Girişimleri

15 Mart 2007 tarihinde, Rusya Federasyonu, Bulgaristan ve Yunanistan arasında Bulgaristan'ın Karadeniz kıyısındaki liman şehri olan Burgaz (Burgas) ile Yunanistan'ın kuzey Ege'deki liman şehri olan ve Türkiye sınırından 40 km. mesafede bulunan Dedeğaç (Alexandroupoli) arasında Şekil 11'de gösterilen petrol boru hattının inşa edilmesine dair anlaşma imzalanmıştır.²⁷³

²⁷⁰ Atmaca, *Küreselleşme Çağında...*, s.79.

²⁷¹ Aras, *Azerbaycan'ın Hazar ...*, s. 104.

²⁷² Şükrüoğlu ve Baitzhaunova, *a.g.m.*, s.277.

²⁷³ *Hürriyet Gazetesi*, 15 Mart 2007.

Şekil 11. Burgaz-Dedeğaç Petrol Boru Hattı²⁷⁴

Türkiye, Kazakistan'ın Tengiz bölgesinden üretilen petrolün Bakü-Tiflis-Ceyhan hattı aracılığı ile dünya piyasalarına aktarılmasını beklerken ve BTC'nin kapasitesini 50 milyon tondan 100 milyon tona çıkarmayı tasarlarken, Kazak petrolünün, Tengiz-Novorossiysk güzergâhını kullanan Şekil 12'de 4 numaralı çizgi ile gösterilen Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (Caspian Pipeline Consortium) (CPC) petrol boru hattından Karadeniz'e ve buradan tankerlerle Burgaz limanına, daha sonra da inşa edilmesi konusunda anlaşma imzalanan Burgaz (Bulgaristan)-Dedeğaç (Yunanistan) ham petrol boru hattı aracılığı ile Ege Denizine, müteakiben de dünya pazarlarına ulaştırılması planlanmaktadır.²⁷⁵

²⁷⁴ Wikipedia İnternet Ansiklopedisi, http://en.wikipedia.org/wiki/Burgas-Alexandroupoli_pipeline sayfası, erişim tarihi 22 Ağustos 2007.

²⁷⁵ Mustafa Özcan ÜLTANIR, "Enerji Satrancında Şahımız Mat Olabilir mi?", **Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi (TÜRKSAM) İnternet sitesi Enerji Stratejileri Bölümü**, <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=27> bağlantısı, erişim tarihi 29 Temmuz 2007, s.4.

Şekil 12. Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (CPC) Boru Hattı²⁷⁶

İmzalanan bu anlaşma ile Rusya Federasyonu'nun amacının; Kazak petrolünü de içeren Hazar Bölgesi petrolünü Rusya-Karadeniz-Bulgaristan-Yunanistan üzerinden Ege Denizine ve buradan da Avrupa'ya ulaştırmak olduğu, bu sayede de, başta ABD'nin desteklediği Rusya Federasyonu'nun enerji nakil hatları hâkimiyetinin kırılması çabalarının engellenmesi ve BTC gibi Rusya Federasyonundan geçmeyen alternatif enerji nakil hatlarının öneminin azaltılması olduğu değerlendirilmektedir.

Doğal gaz konusunda da, Türkiye'nin, Karadeniz'in altından geçen doğal gaz boru aktarım hattı vasıtası ile Rusya Federasyonundan doğal gaz alımına (Mavi Akım) öncelik vermesi sonucunda Hazar Geçişli Doğal Gaz Boru Hattı projesi ile Türkmenistan doğal gazının Türkiye'ye aktarılması projesi gündemden düşmüştür. Çünkü, tüm analizler bu iki projenin aynı anda gerçekleştirilmesinin ekonomik açıdan anlamlı olmadığını ve Türkiye'nin doğal gaz talebinin her iki hattan birden

²⁷⁶ www.petroleum-economist.com İnternet sitesi, haritalar bölümünden alınmıştır.

akması planlanan miktarlara ulaşmayacağını göstermektedir.²⁷⁷ Mavi Akım projesi sayesinde Rusya, Türkiye iç doğal gaz piyasasında da adeta tekel durumuna gelmiştir.

Rusya'nın Mavi Akım projesi amacı sadece Türkiye'deki doğal gaz piyasasında tekel konumuna gelmek değildir. Daha büyük, önemli ve stratejik bir amacı da Avrupa Birliği'ne gaz ithalatındaki payını devam ettirmek istemesi ile ilgilidir. Şöyle ki: AB'nin Orta Asya ve Kafkasya gazını (büyük oranda Türkmenistan ve Azerbaycan gazını) alabilmesinin temel koşulu, ara tüketim pazarı olan Türkiye'nin bu gazları bir miktar tüketmesidir. Türkiye'nin bahse konu doğal gaz için alıcı ülke olması durumunda, Türkmenistan'dan Hazar geçişli boru hattının Türkiye'ye ulaştırılması ve Türkiye üzerinden de Avrupa'ya geçiş yapması oldukça kolaylaşacaktır. Ancak temel sorun, Türkiye'nin gaz ihtiyacının çözümü için bir başka yolu, Rusya'yı seçmesidir. Türkiye'nin gaz teminini öncelikle Rusya'dan yapması ile Türkmenistan ve Azerbaycan gazını tüketmesi engellenmiştir. Böylece, Hazar Bölgesi ülkelerinin sahip olduğu doğal gazın Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması olanaksız hâle gelmiştir. Rusya'nın Türkiye'ye yönelik temel stratejisi, Türkiye'nin gaz ihtiyacını büyük ölçüde tek başına karşılayarak Türkmenistan ve Azerbaycan gazının Türkiye'ye taşınmasını mümkün olduğunca geciktirmek, böylece AB'ye gaz teminindeki liderliğini devam ettirmektir.²⁷⁸

²⁷⁷ Mustafa Aydın, "Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkaslar Politikası", **Küresel Politikada Orta Asya**, Derleyen Mustafa Aydın, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Mayıs 2005, s.145.

²⁷⁸ Fırat Gazel, "Mavi Akım: Genetik Şifresi Çözüldü", **Avrasya Dosyası Dergisi Enerji Özel Sayısı**, Bahar 2003, Cilt 9, Sayı 1, s.88-89.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE VE AZERBAYCAN'IN ENERJİ POLİTİKALARI

1. Türkiye'nin Enerji Politikası

Türkiye'nin enerji politikasına değinmeden önce enerji üretimi ve tüketiminde içinde bulunduğu durumu 2002 ve 2004 yılları için hazırlanmış iki ayrı kaynaktan çok kısa bir şekilde özetlemek faydalı olacaktır.

2002 yılındaki enerji üretim ve tüketim durumu Tablo 5'de gösterilmiştir.²⁷⁹ 2002 yılında enerji yönünden dışa bağımlılığımız Tablo 5'deki toplam değerlerden görüleceği gibi %61 düzeyinde idi.

ENERJİ KAYNAKLARI	ÜRETİM	TÜKETİM
Taşkömürü (Bin Ton)	2.357	11.039
Linyit (Bin Ton)	63.445	64.883
Doğal gaz (Milyon Metreküp)	312	16.339
Petrol (Bin Ton)	2.551	29.661
Hidrolik (Gwh)	24.010	24.010
Rüzgâr – Jeotermal (Bin Tep ²⁸⁰)	618	618
Odun (Bin Ton)	16.263	16.263
Hayvan ve Bitki Artıkları (Bin Ton)	5.790	5.790
Toplam (Milyon Tep)	27,4	70,2

Tablo 5. 2002 Yılında Türkiye'nin Enerji Üretim ve Tüketim Durumu

2004 yılı itibarı ile ise Türkiye'de tüketilen birincil enerjinin %39'u petrol, %27'si kömür, %21'i doğal gaz ve %13'ü büyük oranda hidroelektrik ve diğer yenilenebilir kaynaklardan karşılanmakta ve yine 2004 yılı itibarı ile enerji tüketimimizin yaklaşık %70'i ithalatla karşılanmaktaydı.²⁸¹

Bu kısa durum tespitinden sonra Türkiye'nin enerji politikaları hakkında bilgi verecek olursak: Türkiye hızla gelişen ve enerji ihtiyacı devamlı artan bir ülkedir. Ülkemiz, enerji ihtiyacını karşılarken arz kaynaklarını çeşitlendirmek zorundadır. Bir taraftan yurt içindeki enerji projelerine belli miktarda kaynak ayırırken, diğer taraftan yurt dışından da milyarlarca dolarlık enerji almak durumundadır. Bu nedenle,

²⁷⁹ Sabır, **a.g.m.**, s.2.

²⁸⁰ Ton eşdeğer petrol.

²⁸¹ Pamir, "Enerji Arz Güvenliği ...", s.15.

Türkiye'nin enerji politikası ve stratejisi, diğer ekonomik politika ve stratejiler arasında başköşede yerini almalı ve alınan siyasi kararlarda etkisini daha fazla göstermelidir.²⁸²

Türkiye'nin, enerji kaynaklarının mevcut durumunu ve potansiyelini tanımlamış, geleceğe yönelik kısa, orta ve uzun vadeli planları içeren ve süreklilik arz eden entegre bir enerji politikası olduğunu söylemek pek mümkün değildir.²⁸³ Enerji konusunda dışa bağımlılığı azaltan, milli kaynaklarımıza öncelik veren bir enerji politikasının uygulanmasının gerekliliği görülmektedir.

Buraya kadar aktarılanlardan çıkarılan bazı sonuçları değerlendirmek gerekirse şunlar söylenebilir:

1. "Türkiye'de yeterli miktarda enerji kaynağı olmadığı ve büyük oranda ithalata bağımlı olmamız gerektiği" düşüncesi nedeniyle yurt içindeki petrol, doğal gaz ve kömür aramacılığı neredeyse durma noktasına gelmiştir. Elektrik üretimi, yüksek ve sakıncalı oranlarda (%47) doğal gaza bağlanmıştır. Doğal gaz ithalatında tek kaynağa (Rusya) bağımlılık %65 gibi kabul edilemez oranlara çıkmış ve bu da hidroelektrik gibi kendi zengin enerji kaynaklarımızın devre dışı bırakılmasına yol açmıştır.²⁸⁴ Türkiye'nin kömür, hidroelektrik ve yenilenebilir enerji potansiyeli yeteri kadar kullanılmamaktadır. Kömür kaynaklarımızın üçte ikisi, hidroelektrik potansiyelimizin ise dörtte üçü kullanılmamaktadır.²⁸⁵ Var olan milli enerji kaynaklarımızın kullanılmasına önem ve öncelik verilmelidir. Ayrıca, petrol ve doğal gaz arama faaliyetlerine çevre denizlerimiz de dâhil edilecek şekilde önem ve ağırlık verildiği takdirde şu andaki üretimden daha fazlasına ulaşılabileceği beklenmelidir. Ayrıca, ithal edilen enerji açısından kaynak çeşitliliğini, kesintisiz ve güvenli akışı sağlayabilecek ve temin maliyeti olabildiğince düşük olacak bir enerji politikası benimsenmelidir.

2. Daha etkili, gelecek öngörüsü olan, milli kaynaklara öncelik ve önem veren, siyasi iktidarların değişmesinden bağımsız bir enerji politikası belirlenmeli ve uygulanmalıdır. Enerji politikaları belirlenmesi konusunda, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, TPAO, BOTAŞ, Hazine ve Dış Ticaret

²⁸² Yüce, *Kafkasya ve Orta Asya ...*, s.7.

²⁸³ Pamir, "Enerji Arz Güvenliği ...", s.15.

²⁸⁴ *a.g.m.*, s.15.

²⁸⁵ Sabır, *a.g.m.*, s.3.

Müsteşarlığı, Genelkurmay Başkanlığı, sivil strateji kuruluşları ve üniversite temsilcilerinin birlikte ve daha koordineli bir şekilde çalışmalar yapmasına ihtiyaç vardır. Bu sayede enerji konusundaki uluslararası gelişmeler, fiyatlar, güvenlik vb. gibi konular daha iyi takip edilebilecek ve daha etkin enerji politikaları üretilebilecektir.²⁸⁶

3. Milli petrol arama şirketimiz olan TPAO desteklenmeli ve siyasi iktidar değişikliklerinden etkilenmeyecek şekilde uygun idari yapıya kavuşması sağlanmalıdır.

4. Enerji ithalatında arz güvenliği ve kaynak çeşitliliği sağlanmalıdır. Doğal gaz ithalatında % 65 oranında Rusya'ya bağımlı olmamız örneğinde olduğu gibi büyük oranda sadece bir ülkeye bağımlı kalınmamalıdır. Türkiye, özellikle tarihi ve kültürel yakınlığı bulunan Azerbaycan ile ilişkilerine, petrol ve doğal gaz temininde kaynak çeşitliliğini ve arz güvenliğini sağlamak ve enerji nakil hatlarının geçtiği ülke olabilmek açılarından önem vermek durumundadır. Azerbaycan'daki petrol ve doğal gaz üretim anlaşmalarına daha yüksek oranlarda katılmaya çalışmalıdır.

5. Enerjinin üretildiği bölgeler (Kafkasya, Hazar Bölgesi, Orta Asya ve Orta Doğu) ile enerjiye ihtiyacı olan ve büyük oranda tüketim yapılan bölgeler (Avrupa ülkeleri) arasında coğrafi bir köprü durumunda olan Türkiye, enerji iletim hatlarının ülkesinden geçmesi için çaba sarf etmelidir (BTC gibi). Bu sayede, ekonomik, siyasi, stratejik ve jeopolitik bakımdan önemini arttıracaktır.

6. Türkiye ve Azerbaycan güç birliği yaparak, Kazakistan petrolünün Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye güzergâhını kullanarak BTC'ye ve Türkmenistan doğal gazının bu hatta paralel olarak inşa edilen Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı'na (Bakü-Tiflis-Erzurum) dâhil edilmesi için çaba sarf etmelidir. Ancak bu sayede tam anlamıyla "Doğu-Batı Enerji Koridoru" olma yolunda başarılı olunabilecektir. Bunu başarabilmek için Türkiye'nin takip etmesi gereken siyaset şu şekilde olabilir: Yapmış olduğu anlaşmaların izin verdiği ölçüde Rusya Federasyonundan gaz alım miktarını azaltmaya çalışmalı ve yeni doğal gaz alım anlaşmalarında kaynak çeşitliliğini sağlamak üzere daha dikkatli davranmalıdır. BTC ve Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı (Bakü-Tiflis-Erzurum) ile Azerbaycan petrolünün ve doğal gazının Türkiye'ye taşınması işlemlerini bu projelerin birinci kısmı olarak kabul

²⁸⁶ Pamir, "Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki ...", s.72.

edilebilir. İkinci kısmı olarak ise; Hazar geçişli boru hatları vasıtası ile Kazakistan petrolünün ve Türkmenistan doğal gazının Bakü'ye taşınması ve daha sonra bu enerji kaynaklarının Türkiye iç piyasasına ve ihtiyaç duyulan dış pazarlara BTC ve Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı vasıtası ile Türkiye üzerinden transfer edilmesi konusunda çaba sarf edilmelidir. Bu konuda yukarıda bahsedilen Rusya'nın engelleme çabaları ile beraber "Hazar'ın statüsü"²⁸⁷, yüksek maliyet, Hazar Denizi'ne kıyısı olan ülkeler arasındaki anlaşmazlıklar gibi birçok sorun vardır. Türkiye'nin doğu-batı enerji hattının vazgeçilmez ülkesi olmak için BTC ve Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı projelerinin bahsedilen ikinci kısımlarında da başarıya ulaşması gerekir. Bunun için de, Türkiye'nin siyasi ve ekonomik alanda tüm nüfuzunu kullanması ve uluslararası alanda mücadele etmesi gerekmektedir.

Hazar Bölgesi enerji kaynaklarını Türkiye üzerinden Avrupa piyasalarına taşımak üzere inşa edilmekte olan Türkiye-Yunanistan-İtalya ve Türkiye-Bulgaristan-Romanya-Macaristan-Avusturya (Nabucco) Doğal Gaz Boru Hattı projeleri de Türkiye'nin Doğu-Batı enerji koridoru olması kapsamında önem verilmesi gereken diğer projelerdir.

2. Azerbaycan'ın Enerji Politikası

Azerbaycan'daki enerji sektörü hakkındaki bilgileri birinci bölümde "Azerbaycan'ın Genel Ekonomik Özellikleri-Enerji Sektörü"²⁸⁸ başlığı altında vermiştik. Bu bölümde Azerbaycan'ın enerji politikaları hakkında anlatılanlardan çıkarılan bazı sonuçları değerlendirmek gerekirse şunlar söylenebilir:

1. Azerbaycan, petrol ve doğal gaz alanlarında kazandığı maddi olanaklar ile ekonomisini daha güçlü hale getirmeyi hedeflemeli ve bunu da siyasi istikrarını ve bağımsızlığını pekiştirmek yolunda bir basamak olarak kullanacak şekilde tedbirler almalıdır.

²⁸⁷ Hazar'ın Statüsü sorunu genel olarak, başta petrol ve doğal gaz olmak üzere Hazar doğal kaynaklarından olabildiğince fazla pay almak isteyen kimi ülkelerin Hazar'ı bir deniz olarak, kimi ülkelerin ise bir göl olarak kabul etmesi ve buna bağlı olarak da kendisine en çok fayda verecek şekilde oluşacak karasuyu ve kıta sahanlığını temin etmek istemesi ile ilgilidir. Konu hakkında detaylı bilgi için Bkz. Aras, **Azerbaycan'ın Hazar ...**, s. 175-205 ve Yüce, **Kafkasya ve Orta Asya ...**, s. 233-262.

²⁸⁸ Bkz. s.11.

2. Enerji kaynaklarından elde ettiği gelirin gerekli miktardaki kısmını sanayinin diğer kolları ve tarım gibi alanların geliştirilmesi amacıyla kullanılmalıdır (bunun için devlet petrol fonu oluşturulmuştur). Yine enerji alanındaki kazançları halkın refah seviyesini arttırmak için önemli bir araç olarak kullanılmalıdır.
3. Enerji ihracat hatlarında Rusya Federasyonu'na bağımlı olmaktan kurtulacak şekilde politikalar takip etmelidir. Bu sayede Azerbaycan, stratejik önemini arttırabilir, fiyat konusunda daha belirleyici olabilir ve ekonomik-siyasal bağımsızlığını pekiştirebilir.
4. Azerbaycan, Türkiye ile olan ilişkilerine özel bir önem vermelidir. Milletleri aynı soydan gelen iki ayrı ülke olarak diğer devletlere karşı uluslararası arenada güç birliği yapılmalıdır. Bu güç birliği en başta iki ülkenin ekonomik konularda birbirine destek vermesi suretiyle gerçekleştirilmelidir. Azerbaycan'ın, BTC ve Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı gibi enerji nakil hatları vasıtası ile ülkenin enerji kaynaklarının Türkiye üzerinden Avrupa ülkeleri gibi ihtiyaç duyan coğrafyalara ulaştırılması faydalı olacaktır.
5. BTC ve Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattının inşasının projelerin birinci basamağı olarak görülmesi ve ikinci basamak olarak da, bahse konu hatlara Kazakistan petrolü ve Türkmenistan gazının da dâhil edilmesinin kabul edilmesi faydalı olacaktır. Bu uğurda Türkiye ile siyasi ve ekonomik alanlarda güç birliği yapılarak çaba sarfedilmesi ve bu sayede ülkenin hem enerji üretimi hem de iletimi yönlerinden avantajlı bir duruma gelmesi sağlanabilecektir.
6. Azerbaycan'ın petrol ve doğal gaz arama ve çıkarma konusunda modern teknikleri uygulayabilecek hâle gelebilmesi için gerekli tedbirler alınmalıdır. Bu sayede ülke, kısa vadede olmasa da uzun vadede, petrol ve doğal gaz arama ve çıkarma işlemlerinde dışa bağımlı olmaktan kurtulabilecektir. "Petrol ve Doğal Gaz Üretim Paylaşım Anlaşmaları" adı altında yabancı şirketlere enerji kaynaklarından önemli miktarlarda paylar vermek zorunda kalmayacaktır.

SONUÇ

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin 1989 yılında dağılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleri, Türkiye'ye, siyasi, ekonomik ve kültürel alanda yakın ilişkiler kurma fırsatı vermesi ve bu yolla daha güçlü bir ülke olabilmesinin yolunu açması açısından önemlidir. Azerbaycan, coğrafya, kültür ve dil olarak Türkiye'ye en yakın Türk Cumhuriyeti'dir. Azerbaycan'ın 1991 yılında bağımsızlığını kazanmasından sonra Türkiye-Azerbaycan ilişkileri yeni bir döneme girmiştir. Hâlen de bu dönem devam etmektedir. Azerbaycan'ın özellikle Hazar Denizinde sahip olduğu zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarından dolayı iki ülke arasındaki ilişkilerin en önemli alanlarından bir tanesi enerji alanıdır. Bunun yanı sıra enerji haricindeki alanları içeren ticari ve ekonomik ilişkiler de iki ülkeye olan katkısı bakımından önemlidir.

1991-2005 yılları arasındaki Türkiye Azerbaycan ekonomi ve enerji ilişkileri Azerbaycan'ın 71 yıllık SSCB kontrolünden kurtulması ile başlamıştır. Bu nedenle, Türkiye-Azerbaycan arasındaki enerji ve ekonomi alanlarındaki ilişkilere en fazla etki eden konulardan birisi Azerbaycan'ın SSCB'den devraldığı ekonomisidir. Azerbaycan, 1991 yılında bağımsızlığını kazanmasından sonraki ilk yıllarda, SSCB'den kalma, karar alma mekanizmalarının hantallığı, ekonomide verimsizlik ve diğer bir ülkeye bağımlı olmak gibi olumsuz etkileri bütün eski peyk cumhuriyetler gibi kaçınılmaz olarak yaşamıştır. Yine bu yıllarda siyasi yönden iktidar mücadeleleri yaşanmış ve Ermenistan ile yapılan Karabağ Savaşı'nın ekonomiye olumsuz etkileri gözlenmiştir. Haydar Aliyev'in 1993 yılında Cumhurbaşkanı olmasından sonra siyasi iktidar mücadeleleri azalmıştır. Ermenistan ile yapılan savaş 1994 yılında sona ermiştir. Bu tarihten itibaren büyük oranda siyasi istikrara kavuşan Azerbaycan, dünya çapında petrol üretimi yapan bir ülkeye dönüşme yolunda mesafe almaya başlarken, bağımsızlığını kazandığı ilk yıllardaki zor ekonomik durumdan kurtulmayı büyük oranda başarmıştır. Bu dönemde, ekonomik krizler, özelleştirmede yaşanan sorunlar gibi nedenlerden dolayı zaman zaman hedefler tam olarak gerçekleştirilememiştir. 2001 yılından sonra ekonomik büyüme devam etmiş, özelleştirme konusunda yeni karar alınmış, ülke dış ticaret politikası pazar ekonomisi şartlarına göre oluşturulmaya çalışılmış ve özellikle enerji sektöründen elde edilen kaynaklar sayesinde ekonomik gelişimde mesafe alınmıştır. Petrol ve doğal gazın çok önemli ve yenilenemeyen kaynaklar olduğu göz önüne alındığında,

Azerbaycan'ın bu kaynakları, ülkesi için itici güç olarak kullanmanın yanı sıra, ülke geleceği açısından ekonomisinin diğer alanlarını da güçlendirecek şekilde değerlendirmesi gereklidir. Genel olarak, Azerbaycan'ın ekonomik dönüşümü ve kalkınma süreci yavaş fakat emin adımlarla ilerlemekte ve gelecek adına ümit vaat etmektedir.

Dağlık Karabağ sorunu, Azerbaycan, Türkiye, Ermenistan, Rusya ile ilişkili olduğu kadar küresel aktörlerin de müdahil olduğu bir meseledir. Bu meselenin Azerbaycan lehine çözülmesi siyasi istikrar yönünden olduğu kadar ekonomi gibi diğer yönlerden de Azerbaycan'a katkı sağlayacaktır. Bu nedenle, Türkiye ve Azerbaycan Dağlık Karabağ konusunda işbirliği içerisinde ortak politikalar uygulamalıdır.

Türkiye'nin Azerbaycan ile olan ticari ve ekonomik ilişkileri diğer bölge ülkelerine kıyasla oldukça yüksek seviyelerdedir. Ancak, mevcut durum, ortak bağlara sahip, ortak bir kültürel mirası paylaşan ve aynı dili konuşan iki ülkenin sahip olduğu potansiyeli yansıtmaktan uzaktır. Türkiye-Azerbaycan ekonomi ve enerji ilişkilerinde küçük dalgalanmalar ile birlikte genel olarak artış eğilimi olduğu görülmektedir. 1992 yılında iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 137.3 milyon dolar iken, 2005 yılında bu değer 794.7 milyon dolara çıkmıştır. Bu artışta özellikle 2005 yılından itibaren kullanıma başlanan Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı etkili olmuştur. Fakat bahsedilen artışın yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. Özellikle petrol ve doğal gaz konusunda yakın ve daha kapsamlı ilişkiler kurulması, her iki ülkeye de ekonomik olduğu kadar, siyasi ve stratejik olarak da büyük katkılar sağlayacaktır. Tarihi, kökeni ve dili bir olan iki devletin siyasi ve ekonomik çıkarları da aynı istikameti göstermektedir. Bu nedenle, ilişkilerdeki sorunların bir an önce giderilmesi ve hâlihazırda iyi olan hususların daha da iyi duruma getirilmesi önem arz etmektedir.

Ekonomilerinin yapısı, coğrafi devamlılık ve milli-manevi değerler itibariyle Türkiye ve Azerbaycan ekonomileri birbirlerini tamamlar niteliktedir. Azerbaycan ekonomisi daha çok hammadde ağırlıklıdır. Türkiye ekonomisi ise dışa dönük ve imalat sanayisi ağırlıklı bir yapıya sahiptir.

Azerbaycan zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahiptir. Türkiye ise ihtiyacı olan petrol ve doğal gazın büyük bir kısmını ithal etmek zorundadır. Türkiye,

Azerbaycan için hem petrol hem de doğal gaz satışı için çok uygun bir piyasadır. Türkiye'nin ise enerji arz güvenliği ve kaynak çeşitliliğini sağlaması açısından Azerbaycan'dan petrol ve doğal gaz temini önem arz etmektedir. İki ülke arasındaki petrol ve doğal gaz ilişkilerinin diğer bir önemli boyutu da, Azerbaycan'ın sahip olduğu zengin enerji kaynaklarını ihtiyaç sahibi ülkelere nakletmesinde Türkiye'nin enerji köprüsü rolü üstlenebilecek jeopolitik konumda olmasıdır. Bunun en güzel örneğini Azerbaycan petrolünü Türkiye'nin doğu Akdeniz kıyısında bulunan Ceyhan Limanına taşıyan Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattında görüyoruz. Azerbaycan BTC sayesinde, Rusya Federasyonu topraklarından geçmeyen alternatif bir enerji nakil hattı ile petrolünü ithal edebilmektedir. Benzer şekilde, Azerbaycan doğal gazının da ihtiyaç duyulan piyasalara Türkiye üzerinden aktarılması sayesinde iki ülkenin stratejik önemi artacaktır. Bununla beraber, Azerbaycan doğal gazı sayesinde Türkiye, arz güvenliği ve kaynak çeşitliliğini sağlamış olacaktır. Türkiye, hâlihazırda olmaması gerektiği kadar (% 65 oranında) Rusya doğal gazına bağımlı durumdadır. Tüm bu nedenlerden dolayı, Azerbaycan'dan doğal gaz teminine ve bu doğal gazın Avrupa ülkelerine Türkiye üzerinden aktarılmasına önem verilmeli ve bu konuda gerekli tedbirler alınmalıdır.

Enerji kaynakları ve bu kaynakların nakli konusu çok önemli ve stratejik bir konudur. Bu nedenle enerji alanında, başta güçlü devletler olmak üzere tüm dünya ülkelerinin katıldığı bir güç savaşı yaşanmaktadır. Her ülke kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmekte ve bu da çoğu zaman diğer ülkelerin çıkarları ile çatışmaktadır. Türkiye ile Azerbaycan, hem kardeş iki ülke olması, hem de çıkarlarının aynı istikâmeti göstermesi nedeniyle güç birliği yaptığı takdirde enerji mücadelesi arenasından başarı ile ayrılacak ve 21. yüzyıla daha güçlü ve başarılı olarak devam edecektir.

BİBLİYOGRAFYA

Kitaplar

Altstadt, Audrey L.; **The Azerbaijani Turks, Power and Identity under Russian Rule**, Hoover Institution Press, Stanford California.

Aras, Osman Nuri; **Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi**, Der Yayınları, İstanbul, 2001.

Atmaca, Tayfun; **Yirminci Yüzyıl Sonunda Azerbaycan ve Türkiye Münasebetleri (1993-1998)**, Şafak Matbaası, Ankara, 1999.

Atmaca, Tayfun; **Küreselleşme Çağında Türkiye-Azerbaycan**, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2003.

Aydın, Mustafa; **Küresel Politikada Orta Asya**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Mayıs 2005.

Aydın, Mustafa ve Erhan, Çağrı; **Beş Deniz Havzasında Türkiye**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2006.

Azerbaijan, From Crisis To Sustained Growth; Dünya Bankası Yayını, 1993.

Azerbaycan Ülke Bülteni; Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu Yayını, Aralık 2006.

Azerbaycan Ülke Raporu; Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) Yayınları, Ankara, 1994.

Bünyadov, Ziya, Yüsifov Y.B. ve diğerleri, **Azerbaycan Tarixi**, Bakü, 2005.

Cafersoy, Nazim; **Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992-Haziran 1993)**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.

Çarıkçı, Emin; **Türk Dünyasında Ekonomik Gelişmeler ve Türkiye-AB İlişkileri**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004

Duran, Meltem; **Azerbaycan Ülke Etüdü**, İstanbul Ticaret Odası Yayın No 2002-28, Kırmızı Tanıtım Yayıncılık, 2002.

Gül, Atakan ve Gül, Ayfer Yazgan; **Avrasya Boru Hatları ve Türkiye**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1995.

Gömeç Sadettin, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Akçağ Yayınevi, Ankara, 2006.

Hasanlı, Cemil; **Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2005.

Kafkasya ve Azerbaycan'ın Dünü-Bugünü-Yarını, Harp Akademileri Komutanlığı Yayını, Mayıs 1995.

Oran, Baskın; **Türk Dış Politikası Cilt II (1980-2001)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Özdağ, Ümit; **21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği Muzaffer Özdağ'a Armağan I. Cilt**, ASAM Yayınları:61, MF Matematik Fen Matbaacılık Yayıncılık, Ankara, Ekim 2003.

Saray, Mehmet; **Azerbaycan Türkleri Tarihi**, Nesil Matbaacılık, İstanbul, 1993.

Selçuk, Hasan; **Yeni Yüzyılda Azerbaycan'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı**, TASAM Yayınları, İstanbul, 2004.

Selçuk, Hasan; **Türk Cumhuriyetlerinde Yatırım İmkânları Sempozyumu Yayını**, TASAM Yayınları, İstanbul.

Tekinel, Osman; **Azerbaycan'da Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayiın Yapısı ve Türkiye ile İlişkiler Açısından Değerlendirilmesi**, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Yayını, 1995.

Yalçınkaya, Alâeddin; **Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Yüce, Çağrı Kürşat; **Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006.

Dergiler

Akademik Araştırmalar Dergisi, Sayı: 19, Kasım 2003-Ocak 2004.

Avrasya Dosyası Dergisi Azerbaycan Özel Sayısı, İlkbahar 2001, Cilt 7, Sayı 1.

Avrasya Dosyası Dergisi Enerji Özel Sayısı, Bahar 2003, Cilt 9, Sayı 1

Dış Ticaret Dergisi, Yıl: 9, Sayı: 30, Ocak 2004.

Elektrik Mühendisleri Odası EMOENERJİ Toplumsal Haber ve Araştırma Dergisi Sayı 2, Haziran 2007.

Geopolitics of Energy, Haziran 2006, cilt 28, sayı 6.

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan Özel Sayısı, Yıldız Matbaası, Ankara, Ağustos 1995.

İşveren Dergisi, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu aylık dergisi, Aralık 2005.

Jeopolitik Aylık Stratejik Dergisi, Temmuz 2006 sayısı.

Panorama Aylık Uluslararası İlişkiler, Ekonomi, Politika Dergisi, Sayı 03, Nisan 2004.

Stratejik Analiz Dergisi, Mart 2007.

2023 Strateji Dergisi, Sayı 2, Temmuz 2003.

Makaleler

“ABD Enerji Bakanlığı Azerbaycan Ülke Analiz Brifingi”, Ağustos 2006, **ABD Enerji Bakanlığı web sitesi** – Uluslararası – Ülke Analiz Brifingleri – Azerbaycan sayfası, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Azerbaijan/Oil.html> bağlantısı, erişim tarihi 22 Haziran 2007.

Aras, Osman Nuri; “Azerbaycan Ekonomisi ve Dönüşüm Süreci”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 19, Kasım 2003-Ocak 2004.

Aras, Osman Nuri; “Azerbaycan’ın Ekonomik Yapısı ve Enerji Kaynaklarının Ekonomik Önemi”, **2023 Strateji Dergisi**, Sayı 2, Temmuz 2003.

Aydın, Mustafa; “Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkaslar Politikası”, **Küresel Politikada Orta Asya**, Derleyen Mustafa Aydın, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Mayıs 2005.

“Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke Raporu”, **Avrasya Dosyası Dergisi Azerbaycan Özel Sayısı**, İlkbahar 2001, Cilt 7, Sayı 1.

“Azerbaycan Devamlılık Raporu 2005”, **BP (British Petroleum) Şirketi www.bp.com/caspian İnternet sayfası**, Reports and Publications bölümü.

“Azerbaycan Ülke Brifingi 2006”, **Dünya Bankası Web Sitesi**, Ana Sayfa – Ülkeler – Avrupa ve Orta Asya – Azerbaycan - Genel, 15 Mayıs 2007.

Burget, Fazıl A.; “Hayalden Gerçeğe Trans-Afgan Boru Hattı Projesi: Boru Hattı Gölgesinde Devam Eden Bir Savaşın Anatomisi”, **Avrasya Dosyası Dergisi Enerji Özel Sayısı**, Bahar 2003, Cilt 9, Sayı 1.

Cafersoy, Nazım; “Azerbaycan-Türkiye İlişkileri (1993-2000)”, **Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi (TÜRKSAM) İnternet Sitesi**, Azerbaycan Ülke Sayfası, 1 Ocak 2001, Erişim Tarihi 16 Haziran 2007.

Calder, Kent E.; “Japonya’nın Enerji Sıkıntısı ve Hazar’da Büyük Oyun”, **Küresel Politikada Orta Asya**, Derleyen Mustafa Aydın, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Mayıs 2005.

Cohen, Michael; “The Effect of Oil Revenues on Transition Economies: The Case of Azerbaijan”, **Geopolitics of Energy Dergisi**, Haziran 2006, cilt 28, sayı 6.

Çarıkcı, Emin; “Türk Dünyasında Ekonomik Gelişmeler ve İşbirliği İmkânları”, **Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu aylık “İşveren” dergisi**, Aralık 2005.

Çay, Abdulhaluk M., “Azerbaycan ve Türkler”, **Azerbaycan Birinci Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

Demir, Ali Faik; “Türkiye’nin Güney Kafkasya’ya Yönelik Dış Politikasını Oluşturmasında Rol Oynayan Unsurlar”, **Beş Deniz Havzasında Türkiye**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2006.

Engür, Emre; “Doğu-Batı Enerji Koridoru Doğal Gaz İle Tamamlanıyor: BOTAŞ’ın Avrupa’ya Açılım Stratejisi”, **Avrasya Dosyası Dergisi Enerji Özel Sayısı**, Bahar 2003, Cilt 9, Sayı 1.

Eslen, Nejat; “Doğu’nun Jeopolitik Önemi ve Azerbaycan”, **Jeopolitik Aylık Stratejik Dergisi**, Temmuz 2006 Sayısı, Melisa Matbaacılık, İstanbul.

Gazel, Fırat; “Mavi Akım: Genetik Şifresi Çözüldü”, **Avrasya Dosyası Dergisi Enerji Özel Sayısı**, Bahar 2003, Cilt 9, Sayı 1.

Gürbüz, M.Vedat; “Petrol, Petrol Politikaları ve Ortadoğu: Global Politikaların Bölgesel Yansımaları ve Irak Savaşı”, **Avrasya Dosyası Dergisi Enerji Özel Sayısı**, Bahar 2003, Cilt 9, Sayı 1.

İskender, Murad; “Azerbaycan’da Ekonomik Sistemin Dönüşümü”, **Yeni Yüzyılda Azerbaycan’ın Sosyo-Ekonomik Yapısı**, Editör Hasan Selçuk, TASAM Yayınları, İstanbul, 2004.

İsmailov, M.E., “Azerbaycan Hanlıkları”, **Azerbaycan Tarixi**, Editörler Ziya Bünyadov, Y.B. Yüsifov ve diğerleri, Bakü, 2005.

İsmailov, M.E., “XVI, XVII ve XVIII. Fasıllar”, **Azerbaycan Tarixi**, Editörler Ziya Bünyadov, Y.B. Yüsifov ve diğerleri, Bakü, 2005.

Kalafat, Yaşar; “Azerbaycan-İran Bağlamında Güney Kafkasya’da Etno-sosyal Yapı”, **Avrasya Dosyası Dergisi Azerbaycan Özel Sayısı**, İlkbahar 2001, Cilt 7, Sayı 1.

Kılınçkaya, Mehmet Derviş; “Azerbaycan Halk Cephesinin Doğuşu ve Azerbaycan’ın Bağımsızlığı Yolundaki Faaliyetleri”, **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı’ya Armağan Özel Sayısı**, Yıldız Matbaası, Ankara, Ağustos 1995.

Mesimov, Ali; “Bağımsızlık Yıllarında Azerbaycan-Türkiye İlişkileri”, **Avrasya Dosyası Dergisi Azerbaycan Özel Sayısı**, İlkbahar 2001, Cilt 7, Sayı 1.

Muradov, Reşad; “Azerbaycan’ın Ekonomik Yapısı, Potansiyeli ve Yatırım İmkânları”, **Türk Cumhuriyetlerinde Yatırım İmkânları Sempozyumu** (Editör: Hasan Selçuk), TASAM Yayınları, 2004, İstanbul.

Oğan, Sinan; “Azerbaycan’ın Tanımlanamayan Ekonomisi ve Türkiye ile Ekonomik İlişkileri”, **Avrasya Dosyası Dergisi Azerbaycan Özel Sayısı**, İlkbahar 2001, Cilt 7, Sayı 1.

Oğan, Sinan; “Bağımsızlığının Onuncu Yılında Azerbaycan Ekonomisi ve Türkiye İle Ekonomik İlişkileri”, **Ceteris Paribus Ekonomi Kaynak İnternet Sitesi Makale Arşivi**, www.ceterisparibus.net/arsiv.htm sayfası, Erişim Tarihi 13 Haziran 2007.

Öğütçü, Mehmet; “Hazar Enerji Kaynakları: Jeopolitik Dengeler, Yatırım Gereksinimi ve Hukuki Uyuşmazlıklar”, **Küresel Politikada Orta Asya**, Derleyen Mustafa Aydın, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Mayıs 2005.

Pala, Cenk; “21. Yüzyıl Dünya Enerji Dengesinde Petrol ve Doğal Gazın Yeri ve Önemi: Hazar Boru Hatlarının Kesişme Noktasında Türkiye”, **Avrasya Dosyası Dergisi Enerji Özel Sayısı**, Bahar 2003, Cilt 9, Sayı 1.

Pala, Cenk; “BTC ve Enerji Arz Güvenliği”, **Elektrik Mühendisleri Odası EMOENERJİ Toplumsal Haber ve Araştırma Dergisi**, Sayı 2, Haziran 2007.

Pamir, A.Necdet; “Enerji Arz Güvenliği ve Türkiye”, **Stratejik Analiz Dergisi**, Mart 2007.

Pamir, A.Necdet; “Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki Ülkelerin Enerji Kaynaklarının Türkiye’nin Enerji Güvenliğine Etkileri”, **Türkiye’nin Çevresindeki Gelişmeler ve Türkiye’nin Güvenlik Politikalarına Etkileri Sempozyumu**, Harp Akademileri-İstanbul, 10 Mart 2006.

Pamir, A. Necdet; “Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattında Son Durum”, **Panorama Aylık Uluslararası İlişkiler, Ekonomi, Politika Dergisi**, Sayı 03, Nisan 2004.

Piriyev, V.Z., “Azerbaycan, XVIII. Asrın Birinci Yarısında”, **Azerbaycan Tarixi**, Editörler Ziya Bünyadov, Y.B. Yüsifov ve diğerleri, Bakü, 2005.

Sabır, Hasan; “Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Enerji Sorunu”, **Dış Ticaret Dergisi**, Yıl: 9, Sayı: 30, Ocak 2004.

Sariahmetoğlu, Nesrin; “Kafkasya-Ötesindeki Siyasi Gelişmeler ve Hazar Petrolleri”, **Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları**, Derleyen Alâeddin Yalçinkaya, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Şükrüoğlu, Mehmet ve Baitzhaunova, Saule; “Hazar Havzasında Son Gelişmeler ve Petrol Boru Hatları”, **21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği Muzaffer Özdağ’a Armağan**, I. Cilt, ASAM Yayınları:61, MF Matematik Fen Matbaacılık Yayıncılık, Ankara, Ekim 2003.

“Türkiye-Azerbaycan Ticari ve Ekonomik İlişkileri”, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu Yayını, Mart 2006.

Usul, Ali Resul; “Avrupa Birliği’nin Orta Asya Politikaları: Sessiz ve Derinden”, **Küresel Politikada Orta Asya**, Derleyen Mustafa Aydın, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Mayıs 2005.

Ültanır, Mustafa Özcan; “Enerji Satrancında Şahımız Mat Olabilir mi?”, **Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi (TÜRKSAM) İnternet sitesi**, Enerji Stratejileri Bölümü, <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=27> bağlantısı, 29 Temmuz 2007.

Ürün, Gökhan; “Petrol Piyasalarının Yapısı, Petrolün Etkileşim Ağları ve Petrol Şirketleri Arasındaki Rekabet Ortamı”, **Avrasya Dosyası Dergisi Enerji Özel Sayısı**, Bahar 2003, Cilt 9, Sayı 1.

Veliyev, Dünyamalı; “Türk Cumhuriyetleri Arasında Ekonomik İşbirliği: Sorunlar, Perspektifler”, **Avrasya Dosyası Dergisi Azerbaycan Özel Sayısı**, İlbahar 2001, Cilt 7, Sayı 1.

Yalçinkaya, Alâeddin; “Türk Cumhuriyetlerinin Siyasi Gelişimi, Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları”, **Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları**, Derleyen Alâeddin Yalçinkaya, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Yayınlanmamış Tezler

Ağayev, Elnur; **Sovyet İdeolojisi Çerçevesinde Türk Cumhuriyetlerinin Tarih Yazımı Ve Tarih Eğitimi, Azerbaycan Örneği**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2006.

Seferov, Rehman; **Azerbaycan Nüfusunun Eğitim Açısından Analizi**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya, 2004.

İnternet Siteleri

ABD Enerji Bakanlığı web sitesi

<http://www.eia.doe.gov>

BP (British Petroleum) Şirketi İnternet Sitesi Hazar Bölümü

www.bp.com/caspian

BP Türkiye İnternet sitesi

www.bp.com.tr

Ceteris Paribus Ekonomi Kaynak İnternet Sitesi.

www.ceterisparibus.net

Dış Ticaret Müsteşarlığı İnternet Sitesi

<http://www.dtm.gov.tr>

Dünya Bankası İnternet Sitesi.

www.worldbank.org

Encarta Dünya Atlası İnternet Sitesi

www.encarta.msn.com

Petrol Ekonomisi İnternet Sitesi

www.petroleum-economist.com

Türkiye İstatistik Kurumu İnternet Sitesi

www.tuik.gov.tr

Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı İnternet Sitesi

www.tpao.gov.tr

Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi (TÜRKSAM) İnternet Sitesi

www.turksam.org

Wikipedia İnternet Ansiklopedisi

<http://www.wikipedia.org>

Gazeteler

Hürriyet Gazetesi

Milliyet Gazetesi

Resmi Gazete

EKLER

- Ek 1 (Azerbaycan Bölge ve Şehir İsimleri Listesi)
- Ek 2 (Azerbaycan Petrol ve Doğal Gaz Üretim Paylaşım Anlaşmaları)
- Ek 3 (Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi ve BTC Projesi Pay Oranları)

EK-1

AZERBAJCAN'IN BÖLGELERİ (RAYONLARI) VE ŞEHİRLERİ

1. Abşeron 2. Ağcabedi 3. Ağdam 4. Ağdaş 5. Ağstafa 6. Ağsu 7. Ali Bayramlı (Şehir) 8. Astara 9. Bakü (Şehir) 10. Balakan 11. Barda 12. Beylagan 13. Bilasuvar 14. Cebrayıl 15. Celilabad 16. Daşkesen 17. Deveçi 18. Fuzuli 19. Gedebey 20. Gence (Şehir) 21. Goranboy 22. Göyçay 23. Hacıkabul 24. İmişli 25. İsmayıllı 26. Kelbecer 27. Kürdemir	28. Laçın 29. Lenkeran 30. Lenkeran (Şehir) 31. Lerik 32. Masallı 33. Mingeçevir (Şehir) 34. Neftalan (Şehir) 35. Neftçala 36. Oğuz 37. Kebele 38. Kah 39. Kazak 40. Gobustan 41. Guba 42. Kubadlı 43. Gusar 44. Saatlı 45. Sabirabad 46. Şeki 47. Şeki (Şehir) 48. Salyan 49. Şamahı 50. Şemkir 51. Samuh 52. Siyezan 53. Sumgayit (Şehir) 54. Şuşa	55. Şuşa (Şehir) 56. Tartar 57. Tovuz 58. Ucar 59. Haçmaz 60. Hankendi (Şehir) 61. Hanlar 62. Hızı 63. Hocalı 64. Hocavend 65. Yardımlı 66. Yevlah 67. Yevlah (Şehir) 68. Zengilan 69. Zakatala 70. Zerdab NAHÇIVAN: 1. Babek 2. Culfa 3. Kengerli 4. Nahçıvan (Şehir) 5. Ordubad 6. Sederek 7. Şahbuz 8. Şerur
---	--	---

EK-2

AZERBAJYCAN PETROL VE DOĞAL GAZ ÜRETİM PAYLAŞIM ANLAŞMALARI

A. Denizdeki Yataklar İle İlgili Üretim Paylaşım Anlaşmaları

Üretim Paylaşım Anlaşmasının Adı	Proje Ortakları	Tahmini Rezervler	Proje Yatırım Miktarı	Proje Durumu
Azeri, Çırac ve Derin Su Güneşli (AIOC) 20 Eylül 1994'de imzalandı. Aralık 1994'de onaylandı.	BP (%34.1, işletmeci), Chevron-Texaco (%10.2), Inpex (%10), SOCAR (%10), Statoil (%8.6), ExxonMobil (%8), TPAO (%6.8) , Devon Energy (%5.6), Itochu (%3.9), Amerada Hess (%2.7)	6.5 milyar varil petrol ve 140 milyar kübik feet doğal gaz	20 milyar ABD Doları	İhracat 1997 yılı sonlarında başlamıştır. Mayıs 2006 itibarı ile Çırac sahasında günde 158000 varil petrol üretimi yapılmaktadır. Nisan 2006 itibarı ile Azeri yatağındaki 9 kuyuda günde 238000 varil petrol üretimi yapılmaktadır.
Şahdeniz 04 Haziran 1996'da imzalandı. 17 Ekim 1996'da onaylandı.	BP (%25.5, işletmeci), Statoil (%25.5), SOCAR (%10), LukAgip (%10), TotalFinaElf (%10), OIEC of Iran (%10.0) TPAO (%9.0)	2.5 milyar varil petrol ve 1 ton kübik metre doğal gaz	3 milyar ABD Dolarının üzerinde	Geliştirmenin ilk safhası Şubat 2003'de onaylanmıştır. Üretim Ağustos 2006'da başlamıştır.
Lankaran-Talysh 13 Ocak 1997'de imzalanmıştır. Haziran 1997'den itibaren geçerlidir.	TotalFinaElf (%35, işletmeci), Wintershall (%30), SOCAR (%25), OIEC of Iran (%10)	700 milyon varil petrol	2 milyar ABD Doları; 2000 yılına kadar 36.6 milyon ABD Doları yatırım yapılmıştır	2001 yılında açılan ilk kuyu kuru olarak tespit edilmiştir.

Üretim Paylaşım Anlaşmasının Adı	Proje Ortakları	Tahmini Rezervler	Proje Yatırım Miktarı	Proje Durumu
Yalama/D-222 04 Temmuz 1997’de imzalanmış ve Kasım 1997’de onaylanmıştır.	Lukoil (%80), SOCAR (%20)	Yalama sahasında 750 milyon varil petrol	2.5-5.5 milyar ABD Doları	4400 metreye yapılan kazıda ticari rezerv bulunamamıştır. Lukoil 2008’e kadar bir kuyu daha açmayı planlamamaktadır. Lukoil’un SOCAR ile yaptığı anlaşmaya göre ikinci bir kuyu açması gerekmektedir.
Abşeron 01 Ağustos 1997 tarihinde imzalanmış ve Kasım 1997 tarihinde onaylanmıştır.	SOCAR (%50); Chevron (%30, işletmeci), TotalFinaElf (%20)	858 milyon varil petrol ve 100 ton kübik metre doğal gaz	3.5 milyar ABD Doları; 2000 yılına kadar 10.6 milyon ABD Doları yatırım yapılmıştır.	Proje kapanmıştır. Chevron, ilk keşif kuyusunu 2001 yılında terk etmiştir. Kasım 2003’de Chevron ve Total sözleşme gereği ikinci bir kuyu kazmak yerine 40 milyon ABD Doları tazminat ödemeyi kabul etmiştir.
Oğuz 01 Ağustos 1997 tarihinde imzalanmış ve Kasım 1997 tarihinde onaylanmıştır.	ExxonMobil (%50, işletmeci), SOCAR (%50)	290 milyon varil petrol ve 685 milyar kübik feet doğal gaz	2 milyar ABD Doları; 2000 yılına kadar 5.5. ABD Doları yatırım yapılmıştır.	Nisan 2002’de kazılan kuyuda petrol veya doğal gaz bulunamamıştır. ExxonMobil Nisan 2002’de projeyi durduracağını bildirmiştir.

Üretim Paylaşım Anlaşmasının Adı	Proje Ortakları	Tahmini Rezervler	Proje Yatırım Miktarı	Proje Durumu
Nahçıvan 01 Ağustos 1997 tarihinde imzalanmış ve Kasım 1997'de onaylanmıştır.	ExxonMobil (%50, işletmeci), SOCAR (%50)	750 milyon varil petrol	2 milyar ABD Doları; 2000 yılına kadar 22.5 milyon ABD Doları yatırım yapılmıştır.	ExxonMobil bir kuyu açmıştır ve hidrokarbon kaynağına rastlamamıştır. İkinci kuyuyu açma riskine girmek istememiştir. Bu nedenle Azerbaycan hükümetine 18 milyon ABD Doları tazminat ödeyecektir.
Kürdaşı-Araz-Kırgan Deniz 07 Temmuz 1998 tarihinde imzalanmış ve yine Temmuz 1998'de onaylanmıştır.	SOCAR (%50), Agip (%25, işletmeci), Mitsui (%15), TPAO (%5), Repsol (%5)	730 milyon varil petrol	2.5 milyar ABD Doları	İlk yapılan test kazısında kötü sonuç alınmıştır. İtalyan Agip şirketi Azerbaycan'a tazminat ödeyerek üretim paylaşım anlaşmasından ayrılmıştır.
İnam 21 Temmuz 1998 tarihinde imzalanmış ve Aralık 1998 tarihinde onaylanmıştır.	SOCAR (%50), BP (%25, işletmeci), Royal Dutch/Shell (%25)	2.2 milyar varil petrol	2 milyar ABD Doları; 2000 yılına kadar 7.5 milyon ABD Doları yatırım yapılmıştır.	BP ilk değerlendirme kuyu kazısını yüksek basınç nedeniyle Ağustos 2001'de durdurmuştur. Şahdeniz sahasındaki kazıcı platform boşa çıktığında yeni kuyu kazılacaktır.

Üretim Paylaşım Anlaşmasının Adı	Proje Ortakları	Tahmini Rezervler	Proje Yatırım Miktarı	Proje Durumu
Araz, Alov ve Şark 21 Temmuz 1998 tarihinde imzalanmış ve Aralık 1998 tarihinde onaylanmıştır.	SOCAR (%40), BP (%15, işletmeci), Statoil (%15), ExxonMobil (%15), TPAO (%10) , Alberta Energy (%5)	6.6 milyar varil petrol	10 milyar ABD Doları	Haziran 2001’de İran küçük savaş gemisi ile meydana gelen gerginlik nedeniyle keşif faaliyetleri durdurulmuştur. Azerbaycan ile İran arasındaki Hazar Denizi sınırı sorununun çözülmesi beklenmektedir.
Ateşgah 25 Aralık 1998 tarihinde imzalanmış ve Haziran 1999 tarihinde onaylanmıştır.	SOCAR (%50), JAOC Konsorsiyumu (%50). JAOC Konsorsiyumu; Japex (%22.5, işletmeci), Inpex (%12.5), Teikoku (%7.5) ve Itochu (%7.5) olarak bölünmüştür.	Ateşgâh, Mugan Deniz ve Yanan Tava alanlarında 600 milyon varil petrol.	2.3 milyar ABD Doları; 1999 yılında 35 milyon dolar yatırım yapılmıştır.	Sismik çalışmalar devam etmektedir. Yanan Tava alanındaki ikinci kuyuda ticari boyutta gaz olmadığı tespit edilmiştir. JAOC, Haziran 2003’de Azerbaycan’ı terk edeceğini duyurmuştur.
Lerik, Cenab, Savalan, Dalga 27 Nisan 1999’da imzalanmıştır.	SOCAR (%50), ExxonMobil (%30, işletmeci), tahsis edilmeyen (%20)	1 milyar varil petrol	3 milyar ABD Doları	D-43, D-44 ve D-73 alanlarında keşif yapılmıştır.

Üretim Paylaşım Anlaşmasının Adı	Proje Ortakları	Tahmini Rezervler	Proje Yatırım Miktarı	Proje Durumu
Zafer-Maşal 27 Nisan 1999'da imzalanmış ve Nisan 2000'de onaylanmıştır.	SOCAR (%50), ExxonMobil (%30, işletmeci), Conoco (%20)	1-2 milyar varil petrol, 1.8 ton kübik feet doğal gaz.	3 milyar ABD Doları	D-9 ve D-38 alanlarında keşif yapılmıştır. Eylül 2004'de son kazı noktasına erişilmiştir. Anormal yüksek basınç nedeniyle kuyunun kapatılmasına karar verilmiştir. Exxon-Mobil ticari hidrokarbon kaynağı bulamamıştır. Exxon-Mobil lisansından vaz geçmek için 32 milyon ABD Doları ödemiştir.
Sürekhanı 16 Ağustos 2005'de imzalanmış ve 27 Eylül 2005'de onaylanmıştır.	Rafi Oil (%75), SOCAR (%25)	50 milyon varil petrol	400 milyon ABD Doları	Yapılan kontrat gereği alandaki petrol üretimi % 50 artmalıdır. Rafi Oil halihazırdaki üretim seviyesi iki katına çıkana kadar SOCAR'ın anlaşmadaki payını karşılayacaktır. Rafi Oil iki yıl içinde petrol keşfine başlamaz ise SOCAR anlaşma şartlarını ağırlaştırma hakkına sahip olacaktır. Bu anlaşma 25 yıllık üretim paylaşım anlaşmasıdır. 5 yıllık uzatma ihtimali vardır.

B. Karadaki Yataklar İle İlgili Üretim Paylaşım Anlaşmaları

Üretim Paylaşım Anlaşmasının Adı	Proje Ortakları	Tahmini Rezervler	Proje Yatırım Miktarı	Proje Durumu
Kalamettin-Mişhovdağı (önceden AzPetoil Ortak Yatırımı idi) Ortak yatırım olarak 1992’de imzalanmıştır; 2000 yılında üretim paylaşım anlaşmasına çevrilmiştir.	National Energy (%85), SOCAR (%15)	200 milyon varil petrol	178 Milyon ABD Doları	Üretim 2004 yılında günde 2700 varil ortalama değer ile gerçekleşmiştir. Üretimi 3200 varil/gün’e çıkarma planları vardır.
Anşad Petrol 1993’de ortak yatırım olarak imzalanmıştır. 2000 yılında üretim paylaşım anlaşmasına çevrilmiştir.	SOCAR (%51), Attila Doğan (%31.5), Land and General Berhard (%17.5)	Neftçala, Kili ve Babazanan alanlarında 219 milyon varil petrol	--	1998-1999 yılları arasında 4 adet kuyu kazılmıştır. Petrol üretimi 2004 yılında 77000 varil/gün olarak gerçekleşmiştir. Yine 2004 yılı için doğal gaz üretimi ortalama 1.1 milyon kübik feet/gün olarak gerçekleşmiştir.
AzGeroil 1993’de ortak yatırım olarak imzalanmıştır. 2000 yılında üretim paylaşım anlaşmasına çevrilmiştir.	SOCAR (%51), Grunewald (%49)	Ramani, Balkani ve Sabuncu alanlarında 140 milyon varil petrol.	--	Üretim 1999 yılında 1000 varil/gün ortalama değere ulaşmıştır.

Üretim Paylaşım Anlaşmasının Adı	Proje Ortakları	Tahmini Rezervler	Proje Yatırım Miktarı	Proje Durumu
Güneybatı Gobustan 02 Haziran 1998’de imzalanmış ve Kasım 1998’de onaylanmıştır.	SOCAR (%20), Çin’in CNPC (%62.83) ve Kanada’nın Arawak Energy Şirketi (%37.17)	147 milyon varil petrol; 7 trilyon kübik feet doğal gaz	700 milyon ABD Doları	Karadaki Doğu Duvani alanında doğal gaz bulunmuştur. Bu kuyuda günde 8.6 milyon kübik feet akış hızı görülmüştür. Azeri hükümeti bu rezervin deniz tarafında kalan kısmında da petrol bulunacağını tahmin etmektedir.
Zykh-Govsany 05 Haziran 2000’de imzalanmış ve Haziran 2001’de onaylanmıştır	SOCAR (%50); Lukoil (%50)	66-150 milyon varil petrol	250 milyon ABD Doları	Yeniden düzenlenmiş sahalarda 2000 yılında 1830 varil/gün’lük üretim yapılmıştır. Lukoil yüksek masraflar ve düşük petrol üretimi nedeniyle kuyuyu kapatmıştır.
Kursangi-Garabağlı 15 Aralık 1998’de imzalanmış ve Nisan 1999’da onaylanmıştır.	SOCAR (%50), CNPC (%30), Amerada Delta-Hess (%20)	730 milyon varil petrol	1 milyar ABD Doları; 2006 yılında 50 milyon dolarlık yatırım önerilmiştir.	Üretimi arttırmak için 10 adet ilave kuyu açılmıştır. Kuyular Haziran 2004’de 6600 varil/gün petrol üretimi yapmaktaydı. 2006 yılı için 8 tane daha kuyu açılması planlanmıştır.

Üretim Paylaşım Anlaşmasının Adı	Proje Ortakları	Tahmini Rezervler	Proje Yatırım Miktarı	Proje Durumu
Muradhanlı-Cafarlı-Zardab 21 Temmuz 1998'de imzalanmış ve Kasım 1998'de onaylanmıştır	Ramco (%50, işletmeci), SOCAR (%50)	730 milyon varil petrol	1 milyar ABD Doları	Muradhanlı sahasındaki ilk test kuyusu Nisan 2001'de kapanmıştır. Çin Ulusal Petrol Şirketi (CNPC) alanı geliştirmek için ihale kazanmıştır. Fakat henüz yeni bir üretim paylaşım anlaşması imzalanmamıştır.
Padar-Karami 27 Nisan 1999'da imzalanmıştır	Nations Energy (%85, işletmeci), SOCAR (%15)	580-750 milyon varil petrol	140 milyon ABD Doları	2006 için 3-4 keşif kuyusu açılması planlanmıştır.
Şirvanoil 1997'de ortak yatırım olarak imzalanmıştır. 2000 yılında üretim paylaşım anlaşmasına çevrilmiştir.	SOCAR (%49), Caspian Energy Group (UK) (%51)	Kyurovdağ alanında 650 milyon varil petrol	36 milyon ABD Doları	1997 yılından beri varolan kuyuların iyileştirilme çalışmaları devam etmektedir. 1997 yılından beri 11.6 milyon varil petrol üretilmiştir.
Batı Abşeron (Karadağ-Kergez-Umbaki alanları) 10 Ağustos 1994'te imzalanmıştır	BMB Munai Şirketi (ABD) (%100)	200 milyon varil petrol	700 milyon ABD Doları	Karadağ, Kergez ve Umbaki alanlarını içeren proje sahası 1999 yılında yapılan anlaşma ile blok olarak SOCAR'a verilmiştir. SOCAR yüklenicisi Azneft ön kazı faaliyetlerine 2005 yılında başlamıştır.

EK-3**AZERBAJYCAN ULUSLARARASI İŞLETME ŞİRKETİ (AIOC) VE BTC PROJESİ
PAY ORANLARI**

AIOC / BTC Projesi Şirket Pay Oranları		
Şirket	AIOC Payı	BTC Payı
BP	34,1%	30,1%
SOCAR	10,0%	25,0%
ChevronTexaco*	10,3%	8,9%
Statoil	8,6%	8,7%
TPAO	6,8%	6,5%
Total	0,0%	5,0%
Eni/Agip	0,0%	5,0%
Itochu	3,9%	3,4%
ConocoPhillips	0,0%	2,5%
Inpex	10,0%	2,5%
Amerada Hess/Delta	2,8%	2,4%
Exxon Mobil	8,0%	0,0%
Devon Energy	5,6%	0,0%

*Önceden Unocal payı idi. Kaynak: Şirket web sayfaları

